

कव्योत्पत्तिः

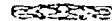
कर्ता

स्व. दामोदर युशालदास जोषाहकर.
' रासतरंगिणी ' ' शैवलिनी ' आदिना कर्ता.

प्रकाशकः

अमृतदास व. दाणी.

वि. सं. १९८४]

मूल्य ~~आरे-आना.~~ [घ. सं. १९२८

(सर्व दृष्ट स्वधीन.)

१९११

प्रथम आवृत्ति : छ. स. १९१२ : : शीश आवृत्ति : छ. स. १९२८

४६१/३३

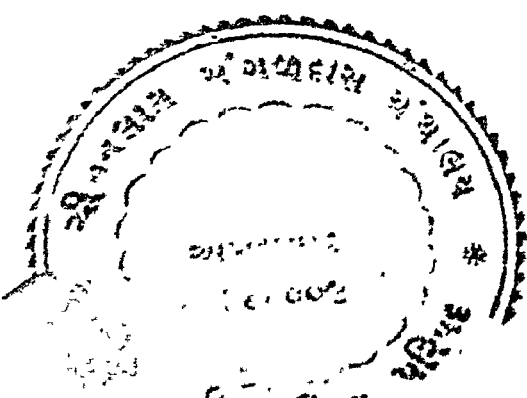
श्री २२१

(संख्या)

वडोदरा-रावपुरा, धी लुहाणामित्र स्टीम प्रेसमां अंणालाल वि. ६३२

प्रकाशक माटे छापी प्रसिद्ध कर्युं. ता. १-११-२८

१६३२१

समर्पण.

परम कृपासागर श्रीमान्

सर प्रभाशंकर दत्तपतराम पट्टणी

सी. आर्ष. ध.

(शाहूँलविक्रीडित.)

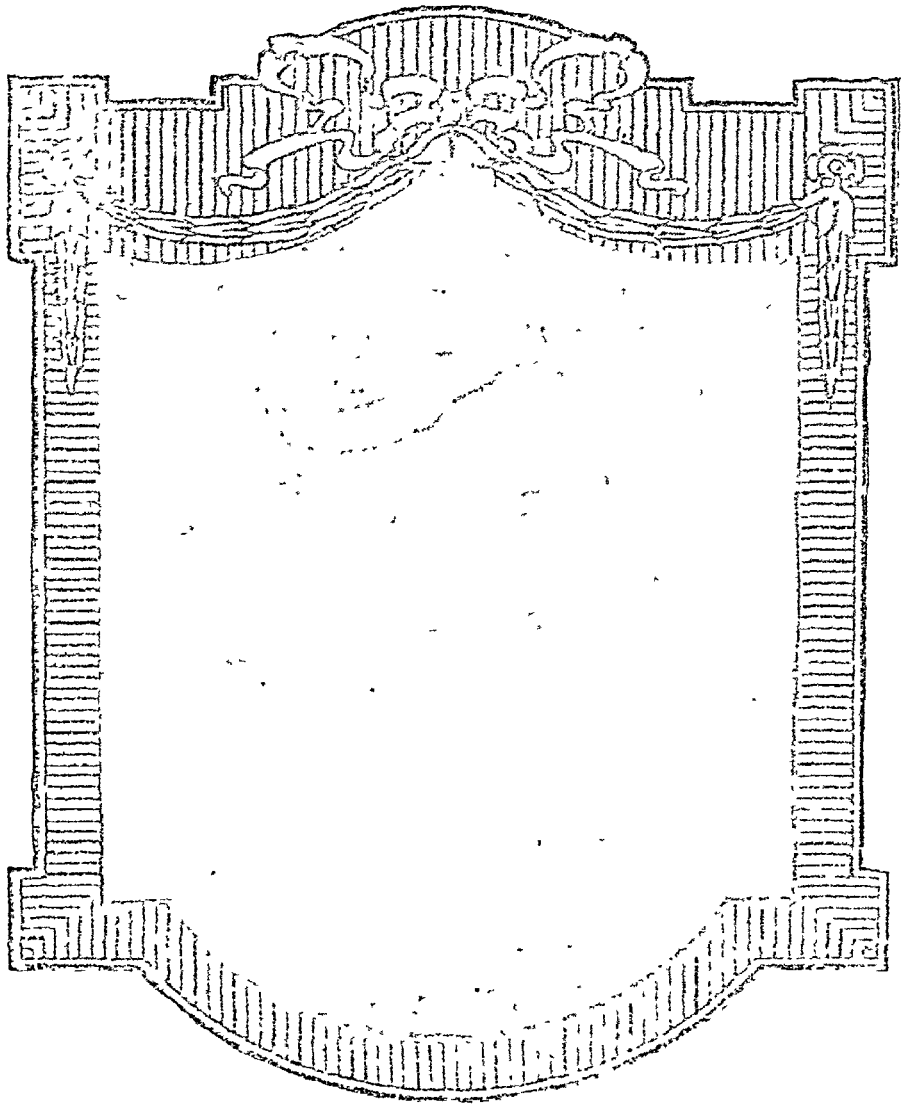
जन्मी स्वान्तसरोवरे अवनवी वीथिवडे वाघती,
पामी कै'क प्रदेशने विविधता ये योगथी धारती;
हेणी दिव्य प्रभाव शंकर सभो आवी कने आपनी,
स्वीकारो इहयाणुंवे करी कृपा आ काव्य-कटलोडिनी.

श्रीमत्केशवपादलूषित जनी स्वर्लो'क शोभावती,
आपी दिव्य तरंगिणी जगतने जीली जटाजूटथी;
तेथी न्नाणी शरण्य अद्वितीय आ सार्थक्यने शोधती,
धरुंछे आप-उरे समर्पित थवा के नव्य कटलोडिनी.

* * * * *

विद्या धर्म विवेकना, प्रणयना, उत्कृष्ट औदार्यना,
सौजन्यामृतना, सुनीति-मणना, गांभीर्यने धैर्यना,
छो निःसीम समुद्र तेथी संमल्ल सद्धर्म रनेडे लरी,
सेवे आप तणा सदा शरणुंने कां आ न कटलोडिनी ?

“ रासतरंगिणी ” आदिना लेखक

स्व. दामोदरदास शुशालदास पोटाकर

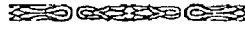
जन्मः
संवत् १९२७
ध. सं. १९७०

अवसानः
संवत् १९८०
ध. सं. १९२४

16621

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ	ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	વંદન	૧૫	૨	બ્રહ્માત	૧૬
૩	હૃદિન	૧૮	૪	બાલેન્દ્ર	૨૦
૫	ક્ષીણેન્દ્ર	૨૩	૬	ઉડુખેલન	૨૬
૭	શરન્મેઘ	૨૬	૮	વિદ્યુત	૩૧
૯	ધૂમ્રને	૩૩	૧૦	લવણ	૩૫
૧૧	નિર્જલ રૂપને	૩૭	૧૨	શ્મશાન	૪૦
૧૩	એક વૃક્ષને	૪૩	૧૪	કુસુમને	૪૬
૧૫	મેઘ અને મયૂર	૪૯	૧૬	સંદેશ	૫૨
૧૭	હંસને	૫૪	૧૮	કૃજન	૫૭
૧૯	પતંગ	૬૦	૨૦	હરિણી	૬૩
૨૧	મૃગ અને ઉદ્યાન	૬૫	૨૨	મૃગ અને ગાન	૬૭
૨૩	વિદ્ધ મૃગ	૭૦	૨૪	શ્રાન્ત વૃષભને	૭૨
૨૫	એ દષ્ટિ	૭૫	૨૬	શંકા	૭૮
૨૭	સ્વરભેદ	૮૦	૨૮	વિજયા	૮૩
૨૯	દષ્ટિદોષ	૮૫	૩૦	શૈશવ	૮૮
૩૧	દામ્પત્ય	૯૧	૩૨	પ્રેમ અને સત્કાર	૯૪
૩૩	આતિથ્ય	૯૬	૩૪	અમારો યજ્ઞ	૯૮
૩૫	એ શું હતું ?	૧૦૨	૩૬	એક પત્ર	૧૦૩

૩૭ માણં પક્ષી	૧૦૫	૩૮ આશ્વાસન	૧૦૬
૩૯ પ્રેમ યોગ	૧૧૧	૪૦ પુંડરીક	૧૧૪
૪૧ મહાવીર	૧૧૭	૪૨ જયદેવપત્ની	૧૨૨
૪૩ મીરાંને	૧૨૯	૪૪ અશ્રુમતી	૧૩૨
૪૫ દષ્ટિલેહ	૧૩૮	૪૬ ચંદન	૧૪૧
૪૭ વિષવૈયથ્ય	૧૪૬	૪૮ પ્રસ્થાન	૧૫૩
૪૯ વિયોગ	૧૫૫	૫૦ કવિતા	૧૫૮
૫૧ અમારી ગતિ	૧૬૧	૫૨ શ્રી જશોમતી વચન	૧૬૫
૫૩ વસંત વધાઈ	૧૬૬	૫૪ ક્ષાગણુની ક્ષેરમ	૧૬૮
૫૫ વિરહી વિહંગ	૧૭૦	૫૬ આ સર્ગ	૧૭૨

શબ્દકોષ : પૃ:

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

‘ કલ્પોલિની ’ પહેલવહેલું ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં લેખકે પ્રસિદ્ધ કર્યું, તે વેળા તેમને પોતાને અત્યંત સંકોચ થયેલો; અને પોતાની કૃતિઓ મથાર્થ છે કે નહિ તેની પ્રતીતિ પામવા માટે કેટલાક અગ્રગણ્ય સાક્ષરોને અગાઉથી મોકલી તેમને અભિપ્રાય મંગાવેલો હતો. એ અભિપ્રાયોથી ઉત્તેજના પામ્યા પછીજ કવિશ્રી ‘ કલ્પોલિની ’ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રેરાયા હતા. પછી તો બોટાદકરની લેખિની ધીરે ધીરે કેમ પ્રગતિ કરતી ગઈ, અને અનેક વિધેના અને ગાઢ અંધકાર વીંધીને કવિ ‘ રાસતરંગિણી ’ સાથે કેમ બહાર આવ્યા એ સૌને વિદિત છે.

થોડાં વર્ષોમાં આ સંગ્રહ ખપી ગયો હતો, પણ કવિએ તો ‘ કલ્પોલિની ’ નો કૌપીરાષ્ટ આર્થિક વિટંબણાને કારણે વેચી દીધો હતો; અને તે પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિમાં નાણાં રોકવાથી યોગ્ય આદર મળશે કે કેમ એની ખાતરી નહિ હોવાથી કવિશ્રીને ‘ રાસતરંગિણી ’ દ્વારા ખ્યાતિ મળી ત્યાં સુધી એ કાર્ય હાથ ધરતાં પુસ્તકના માલીકને સ્વાભાવિક રીતે જ સંકોચ રહેતો હતો.

પછી તો એ શરૂ થાય તે પહેલાં કવિશ્રી સ્વર્ગવાસ પામ્યા, તેથી તે પુસ્તકનો કૌપીરાષ્ટ જ પાછો મેળવી કુટુંબ તરફથી છપાવવાનું હિતકર જણાયું; અને એ દિશામાં પ્રયાસ શરૂ થયો. સ્વર્ગસ્થને પહેલેથી માંડીને આખર સુધી એક કે બીજી રીતે આશ્રય આપનાર સાહિત્યરસિક સર પ્રભાશંકર પટ્ટણીએ આ બીજી આવૃત્તિ માટે પણ ભાવનગર રાજ્યના ખાનગી ખાતામાંથી રૂ. ૧૨૫ ની સહાય આપી અને રા. જીવનલાલ અમરશીએ યોગ્ય રકમ લઈને કૌપીરાષ્ટ પાછો આપ્યો તેથી આજે સ્વર્ગસ્થના કુટુંબ તરફથી બીજા સંગ્રહોની જેમ આ સંગ્રહ પણ પ્રસિદ્ધ થઈ શકે છે.

બીજા સંગ્રહોની નકલો પણ ખૂટી ગયેલી હોવાથી દરેકની અન્ય આવૃત્તિ છપાવવાનું કાર્ય લાથ ધરવામાં આવેલ છે, અને આશા છે કે છ આઠ માસમાં જ અધા સંગ્રહો એક ગ્રંથ રૂપે તેમજ છુટક છુટક પુસ્તક રૂપે ગુજર પ્રાપ્તને મળી શકશે.

x x x x

સ્વર્ગસ્થ કવિએ જીવનના પ્રારંભકાળમાં કરેલ કાવ્યસર્જનના પ્રયાસોની વાનગી આ આવૃત્તિમાં ધરવામાં આવી છે, એ પરથી ઓટાદકર કાવ્ય-લેખનની કંઈ કંઈ શૈલિમાંથી પસાર થયા છે, તેનો ખ્યાલ આવી શકશે. ‘શ્રીયશોભતી વચન’-એ ‘રણુછોડ’ ‘ઋપિ-રાજ’ કે એવા જ કેા ભક્ત કવિની ઝાંખી કરાવે છે; તે ‘વસંત વર્ણન’ કે ‘વસંત વધાઈ’ નાં કાવ્યો વૈષ્ણવી દરેલીઓમાં ગવાતાં રસ-ગીતોનું ભાન કરાવે છે; અને ‘આ સર્ગ’ તેમજ ‘વિરહી વિહંગ’ માં કવિશ્રી ‘કાન્ત-કલાપી’ ની શૈલિએ ‘વૃત્ત’ માં લખવાનો પ્રારંભિક પ્રયાસ કરતા દેખાય છે. છતાં આ દરેકમાં ય કવિનું ભાષા પરનું પ્રભુત્વ, શબ્દોની પ્રાસાદિકતા અને તેમનાં અર્થાં જ કાવ્યોમાં હમેશાં દેખાતી સુરેખ વર્ણુસગાઈનાં બીજ જણાઈ આવે છે.

દરેક કાવ્યસંગ્રહમાં અધરા શબ્દોનો શબ્દકોષ મૂકવાની રીતિ કવિશ્રીએ રાખેલ છે; ‘કલ્લોલિની’ માં એ પ્રણાલિનો અપવાદ રહેતો હતો, તે દૂર કરી ‘શબ્દકોષ’ મૂકવો જરૂરી ધાર્યો છે.

છેવટમાં સ્વર્ગસ્થના કુટુંબનું-પુસ્તક પ્રસિદ્ધિની દિશાનું-કાર્ય સહાયપણે અને સતત શ્રમપૂર્વક ઉઠાવી લેનાર મહારા ખરા સહાયક, ‘ગુણસુંદરી’ ના તંત્રી શ્રી. જયકૃષ્ણ વર્માનો અહીં ઉપકાર માનતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે.

ભાવનગર
ચલિલા વિદ્યાલય
૮ : ૧૦ : ૨૮

લી. સેવક
અમૃતલાલ વલ્લભદાસ દાણી.
પ્રકાશક

પ્રથમ આવૃત્તિની ખસ્તાવના.

પંદરેક વર્ષ પહેલાં ' પ્રેમ અને સત્કાર ' પ્રભૃતિ મારાં કેટલાંક કાવ્યો સ્વર્ગસ્થ ડૉ. હરિલાલ હ. ધ્રુવના ' ચંદ્ર ' માં પ્રકટ થયાં હતાં. તે પછી અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ અને ધતર વ્યવસાયને લીધે કશા ઉદ્દગારો ઉદ્દભવ્યા નહોતા, તે સમ્યન્ધી ઉચિત ખેદ ' કાવ્ય માધુર્ય ' ના વિદ્વાન્ પ્રકાશક શ્રીયુત હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીઆ, એમ. એ. એ ઉક્ત પુસ્તકમાં દર્શાવ્યો છે. કહેવું જોઈએ કે ડૉ. ધ્રુવના નિર્વાણની સાથે નષ્ટ થયેલો ઉત્સાહ એ વિદ્વાન્ મહાશયના ઉપાલંભથી જ જાગ્રત થયો હતો; અને તેના પરિણામે અત્યાર સુધીમાં જે થોડાં ઘણાં કાવ્યોનો આવિર્ભાવ થયો તે આજે ગુર્જરી અને તેના પુત્રોના ચરણમાં મૂકી કૃતાર્થ થાઉં છું.

આ સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક કાવ્યો ઘણાં વર્ષ પહેલાંનાં છે, અને કેટલાંક નવાં છે. કેટલાંક ' કાવ્ય ' તરીકે આદરણીય પણ નહિ હોય, છતાં સોક્રેચિનું વૈવિધ્ય જોઈ સઘળાં જ પ્રકટ કરું છું. વાચક અધિકાર પરત્વે ગ્રહણ કરશે.

આમાંનાં ઘણાં ખરાં કાવ્યો પ્રસિદ્ધ કર્યાં પહેલાં કેટલાક સાક્ષર મહાશયોને કેવળ મારા અંતઃકરણની પ્રતીતિ માટે બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમના અભિપ્રાયો અહીં પ્રકટ કરી વાચકની વૃત્તિને અમુક દિશામાં આકર્ષવાનો બલાતકાર અનુચિત લાગવાથી કેવળ મૂળ વસ્તુ કોઈ પણ પ્રકારના મંડન વિના હાલ તે પ્રસિદ્ધ કરું છું. જગતનો સદસદ્રિવેક તેનું તોલન કરશે.

(२)

उदाय अेक डोशनी ढर ढरुाशेः परंतु अनेक डहिन
शब्दोतो, अर्थनिर्देश विना साक्षरोना लेभोमां प्रचार थयेलो जेतानं
ते पष्ु अनाबश्यक लामे छे, छतानं व्यवहारना परिष्ामे आवश्यकता
सिद्ध थशे तो द्वितीयावृत्तिमां व्यापीश.

दामोदर षुशाबदास षोटादडर.

ઉદ્ધાટન

હરકોઈ ગ્રન્થના ઉદ્ભવ અને પ્રકટ થવાનું કારણ કે હેતુ નિર્દિષ્ટ કરવા સારૂ ઉપોદ્ધાત લખવાની રૂઠિ, પ્રચલિત છે. આ લઘુ પુસ્તકમાં રા. દામોદરદાસ ખુશાલદાસ બોટાદકરનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ છે, અને તે પ્રકટ કરવાનું કારણ તેમણે પ્રસ્તાવનામાં બતાવ્યું છે. કાવ્યના ઉદ્ભવનો હેતુ, મૂળ તપાસીએ તો અંતરના ઉત્લાસ સાથે હૃદયભાવોના ઉદ્ગાર સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

કવિતા દેવીના વિધેયો તો સમજી શકશે કે કવિતા હરકોઈ જણુ ધારે તેમ લખી શકાતી નથી. એમ થઈ શકતું હોય તો ગમે તે કવિ થઈ શકે, અને ધારે તેટલો તે પ્રવૃત્તિમાં ઉચ્ચ વર્ગ સંપાદન કરી શકે; પરંતુ તેમ બનતું નથી. એ દેવીના વિધેયો માત્ર ગ્રાહક છે, તેના અવતરણના માર્ગરૂપ છે, અને તેમના દ્વારા કાવ્ય-દેવી આવિર્ભૂત થાય છે. આ રીતે અવતરેલ કવિતાનો આત્મા અંતરના ભાવોનો સમૂહ છે, અને તે શબ્દ-દેહ ધારણુ કરી રસ, લાલિત્ય આદિ શૃંગાર સાથે દર્શન દે છે. જેમ માનવ કે ધર્તરૂ પ્રાણી આદિ દેહના આત્માના સંબંધમાં અકર્તવ્યતા અને ધર્શ્વરાધીનતા છે, તેમજ કાવ્યનું જીવન જે ભાવો છે તેમાં તેના વિધેયોની પરવશતા છે. એ પરવશતામાં ટેવાયલાઓને ન્યારે ન્યારે અને નેટલો સમય એવી સ્થિતિ જળવાઈ શકે તેટલી વાર તેના વિધેયો એ રસઝરણુના ગ્રાહક બની શકે ખરા.

શબ્દ-રચના, રૂપ, છંદ, વૃત્ત વગેરે દેહ યોજવામાં તેમજ રસ, અલંકાર, પ્રાસ વગેરે શૃંગાર સજ્જવામાં તેમનો અને તે વિધે-યોનો જ માત્ર અધિકાર છે. જેમને કવિતા-દેવીના આત્માના આવેશની ઉપર કહી તેવી પરવશતા પ્રાપ્ય નથી તેમની એ દેહ-ઘટના કરવાની કે તેને અલંકાર અડાવવાની પાત્રતા સ્વીકારી શકાતી નથી. દોષ સ્વાભાવિક વિધેય કે ગ્રાહક નહિ છતાં તેનો દેહ ઘડવા સાફ અને તેને શણુગારવા સાફ મથે તો તે પાતકી થાય છે, ભ્રષ્ટ થાય છે; અને માત્ર નિર્લવ ઠીંગલા-પૂતળાને શણુગાર્યા જેવાં ટાયલાં ઉપજવે છે. આવા કુકવિઓ એ દેવીના દિવ્ય આત્માનો સાક્ષાત્કાર ખીલકુલ કરી શકતા નથી, તેથી તેના સ્વરૂપને! મહિમા અને ગૌરવ હલકાં કરે છે.

કાવ્યના સ્વતઃ ઉદ્ભવ અને તેની દેહરચનાના કલાવિધાન વિશે કંઈક સામાન્ય વિચારો જણાવીને આપણે આ ગ્રંથ માંહેનાં કાવ્યોનાં સ્વરૂપ અને ભાવોનું સિંહાવલોકન કરીશું.

આ ‘કલ્પલોલિની’નાં કાવ્યોમાં સતપ્રણય પરબ્રહ્મનું અખંડ સાન્નિધ્ય સ્ફૂરી રહે છે, અને કવિ મંગલાચરણમાંજ—“ સમરૂં વંદુ, સેવું પ્રભુ પ્રકટ ને સતપ્રણયને ” એવી સ્તુતિ કરે છે તે યથાર્થ છે. આ હકિકતનાં ઉદાહરણો તેમનાં કાવ્યોમાંથી શોધી આપવાં પડે તેવું નથી, તો પણ વાંચનારની સરલતા ખાતર નીચે કેટલાક ઉતારા આપીશું.—

‘ખાલેન્દુ’માં જુવો—

“ દિસે મીઠી દષ્ટિ પ્રણયભર એની પ્રથમથી,
ચંકારીના ચિત્તે, કુમુદ વદને જો જઈ વસી ! ”

ખરે પ્રેમી જન્મે પ્રણય હૃદયે ધારણ કરી,
અને એંચે વૃત્તિ સહજ સહુની એ પ્રણયથી,
નહિ એને પ્રીતિપથ શીખવવો કો દિન પડે. ”

‘ લવણ ’ ના કાવ્યમાં પણ સ્નેહની તદ્દ્રૂપતા ખડી કરે છે:-

“ રસાઙ્ગિધમાં ડૂબી રસમય થવાને ગળા જવું. ”

અને

“ રહી જુદું લેવો રસ, ઉચિત માને નહિ કદી. ”

‘ મૃદુ અને મયૂર ’:-

“ નવ મળે અભિવાંચિત વા મળે,
અચળ પ્રેમ પરંતુ નહિ ચળે. ”

‘ પતંગ ’ ના કાવ્યમાં:-

“ કેવું અહો મરણુ રમ્ય પતંગ તારું !
સર્વત્ર પ્રેમ રસને વરસાવનારું !
શો દૈવનો તુજ પરે પ્રિય ! પક્ષપાત !
શી શીખવી પ્રણયની કંઈ ચુપ્ત વાત !
નિર્વાણુ ઉત્તમ અલૌકિક મિષ્ટ કેવું ! ”

વગેરે, વગેરે, અને વળી

“ અંકે પડી પ્રણયીને તન છોડી દેવું
ઉંચા અભેદ મહીં થૈં રસરૂપ રહેવું;
આનંદ એ શલભ ! તું લઈ એક જાણે; ”

આ ઉપરાંત ‘ મૃગ અને ગાન, ’ ‘ એ દૃષ્ટિ, ’ ‘ વિજયા, ’
‘ હામપત્ય ’ વગેરે આખાં કાવ્યો એવી પ્રણય-ઉપાસનાનાં દૃષ્ટાંતો

લેખી શકાય તેમ છે. વળી શુદ્ધ અને નિષ્કામ પ્રેમલક્ષિતથી ઘણાં કાવ્યોમાં પ્રભુ-પ્રણયનો મહિમા ગવાય છે.

જીવો ' દામ્પત્ય ' કવિતામાં—

“ પ્રભુ પ્રણય હા ! મારો તારો અને જગ સર્વનો,
સ્થળ સકળમાં વ્યાપીને એ સહુ હૃદયે રહ્યો;
પણુ પ્રકટ એ મારે માટે થયો તુજ અંતરે,
પ્રણય પ્રણયે ને એ રીતે સદા સહુને મળે. ”

“ પ્રેમ અને સત્કાર ' તથા ' આતિથ્ય ' બંને કાવ્યો એકજ સ્નેહભાવનાં પરિણામ છે, અને તેમાં—

‘ સહે જો પ્રેમ આદરને, નહિ એ પ્રેમ પ્રેમીનો, ”

એવી શુદ્ધ ભાવનાની છાપ અંકાયલી છે. એજ રીતે ' પ્રસ્થાન ' અને ' વિયોગ ' પણ એકજ ભાવની સ્ફુરણાના ઉદ્ગારો છે: એકમાં નૈસર્ગિક શુદ્ધ પ્રણયનો બોધ અપાય છે, તો બીજામાં તે બોધનો સાક્ષાત્કાર અનુભવાય છે.

‘ એક પત્ર ’ ના કાવ્યમાં પણ પ્રણયનું યથાર્થ ગૌરવ બતાવવા સારૂ કવિને શબ્દદ્વાર ઉચિત લાગતું નથી. વાક્યમાં વસવાથી તો લાઘવ આવી જવાનો ભય માનીને કવિ પ્રેમને તો હૃદય દ્વારા જ વ્યક્ત કરવાનો સરલ માર્ગ બતાવે છે કે:-

“ પ્રિય ! એ હૃદયનાં આંસુડાં, એ વાંચીને વચનાવલિ,
અધિકારી છે તું એકલો, નહિ અવરને સંતા મળી.
એ લેખિની વિણ અક્ષરો પત્રે લખાયા નિજ બળે,
તું હૃદયથી વાંચી શકે, દગથી નહિ જગને જડે.

એ ગ્રન્થ મારા કુશળનો તું વાંચી લેજે હર ઘડી,
ઉપહાર એ અંતર તણો તે એજ કવિતા રસભરી. ”

‘પુંડરીક,’ ‘મહાવીર,’ ‘જયદેવપત્ની,’ ‘મીરાં’ વગેરે કાવ્યોમાં પણ નિષ્કામ પ્રેમભક્તિથી પ્રણય-બ્રહ્મની ઉપાસના થાય છે. ‘પ્રેમયોગ’ ના કાવ્યમાં એ ઉપરાંત પ્રણય-બ્રહ્મનું તત્ત્વજ્ઞાન, તેની વ્યાપકતા, કાલાબાધિતપણું, અને પ્રણયના અનન્ય ભક્તોનું અદ્વૈતપણું ચીતરવામાં આવ્યું છે. આમ જોતાં આ ગ્રન્થની ઘણી ખંરી કવિતાનો આત્મા જ પ્રણય-રસ છે; કેમકે ‘અમારો યજ્ઞ’ એ કાવ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે કવિની હૃદયવેદિમાં પ્રેમાગ્નિનો જ હોમ થાય છે, અને વિશુદ્ધ સમભાવવાળા સ્નેહ-રસની આહુતિઓ દેવાય છે.

“ અમે અહીંથી નીકળવાનો નથી રસ્તો કદી દીડો ”

“ અમારા ઋત્વિજ્ઞે કેરી અગર એ અન્ય એંધાણી,
હૃદય પીગળી પડે પળમાં સહજ સત્પ્રેમના સ્પર્શ. ”

“ હૃદય હોમી અમર ગણને સદા સંતોષનારા એ,
સુધા ને સ્વર્ગને જગમાં ઉઠાવી લાવનારા એ.
મણિધરને ચડી માથે નિરાંતે નાચનારા એ,
સકળ સંસાર-સિન્ધુને પલકમાં પી જનારા એ. ”

આ પ્રમાણે પ્રણયાગ્નિ-હોમના દીક્ષિત કવિહૃદયમાંથી પ્રેમ-રસનું ઝરણુ વહે એ સ્વાભાવિક છે; માટે જ તેમની લગભગ બધી કવિતામાં આત્મા પ્રણય-રસનો જોવામાં આવે છે.

વળી આ કાવ્યોમાં એ વિશેષના છે—કવિ કેટલાક કુદરતી બનાવોને કાવ્ય દષ્ટિથી સચેત કરી તેનાં અંગેને સામાન્યોક્તિના અલંકારથી ભૂષિત કરે છે, અને તેને પ્રણયરક્ત અને ઉચ્ચ કલ્પનામય ઉચ્છ્વાસોથી સજ્જન કરે છે.

સામાન્યોક્તિનાં ઉદાહરણો માટે કેટલીક લીટીઓ ત્રીચે આપવી ઉચિત ધારી છે:—

“ ઉચ્ચાત્મા અસમાન ઉપર ખરે ! ના કોપ ક્યારે કરે. ”
(પ્રભાત.)

“ સ્ત્રીકારેલો પથ ન ત્યજવો સંતની એ સુતીતિ. ”
(દુર્દિન)

“ ભોળાં બાળકને સદા ગુરૂજનો રાજી ચહે રાખંવા ”
અને “ ચૂક્યે ચાલ, વિના વિનાશ જનની બીજી ગતિ શી અને ? ”
(ઉડખેલન)

“ સ્વર્માંર્ગ એ વિમલને વસવા તણો છે,
પ્રાણપર્ણે પ્રણુમીનાં હૃદયે ગ્રહો છે. ”
(ધૂમ્રને)

“ ગ્રેમી હૈયું સહજ સઘળે પૂર્ણ સતકાર પામે. ”
(હંસને)

આ અને એવાં ઘણાં સામાન્યોક્તિનાં વચનો આ સંગ્રહમાં છે; તે સર્વમાં સામાન્ય સત્ય પશુ વિલસી રહ્યું છે. આવી કાવ્ય ઘટના આ કવિનો કાલિદાસની કૃતિનો અભ્યાસ અને આદર સૂચવે છે. કવિનાં ઘણાં શબ્દો ઉચ્ચ કલ્પનાથી તો ઝળકી રહ્યાં છે એટલે

તેનાં દષ્ટાંતો કકડે કકડે ખતાવી તેના અખંડ આત્માનું છેદન કરવું ઇષ્ટ નથી. તે એકંદર આખાં વાંચી જવાથી એની કલ્પનાની તૂર્ત જાંખી થઇ શકે તેવું છે. ટુંકામાં ' ધૂમ્ર ' અને ' લવણુ ' જેવા વિષયને પણ કાવ્યમાં ઉતારીને ઉચ્ચ કલ્પનાથી કેવો ચમત્કારનો રંગ ચઢાવ્યો છે ! તે જેવાથી ખસ થશે.

આ કાવ્ય-સંગ્રહમાં અન્યોક્તિ કાવ્યોનો આલાપ પણ ઓર જ છે; ' આલેન્ડુ, ' ' ક્ષીણેન્ડુ, ' ' ઉડુબેલન, ' ' શર-મેઘ ' ' નિર્જળ કૂપને, ' ' એક વૃક્ષને, ' ' કુસુમને ' વગેરે આંહી ઉદાહરણ તરીકે ખતાવી શકાય. એ સર્વ અન્યોક્તિ-કાવ્યો અમુક અમુક લક્ષ્યહેતુ સિદ્ધ કરવાના ધરાદાથી લખાયલાં જણાય છે. તે દરેકમાં કુદરતી લીલાનું સચોટ ચિત્ર ખડું થવા સાથે તેમાં ઉચ્ચ ભાવો રૂપી ચૈતન્યનું આવાહન થવાથી રસભરી અન્યોક્તિ ખતે છે. આ કવિને ઇંગ્રેજી ભાષાનું તો જ્ઞાન નથી, પરંતુ કંધક સ્વાભાવિક રીતે આવી અન્યોક્તિમાં તેમજ જડ અને ધતર પ્રાણીને સંબોધિત કરીને તેમાં માનુષી ચૈતન્યનું આરોપણ કરવામાં કવિ આકસ્મિક રીતે જ ઇંગ્રેજ કવિ Wordsworth નું અનુકરણ કરે છે; અને તેનાં કાવ્યો માફક આમાં પણ ' Love and Order ' જોધ શકાય છે.

આ કૃતિમાંહેની આખ્યાયિકાઓનો આલેખ ઉકેલતાં જણાય છે કે સુઘટ ખંડકાવ્યો રચવામાં કવિએ કલાવિધાનનું સાઈ કૌશલ્ય વાપર્યું છે. પ્રસંગને અનુકૂલ વર્ણનો કરવામાં કાવ્ય રચના સફળ જેવામાં આવે છે. ' પ્રેમચોગ, ' ' પુ'ડરીક, ' ' મહાવાર, ' ' જયદેવપત્ની, ' ' મીરાં, ' ' અશ્રુમતી, ' ' હજરેદ, ' ' ચંદન, ' ' વિષ-વૈયથ્ય, ' એ આખ્યાયિકાઓ છે. તે દરેકની રચનાચાતુરી

વિશે અત્રે વિવરણનો પ્રસંગ નથી, માટે એકાદ એ દૃષ્ટાન્ત તરીકે નોંધીને વિરમીશું.

‘ મહાવીર ’ કાવ્યમાં સમુદ્ર ઝોળંગવા પહેલાં સમુદ્રનું ગંભીર, અલંધ્ય અને વિપુલ સ્વરૂપ ચીતરવાનો પ્રસંગ લખને મહાવીરના અહ્લુત સામર્થ્યનો મહિમા ગાયો છે તે યથાર્થ છે; ‘ અશ્રુ-મત્તી ’ આખ્યાયિકામાં અશ્રુની આજ્ઞાધીનતા, પ્રિયતમ સલિમ તરફ આકર્ષાયેલી ચિત્તવૃત્તિ, તેના વિરમરણ માટે પ્રયાસ, છેવટ અશ્રુ અને સલિમમાં અભેદભાવના પ્રકટવાથી શાન્તિ વગેરે પ્રસંગો, કાવ્ય-રચનાની કુશલતા ખતાવે છે.

ઉપર કહેલી આખ્યાયિકાઓમાં કેટલેક પ્રસંગે માત્ર કથા કહેવામાં આવે છે, તોપણ તે એવી ભાવપૂર્ણ, સરલ અને પ્રાસાદિક ભાષામાં કહેવાય છે કે તે કવનને આપણે કાવ્યની ગણનામાંથી દૂર કરી શકીએ તેમ નથી.

આ કાવ્યદેવીના વિષયને ‘ કવિતા ’ એ સર્વ દુનિયામાં વિશ્રાન્તિ-સ્થાન છે: અને પ્રણયરસથી ભીંજાયેલી કવિતા દેવી તેમના ઉરમાં સરલતાથી વિહરે છે. કવિ ‘ કવિતા ’ ને સંબોધતાં કહે છે કે:—

“ અહો ! જે વ્યક્તિનું નહિ જગતમાં કે પણુ હતું.
હવે તેનું આખું જગ વગર યત્ને થઈ ગયું;
કૃપા એ તો તારી નહિ શકું વિસારી સુકવિતે !
ત્યજું શાને તારો સખિ ! સુખભયો આશ્રય હવે ? ”

આપણે આગળ કહી ગયા તેમ કાલિદાસનો ખાસ અભ્યાસ

તેમણે કરેલો જણાય છે. ‘હંસને’ એ કાવ્યમાં માર્ગદર્શનની લીટીઓ લખાઈ છે તે ‘મેઘદૂત’ માં મેઘને માર્ગદર્શન માટે લખાયેલી પંક્તિઓનું મહજ સ્મરણ કરાવે છે. સિવાય પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિઓના સંસ્કાર આ તેમનાં કાવ્યોમાં છે; અને આધુનિક ગુર્જર કાવ્ય-લેખકોમાંથી ‘કલાપી’ આ કવિના આદર્શ બન્યા હોય એવું જણાય છે. આ સ્થળે અમારે કહેવું જોઈએ કે ‘કલાપી’ નાં કાવ્યોમાં સ્નેહ છે, પણ તેમાં આન્તર નિર્વેદનો અખંડ પ્રવાહ વહેવા સાથે તપ્તપૂન ટપક્યા કરે છે, અને આ કાવ્યોમાં સત્રણ્યની નૈસર્ગિક રસમય રિનગ્ધતા સાથે ઉલ્લાસ અને શાન્તિ સ્ફૂરી રહે છે. દાખલા તરીકે:—

“કલાપી” ના ‘એક ચંડાલને’ કાવ્યમાં ચંડૂલનો આહ્વાન દેક આલાપ શ્રવણગોચર થતાં “કલાપી” નાં રૂઝાયલા વ્રણુ લેદાય છે, અને નિર્વેદનું પૂન વહેતું ચાલે છે; અને આ સંગ્રહના ‘કૂજન’-માં આરંભ નિર્વેદથી થવા છતાં પણ કુહૂકારથી ઉલ્લાસ જગત થાય છે અને છેવટ તે શાન્ત રસમાં પરિણામ પામે છે.

વળી “કલાપી” ની ‘એક આગીયાન’ કવિતા સાથે આમાંની ‘પતંગ’ ની લીટીઓ સરખાવી શકાય તેવી છે. તે ઉપરાંત ‘હરિણી,’ ‘મૃગ અને હંધાન,’ ‘મૃગ અને ગાન,’ ‘વિદ્ધ મૃગ,’ ‘એ દૃષ્ટિ,’ ‘શંકા,’ ‘સ્વર ભેડ,’ ‘દૃષ્ટિદોષ,’ વગેરે કાવ્યો તેવીજ જાતનાં ‘કલાપી’ નાં કાવ્યો સાથે મહેલાઈથી સરખાવી શકાય તેવાં છે: આમ છતાં તેની Originality સ્પષ્ટ દેખાય છે.

સિવાય આ કૃતિમાં કાવ્યનાં બીજાં આકર્ષક અંગો ઘણાં

(૧૨)

છે. ભાષા સરલ અને પ્રાસાદિક છે. તેના વિવેચન માટે આ પ્રસંગે વિસ્તારમાં ઉતરીએ તો તે વિષયનિરૂપણ વિપુલ સ્વરૂપ પદ્યે એવા ભયથી ' અલમતિવિસ્તરેણ ' એ ઘોષ વચનથી વિરભાએ છંદ્યે, અને ઇચ્છીએ છીએ કે:—

(સ્મધરા.)

મીઠી કલ્પોલિની આ મૃદુલ કલરત્રે સ્નેહથી કલ્પું પૂરે,
મોંઘા સત્રેમમંત્રો કુદરતકૃતિના ઉદ્ગરે એહ ઉરે;
આવો ભાવે સુણોને રસિક નરવરો ! સ્વર્ગનાં ગીતડાં આ,
ધીમા કલ્પોલ મીઠા જરૂર રિઝવશે સ્નેહથી ચિત્તડાં હા!

ભાવનગર.

તા. ૧૫-૭-૧૨

વિઠ્ઠલરાય યજ્ઞેશ્વર આવસત્થી.

‘ઉદ્ધાટન’ ની પૂર્વણી.

કલ્પોલિનીનો ગુપ્તપ્રવાહ સને ૧૯૧૨ માં પ્રથમ આવિર્ભૂત થયા પછી એ પ્રવાહનું અખંડ વર્ણન વિપુલ સ્વરૂપ ધારણ કરતું રહ્યું, અને ક્રમેક્રમે હરદ્વાર પાસે ગૌમુખી ગંગાના સ્વલ્પવહનમાંથી જેમ કાશીપુરીથી છેક સસુદ્રમિલન સુધી જાનહવી, લાગીરથી અને મહાન ગંગામૈયા અને તેમ કવિશ્રી ખોટાદકરના હૃદયનો સ્નેહપ્રવાહ સ્ત્રોતસ્વીની, નિર્ઝરણી, રાસતરંગિણી વગેરે રૂપે પ્રત્યક્ષ થયો છે તે ગુજરાતી સાહિત્ય આલમનું સુભાગ્ય છે.

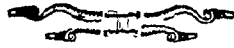
વળી આ સંગ્રહમાં તેમની પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કે કાવ્યરચનાની આલપ્રવૃત્તિ કેવી હતી તેનું માત્ર દર્શન કરાવવા સારૂ આ આવૃત્તિના પ્રકટ કર્તાએ કેટલીક પૂર્વસામગ્રી શ્રમ લઈને સંગ્રહ કરી આ સાથે પ્રકટ કરી છે તેથી જ્ઞેષ્ઠ શકાશે કે કવિશ્રી ખોટાદકરમાં કાવ્યના સંસ્કાર ઘણી નહાની વયથીજ હતા; અને એ સ્વર્ગીય સંસ્કાર છેવટ રાસતરંગિણીમાં કેટલે અંશે ખીલી નીકળ્યા તેનું સુલભ દર્શન એથી થઈ શકશે.

તા. ૧૮-૮-૨૮.

વિકુલરાય ય. આવસત્થી.

કલ્સોલિની.

વંદન.

(શિખરિણી.)

ધરે રૂપો કોટિ અવિકૃત અને એક જ છતાં,
સ્વયંભૂ સર્વાત્મા પ્રતિહૃદયમાં પૂજિત સદા;
રહ્યો વ્યાપી નિત્યે સકળ જડ ને ચેતન વિષે,
સ્મરું, વંદું, સેવું પ્રભુ પ્રગટ તે સત્પ્રણયને.

પ્રભાત.

(શાદ્દલવિકીરિત.)

કોટિ દીપ તણા પ્રકાશખળથી, તારા તણા તેજથી,
સ્વર્ગંગા તણી શુભતા થકી અને નક્ષત્રના નાથથી;
જે ન ધ્વાન્ત થતું પ્રશાન્ત ધક્કાએ તે કેવું પ્રાતઃ સમે,
આ જો ! આગમ સાંભળી રવિ તણું સંતસ્ત સે'જે શમે !

અર્પીં ભવિત વિશ્વને કૃતિ ગતિ જે એતદર્થે કરે,
ધરંછા માત્રથી અંતરાય સઘળા તે વીર કાં ના તરે ?
ને જે અન્મળજે અશક્ય વિષયે મિથ્યા પ્રવૃત્તિ કરે,
તેને વિદ્મ સદૈવ સન્સુખ રહી ઉભાં હસે અંતરે.

અંધારે ઉલૂકાદિ દુષ્ટ વિહંગો સ્વચ્છંદ થૈ ખેલતાં,
દેખી રક્ષકનો વિનાશ વિવરો તે સંભ્રમે શોધતાં;
તેથી કુકુટ આવવા તરણિને ઉંચે સ્વરે ઉચ્ચરે,
શું શાણા સુભટો પલાચિત તણી પૂંઠે પરંતુ પડે ?

બાણી ક્ષીણ થતો શશાંક નભમાં આ શુક ઉગ્યો હતો,
લેવા સ્થાન નિશાપતિ તણું ઉરે આશાભર્યો આવતો;
હા ! તે તો ધક્કામાંહિ તેજ સઘળું ઉભો ગુમાવી અરે !
ધરંછા સ્વાર્થલસરી અશકત ઉરની રે ! પાર કયાંથી પડે ?

આગ્યો આ રવિરાજ પૂર્વ ભણીથી કોડાં વિષે ક્રૂદતો,
સૂતેલા જગમાં કવોણુ કરથી ચૈતન્ય સંચારતો;

સે'ને અંબરમાર્ગ રિક્ત કરીને ચંદ્રાદિ ગ્રહ્યા ગયા,
રોકી વાટ વિશુદ્ધ કેરી નડવા ઇચ્છે ઉરે કે અહા !

ઘેરી પશ્ચિમીને મહાંધ મધુપો રંજડતા, ગુંજતા,
વાંલાનું ન વિલોકવા વદન એ આડા પડી આપતા;
પૂર્વા તે શઠને હતા ગ્રહી ગ્રહી કેદી કરી કોશમાં,
શિક્ષાર્થે ઉગતા સહસ્રકરના સ્વાધીનમાં સોંપવા.

એણે આવી પરંતુ એક પળમાં મૂક્યા ઉડાડી અરે !
હા ! કેવી કડ્ડણા અવણ્ય વિલસે આદિત્યને અંતરે !
ઉચ્ચાત્મા અસમાન ઉપર ખરે ! ના કોપ ક્યારે કરે,
એષ્ટા તુચ્છ તણી ઉદાર હૃદયે શું સ્થાન પામી શકે ?

આખી રાત ઉદાસ ચક્ર-વિરહે આ ચક્રવાકી હતી,
તે કેવી નદીતીરથી નભ વિષે ઊડી અહીં આવતી !
ને આ આતુર દૃષ્ટિથી દયિત બે ! કેવો નિહાળી રહ્યો !
પામે વાંચિત વ્યક્તિ સૌ વિમળનું સાન્નિધ્ય સેવી અહો !

બ્રાંતિ ભૂત તણી કરાવી ભયમાં જે પાન્થને નાખતાં,
તે વૃક્ષો મૃદ પત્ર, પુષ્પ, ફળથી દીસે હવે દીપતાં;
સામો શૈલ સુવર્ણ રંગી શિખરે શી દિવ્ય કાન્તિ ધરે !
સ્વામી સ્નિગ્ધ સમક્ષ વિન્ધ સઘળું વાતસલ્ય સે'ને વરે.

દુહિત.

(મન્દાકાન્તા.)

કાળાં કાળાં જલદપટલો મત્ત માતંગ જેવાં,
દોડી દોડી ગગનતળમાં એકઠાં થાય કેવાં ?
રોકી રાખે અચિ ! દિનમણે ! તેહ તારાં મરીચિ,
દિગ્બાળા સૌ રૂદન કરતી શોકથી નેત્ર મીંચી.

અભે તારે જગતપરનો ગાઠ સંબંધ તોડયો,
વચ્ચે કેવો અમિત બળથી જો ! વડો દુર્ગ જોડયો !
હતો તારા નિજ સરણિમાં દુર્ગ દેખી હરે છે,
આશાંઘેલાં અધવચ જતાં હાય ! પાછાં હડે છે !

જો ! આ કાળું તિમિર વધતું ભૂમિને ઠાંકી દેતું,
સત્તા તારી શઠ જલદની સાંચથી લૂટી લેતું;
હા ! હા ! વા'લા ! સ્વય અવળો સાંપડયો સાંખી લેજો,
ને આ ચેષ્ટા સરળ ઉરમાં એ ઘડી સર્વ સેજો.
સ્વેચ્છાચારી અનિલ ઉડતો આ ઘડીં પાસ આવી,
વીંખી નાખી જલદબળને દૂર દેશે હઠાવી;
કાં પૃથ્વીમાં પતિત કરીને વારિ વર્ષાવી દેશે,
ને માગેલું ધન વહી જતાં રંક એ રાઈ રેશે.

તું તો પાછો નિજ કિરણને પૂર્ણ વિસ્તાર આપી,
તેજ:પુંજે ભરીશ કંકુલો પ્રેમઘેલી પ્રતાપી !

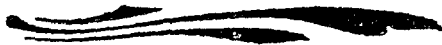
ભાસે આ કેં તિમિર વિજયી તેજ તાડું ખુંચાવી,
તોએ રાત્રિ દિવસ પલટી ના શકે એ બનાવી.

પ્રેમી પાત્રા પ્રણયવશ છે જે તને ચાહનારાં,
એ તો એનો પ્રણય કદીએ સ્વદય ના છોડનારાં;
ભેને ! પેલી મૃદુ કમલિની ખૂબ ખીલી રહેલી !
સ્પર્શી તારા પ્રણયી કરને ઉચ્ચભાવે ઉભેલી.

હંકાયેલું પણ તુજ વયુ એહ દેખી શકે છે;
જ્યાં ત્યાંથીએ પ્રણયી જનને પ્રેમ પેખી શકે છે;
એની પાસે બળ તિમિરનું વ્યર્થ ભેને જણાય !
વંચ્યું એણે જગત પણ શું પ્રેમ દેવી ઠગાય !

જે છે તારાં, નહિ અવરનાં તે થવાનાં કદાપિ,
કીર્તિ તારી નહિ હુણી શકે કોઇ વિશ્વાન્તવ્યાપી;
દેખે વા'લા ! જગત તુજને દષ્ટિથી કે ન દેખે,
તોએ તાડું ચલન સરખું રાખજે બાણી લેખે.

એકાંતે કે જનસમૂહમાં રાખવી એક રીતિ,
સ્વીકારેલો પથ ન ત્યજવો સંતની એ સુનીતિ;
નીતિ તારી વિજયી બનશે સર્વદા એકધારી,
એથી પાછો બનીશ પણમાં વિશ્વનો તું વિહારી.

ખાલેદ.

(શિખરિણી)

સલુણી સંઘ્યા આ ક્ષિતિજ પર રકતાંબર ધરે,
અને શીળો વાયુ સ્થળ સઠળમાં સૌરભ ભરે;
વિહંગો વૃક્ષોમાં વસી સરસ સંગીત ઉચરે,
ધરિત્રી ધીરેથી હૃદય તણી ઉષ્મા પરહરે.

અહો ! આ અસ્તાબ્ધિ નિકટ નિજ વ્યોમાંગણુ વિષે,
પઠાવે પોતાના શશી શિશુકને કીંટનમિષે;
રૂપાળો રાજે છે વિધુ વિમળ કૈં કેલિ કરતો,
અને કેવાં નાનાં કરપદથી વ્યોમે વિહરતો !

દીસે મીઠી દૃષ્ટિ પ્રણયભર એની પ્રથમથી,
ચકોરીના ચિત્તે કુસુદ-વદને જો ! જઈ વસી !
ખરે ! પ્રેમી જન્મે પ્રણય હૃદયે ધારણ કરી,
અને ખેચે વૃત્તિ સહજ સહુની એ પ્રણયથી.

નહિ એને પ્રીતિપથ શીખવવો કેા દિન પડે,
અલાગીને ચત્તે પણ અધમ ચિત્તે નવ ચડે;
નવાનદે જો ! આ નવલ શશીને વિશ્વ નિરખે !
ગયેલાનું પાછું મિલન મનથી માની હરખે.

વિયોગે વ્યક્તિમાં પ્રણય ધરતો કે'ં નવીનતા,
 નવી લાગે પ્રીતિ બહુ દિન પછી દર્શન થતાં;
 સુધાંશુ તું સાચો પ્રણયરસનો પોષક ખરો,
 શકે તું વિસ્તારી રસ રહી મદાયે રસભર્યો.

વિયોગે સંયોગે વિવિધ રસ દેતાં વિલસવું,
 કદી ના દેખાવું, કદી ઘડીક આવી ખસી જવું;
 નવા રૂપે નિત્યે સકળ જગતું સ્વાન્ત હરવું,
 કહે શીખ્યો ક્યાંથી શશી ! સરસ એ કાર્ય સઘળું ?

તને જોતાં વા'લા ! હજી હૃદય તૃપ્તિ નવ થઇ,
 અરે ! ત્યાં તો તેડે જનક તુજને જો ! ઘર ભણી !
 કરી ઉંચા ઉંચા કર જલાધિ કે'ં સાદ કરતો,
 અધીરો શું આવો ! વિરહ પળ વેઠી ન શકતો !

વસે છે વાત્સલ્યે જરૂર કંઈ જુદો રસ ખરે !
 અધીરી એ વૃત્તિ વિરલ જનનાં માનસ વરે !
 ભલે નક્ષત્રોનો રસિકવર ! તું નાયક રહ્યો,
 પરંતુ એ દષ્ટિ સતત નિરખે અભાંક અહો !

અવસ્થાભેદે એ નહિ હૃદય સિન્નત્વ ભજશે,
 વસેલું વૃત્તિમાં પ્રલય સુધી ના શૈશવ જશે;
 ઘડી બેને એ તો શત વરસ જેવી સમજશે,
 અહો ! પ્રીતિ કેરૂં ગણિત પણ ન્યારૂં કંઈ દીસે !

લલે જા ! અત્યારે મન જનકનું શાંત કરવા,
 અને અંકે એને સુખદ શયને નિદ્રિત થવા;
 વળી કાલે પાછા વિહરણુમિષે વીર ! વળજે,
 નિદાવે બાળેલા હૃદય મહીં પીયૂષ ભરજે !

શ્રીગોન્દુ.

(શિખરિણી.)

સુધાશ્રી સૃષ્ટિનું પ્રતિરજનીમાં પોષણ કરી,
અને એ સતકર્મે નિજ શરીરને નિર્બળ કરી;
અહો ! આ અઘાપિ ઉદયકકુલાલંબ કરતો,
નિશીથે જો ! આવે રજનીકર કે' કંપિત થતો !

જરાયોગે ઝાંખું જરૂર મુખ ભાસે થઈ ગયું,
ત્રપાથી ઢાંકેલું પણ પ્રકટ અર્ધું રહી ગયું;
જતાં તેજોલક્ષ્મી અનુપદ અરે ! યૌવન જતાં,
થતી લજ્જા લાગે ઉડુસમૂહ સંગે વિહરતાં.

મહાયતને ઉંચા શિથિલ કર એ ચા'ય કરવા,
સુધાશ્રી શું ઇચ્છે અખળ હબુએ વિશ્વ ભરવા ?
સમખ્યું હા ! જેણે પરહિત વિષે જીવન સદા,
કહો એના ચિત્તે કદી પણ વસે શું કૃપણતા ?

સુતેલી સૃષ્ટિને સદય નિરખે સ્નિગ્ધ નજરે,
અને કેવી વૃષ્ટિ અમરરસની એ પર કરે !
ન જાણો વા જાણો જગત, કંઈ તેની નહિ સ્પૃહા,
નિસર્ગપ્રેમીના હૃદય તણી કેવી વિશદતા !

સ્તુતિ કે કીર્તિની, પરિચય તણી કે ક્રૂણ તણી,
રહે ઇચ્છા એ તો અધમ પરિપાટી જગતની;
પરંતુ પૂરેલાં હૃદય વિલસે ને પ્રણયથી,
કશી ઇચ્છાને એ ગ્રણુ ધરવા દે ક્યમ કરી ?

ગતિ ધીમી થાતાં અમય પર આવી નવ શકે,
પ્રમાદે પેસીને પણ સદનમાં એ ન અટકે;
કૃતિ કે આ તારી શશી ! જગત સૂતું નવ જુએ,
અમૂલી પ્રીતિનાં પણ વિમળ ના લાજન સૂએ.

અહો ! જો ને ! પેલી અખંડી ઝટ જાગી કુમુદિની !
રહી ખીલી રાગે દયિતસુખવું દર્શન કરી;
ક્ષતિ કે વૃદ્ધિ આ જગતજનનાં નેત્ર નિરખે,
અને એની બુદ્ધિ સ્વહિતકૃત પક્ષદય ગણે.

પરંતુ ને દષ્ટિ પ્રણય વિણ દેખે નવ કશું,
નથી એ વૃત્તિમાં વધવું ઘટવું કે દિન વસ્તુ;
જુએ-જાણે છે એ તુજ વદનને એક સરખું,
અને નિત્યે એવું પ્રણયરસ કેરું વરસવું.

સુધાનાં એ સાચાં જરૂર અધિકારી જગ વિષે,
જુએ વૃષ્ટિ સૃષ્ટિ પણ હૃદય એનાં ગ્રહી શકે;
લગારે ત્યાં એાણું મન નયન સાંદર્ય નિરખે,
નહિ ત્યાં એ દેવી પ્રણય કદીએ વીર ! વલસે

(૨૫)

કશી આશા ઉંડી, કંઈ પ્રણયને કારણ હશે,
ભરેલાં એ લેદે નયન સમતા ના નિરખશે;
રહે રાગી એવા મનુજગણુ જ્યાં મિશ્રણ વડે,
સુધા એની સુષિ દહતર નિવારી ક્યમ શકે ?

डुभेलन.

(शार्दूलविक्रीडित.)

भेतो व्योभवने मणी शिशुक सौ तेने लर्या तारला !
ने कर्तव्यविमुक्त भाणवयनी माणो अमूखी मज !
सिंची निल्य सुधा थकी जगतने क्षीणत्व पामी भरे !
वांदो अंद्र वडील हा ! तम तणो पोढयो पधारी परे !

येथी अंतरमां उदास धरणी आ श्याम साडी धरे !
संताडे मुअ शोकथी कुसुहिनी ना कांछ डेलि करे;
धच्छे ये न तमिस्त्रने तम तणो तेजेभणे टाणवा,
लोणां भाणकने सहा गुड्जनेो राण चढे राणवा.

सारी डे वसमी भने कुण ताणी काणप्रसावे दशा,
वेठे सर्व कुटुंभीओ पणु शिशु भेतो सहा भेतमां;
ना धच्छे 'रजनीपति' 'दिनपति' येवां पढो पामवा,
तो देवो श्रम ना पडे तिमिरने कण्ठो सही कापवा.

ना धच्छा अधिकारनी उर विषे ते शांति सेवी शडे,
वृद्धि डे क्षय डेडं कष्ट पणु ना येने वसे अंतरे;
जेंची नय अणुत आत्मगणथी आ काण जे ! विश्वने,
ते नित्ये निरपेक्ष जेधं तमने ना कांछ भाधा करे.

લોભી છો ન તમે મહત્પદ તણા તો કષ્ટ કાંઈ નહિ,
આસક્તિ ક્ષણમાં નહિ ક્યમ ઉરે કર્તવ્ય ચોટે કંઈ ?
જે રાહુ શશિસૂર્યની સરણિમાં નિત્યે વસીને નહે,
તે ક્યારે તમને કુવેણુ કથવા સામો ન માર્ગે મળે.

શત્રુ-મિત્ર તણા વિલેહ થકી આ સંસાર લાસે લયો,
તેનો સ્પર્શ થયો કદી ન તમને ચિંતા પછી શી કરો !
સંગે આજ વહીલ ના અહીં વસે એથી ઉરે કૈં ડરો !
વ્યક્તિ વત્સલ સર્વ બાલગણને એ વાત કાં વીસરો ?

વચ્ચે કેવી સુધાભરી સુખકરી આ વ્યોમગંગા વહે !
એના તીર પરે ઘડી વિરમતાં ના કષ્ટ કાંઈ રહે;
જે લાગે શ્રમ ચાલતાં નલ વિષે તો ત્યાં જઈ બેસજો,
વાયુ શીતળ ને સુધાશીકરથી શાંતિ સુખે સેવજો.

બાહુડો ધ્રુવ ધીર ઉત્તરપથે ઉભો દીસે આ અહીં,
એ મધ્યસ્થ થશે સદા તમ તણા નાનો ન માનો કંઈ;
આવે વિદ્મ અનેક તો પણ નહિ તે સ્થાન ક્યારે ત્યજે,
એ ઉંચો ગુણ સર્વ વ્યોમચરમાં એ એકલાને ભજે.

ભૂલા જો ભમતાં તમે પડી જશો તો માર્ગ દર્શાવશે,
આકર્ષી દૃઢ શક્તિથી સરણિનો સંદેહ સૌ ટાળશે;
એની સર્વ પ્રદક્ષિણા કરી તમે ધીમા ક્રમે ચાલજો,
ધ્રુવ અંતરમાં નિપાત કદીએ ના થાય એ રાખજો.

આ જો ! ભ્રષ્ટ ત્વરા અયોગ્ય કરતાં તારો ખિચારો થયો !
 છોડી વ્યોમવિહાર મિત્રગણને પાતાળ માંહે પડ્યો;
 એ સંદેશ કદી ન દુઃખ-સુખનો કા'વી શકે કોઈને,
 ચૂક્યે આલ, વિના વિનાશ જનની ખીજી ગતિ શી ખને !

શરન્મેઘ.

(શિખરિણી.)

ઘણો વર્ષી વર્ષી સર સરિત સંપૂરિત કરી,
કુવા નાના મોટા વિમળ જળથી સત્વર ભરી;
ખળેલા ભાનુથી દુમ સકળને પલ્લવ દઈ,
ક્ષિતિને સંતોષી વિવિધ વધતો વૈભવ દઈ.

ખરે ! આજે ખાલી શરદ્ધન ! તું હા ! થઈ ગયો !
રજ્યું સૌ આપીને ધવલતર કાંતિ ધરી રહ્યો !
ભરેલું ના પેલું સજળ તન તારું કંઈ દીસે,
કલાપી કેકાથી તુજ ભણી નિહાળી નવ હસે.

નહિ અંચૂ સામે તૃપિત ખનીને આતક ધરે,
મલ્હારો મીઠાથી સુયશ જન એકે ન ઉચરે;
ભલે તું આકાશે ઉદિત રવિ ઠાંકી નવ શકે,
ભલે વારિધારા અનવરત નાખી નવ શકે.

તકિત્તેજે સે'જે જગત અમકાવી નવ શકે,
ભલે ગાળ ગાળ હરિશિર ભ્રમાવી નવ શકે;
તથાપિ જે કીધું સમય પર તે સ્વલ્પ ન દીસે,
કયું તારું વા'લા ! અવર જગમાં કોણુ કરશે ?

ધરિત્રીને ઠાંકી તૃણ, સલિલ ને ધાન્યઢગલે,
કરે યત્નો કોટિ પણુ મંતુજને તે નવ મળે;

કૃતિ એ સૌ તારી કદી ન. તનુધારી વિસરશે,
 નવોત્સાહે ગાશે પ્રમદદિન દીપોત્સવમિષે.

લલે છોડી શોભા પરહૃદય પીડા પરકરી,
 મહા મોંઘું વા'લું જીવન જગને અર્પણ કરી;
 લલે પીવા માટે પળી ન પળ પાસે જળ રહ્યું,
 લલે ગાળ્યા કેરું જરઠ તનમાં ના યજ રહ્યું.

અહો ! આપી આપી પણવિપજ આપી અવનવું,
 વિના માગ્યું હોંશે દહ જગતને રિજા યનવું;
 સુકર્મો સંભારી પછી હૃદયમાં રંજિત થવું,
 નહિ નિર્ભાગીની નિયતિ મહીં એવું નિરખવું.

વસી ખૂણે ખાતા મનુજ નજરે પુષ્કળ પડે,
 અને વેંચી ખાતા પળુ ઘડું વિવેકી જન જડે;
 પરંતુ કેં રાખ્યા વગર નિજ સંચ્યું જગતને,
 સમર્પી સંતોષે વસવું વિરલાથી પ્રિય ! યને.

કદી દેતાં જેને નિજ પર તણા લેદ ન હંતો,
 લલા ને ભુંડામાં સમ હૃદય રાખી વરસતો;
 સુખી તે ધીજને નિરખી સુખ પાસે ક્યમ નહિ ?
 ધરે ધોળી કાંતિ ક્યમ ન જગને મસ્તક રહી ?

વિદ્યુત્.

(હરિગીત.)

ઘેયુ" ગગનતળ જલધરે દશ દિશે તિમિર વ્યાપી રહું,
ને વિશ્વ સઘળું અંધકાર-સમુદ્રમાં ડુબી ગયું;
કેવી ભયંકર શર્વરી ! નહિ ચંદ્ર નહિ તારા દીપ્તે,
ઝિલ્લી તણે અંકાર કેવળ કર્ણમાં આવી વસે.

અજ્ઞાત છે આ માર્ગ ને દુર્ગમ મહાવન ભાસતું,
હિંસક પશુના શબ્દથી પળપળ રહે મન ત્રાસતું;
સહચર સકળ છોડી ગયા સ્વર ફરથી નવ સાંભળે,
ઉત્સાહહીન અંતર ચરણુ પણુ શ્રમિત નવ ચાલી શકે.

વા'લી અહો ! વિદ્યુલલતે ! આ વ્યોમવનમાં ખેલવા,
આવી ભલે તું આ હૃદયમાં નવલ બળ કૈં આપવા;
કેવાં વિમળ ચંચળ નયનથી જગતને ચમકાવતી !
દિક્ સુંદરીને હર ઘડી કરી મંદ હાસ હસાવતી.

શી દંતની ચળકે દ્યુતિ ઉજ્જ્વલપણું શું અંગમાં !
શી ઘડી ઘડી સંતાય રમતી જલદના ઉત્સંગમાં !
એ અંક ત્યજીને આવતાં જો ! કૈંક જલધર ચડભડે !
તુજ વિરહથી વ્યાકુળ બની ઘેલો ગગનમાં ગડગડે.

આ દિવ્ય ખેલન તુજ હૃદયને સહજ વ્યોમવિહાર છે,
 પણ આ હૃદયને અદ્વિતીય અવશ્ય એ આધાર છે;
 ક્રીડનમિથે ઉપકાર કેવો તેં સખી ! મુજપર કર્યો
 નિષ્કળ જતી દષ્ટિ સ્ફુળ કરી ચરણનો શ્રમ સૌ હર્યો.

શિરભાર કેડું સ્મરણ નહિ આચાર અંતરને નહિ,
 સંઘાતની ઈચ્છા નહિ લીલી વનેચરની નહિ;
 સહહૃદય કેડું સહજ દર્શન પણ ન વ્યર્થ કદી જતું,
 નવ શીખવે નવ સૂચવે પણ વિશ્વ યુષ્કળ પામતું.

શશધર ગયો સંતાઈ ને નક્ષત્ર પણ નાશી ગયાં,
 એ સૌ અકિંચિત્કર અરે ! તારી પ્રવૃત્તિ કને થયાં
 આ નગર નિકટ જણાય તેનાં હૃદય જો ! કેવાં હૃદયે
 વિશ્રાંતિ દેવા પાન્યને આતુર થઈ ઉભાં દીસે.

આ વૃક્ષ પણ થઈ સજ્જ કરતાં પથિકતું રક્ષણ ખરે !
 ને ગાજતો ઘન ઘડી ઘડી પ્રિય શબ્દથી સાન્તવન કરે;
 સમુદાય મુજ સહચર તણે નવ અધિક દૂર ગયો દીસે;
 ઘડી એકમાં આ સરળ નિર્ભય પંથ પણ પૂરો થશે.

ધૂમ્રને.

(વસન્તતિલકા.)

આ શ્યામ મેઘ નલમાં ચડતો નિહાળી,
તેમાં દીસે મળી જવા થઈ વૃત્તિ તારી;
રે ! ધૂમ્ર ! અંબરપથે ચડવા ચહે શું ?
ને એથી આશ્રય સમીર તણે કરે શું ?

એવો તને ન અધિકાર, ન શક્તિ તારી,
તારો ન એ ધન સભાતીય વ્યોમવાસી;
સ્વર્માર્ગે એ વિમળને વસવા તણે છે,
પ્રાણાર્પણે પ્રણયીના હૃદયે ગ્રહ્યો છે.

તું સર્વથા મલિન, નિંદિત ને નહારો,
ક્યાંથી પવિત્ર પદ એ કદી પામવાનો !
એ વારિએ જગ વિષે વસી શું કયું છે ?
એના વિચાર વિણ કાં અથડાય ઉંચે ?

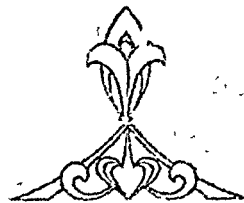
માલિન્ય એ સકળ વિશ્વ તાણું મટાડે,
સંસર્ગથી પરમ શત્ય વળી પમાડે;
સંતાપ સૌ હૃદયમાં વસીને નિવારે,
ને અન્ય કાર્ય નિજ દેહ ત્યજ સુધારે.

તે સૃષ્ટિને શિર વિહાર કરી શકે છે;
સ્વચ્છંદ સ્વર્ગવનમાં વિચરી શકે છે;
દૃષ્ટિ વહે પણ જગદ્ભય એ હરે છે,
ને શબ્દમાત્ર થકી આત્મવન એ કરે છે.

આ ક્રેંક કાળ પરશ્રેય કર્યા વિનાનો,
વીતાડવો અહીં પડે ઉર શોક એનો;
એથી ખરે! વદન ગિન્ત થયું દીસે છે,
ના શ્યામતા તુજ સમી વપુ એ વિષે છે.

તું તો ઘડી અહીં તહીં કરી આસપાસે,
આ વૃક્ષ, શૈલ, રજમાં પડી શાંત થાશે;
એ સર્વ માંહિ તુજ કલમપ લિખ્ત થાશે,
તે મેઘના જળ વિના ન કદાપિ જાશે.

તું સર્વને મલિન સંગાતથી કરે છે,
ને દોષ એ જલદ જીવન દૈ હરે છે;
એવો પરસ્પર વિરોધ જહાં વસે છે,
ત્યાં એકયથી વિલસવા ઉર કાં ગહે છે ?

લવણ.

(શિખરિણી.)

અહો ! કેવું તારૂં લવણ ! ઊજળું અંતર દીસે !
ખરૂં એ નિર્મેલું વિમળ વિધિએ કેવળ રસે;
રસાબ્ધિમાં ડૂબી રસમય થવાને ગળી જવું,
અને એ તત્ત્વોમાં અનુપમ અભેદે મળી જવું,

ખરે ! એ તું જાણે અવરજન છોને રસ પીએ !
રસેચ્છાથી રાચી ફરી ફરી કરી પાન વિલસે;
તને તો એ સ્વાર્થી કદી હૃદય ઇચ્છા થતી નથી,
રહી જુદાં લેવો રસ ઉચિત માને નહિ કદી.

અરે ! હું તો નિત્યે ' રસિક ' પદને શ્રેષ્ઠ ગણતો,
અને ઇચ્છા રે'વી રસની, સુદશા એ સમજતો;
રસે ડૂબી જવું, રસ-જલધિમાં મત્ત ફરવું,
હતું ચિત્તે આહું સતત રસથી સ્નાન કરવું.

પરંતુ તું દોરે અભિનવ પથે આ હૃદયને,
ક્રિયા એ સૌ ઓછી અધમ દીસતી અંતર તને;
ખતાવે તું વા'લા ! ' રસિક ' પદમાં લેહ અમને,
જવું ડૂબી, ના'વું, તરવું સહુ તું ન્યૂન સમજે.

અહો ! ઝોછું ઝોછું હૃદય રસથી ભ્રાત ! ભરવું !
 અને ઝોછું એવું રસવિણુ કશું ના નિરખવું !
 અભેદે દષ્ટિ કે હૃદય, મુખ કયાંથી રહી શકે ?
 અને ઇચ્છા એકે પણ પ્રકટ કયાંથી થઈ શકે ?

રસ સ્પર્શી સે'જે ત્વરિત પ્રિય ! તદ્રૂપ બનવું,
 કદી દેખી, ચાખી, અનુભવી ન લિજ્જત્વ ભજવું;
 રસે ડૂબી જાવું કદી જગત આ સાધી શકશે,
 પદયા શું પાષાણો જલધિજળ માંહે નહિ હશે !

જતાં વર્ષો કેટિ પણ ન ઉર એ ભેદ ત્યજશે,
 અને એની ક્યારે નહિ કઠિનતા મિત્ર ! મટશે;
 અરે ! ભુંડી એવી શઠ હૃદય કેરી કઠિનતા !
 ન દેખાશે સ્વપ્ને દૂરથી પણ એ નિષ્કુર દશા !

એરે ! જો ! આ સૃષ્ટિ તુજ હૃદયતું રક્ષણ કરે,
 રસાત્મા જાણીને રસનિકટ ક્યારે નવ ધરે;
 પરંતુ અંતે તું જરૂર રસતું રૂપ ધરશે,
 અભેદે એ રીતે સકળ જગતું શ્રેય બનશે.

निर्गल कूपने.

(पसन्ततिलका.)

प्राणी समस्त तणी तर्ष निवारनाइं,
योषित्समूहवहन प्रतिभिंणवाणुं;
सहवृत्तना मन समान विशुद्ध वाइ,
क्यां ते गयुं सलिल संयित कूप ! ताइं ?

सीमंतिनी समुहयावृत नित्य रेतुं,
वर्षादिनोद सहुने दिनरात हेतुं;
ते पान्थमात्रमनलोचन जेयनाइं,
आन्ने अहो ! विजन तीर जल्लाय ताइं !

कार्पण्य वारिधरतुं तुजने नडयुं शुं ?
दुष्काण-संकट जरे ! जमवुं पडयुं शुं ?
हा ! अर्थीअे सकण संयय जेय्नी वीधो !
संतप्त सूर्यकिरणे पछी रिक्त वीधो.

राज्युं दुशे हृदयमां लरी गुप्त पाणी,
दोडे कयुं जनन अंतर अेम ज्ञाणी;
अेथी थयुं उर विशेष विशाण ताइं !
कोष्ठ शके न करी निरुपृढतुं नडाइं.

આવી અહીં વિમુખ સર્વ તૃપાર્તી બન્ય,
 તેનું તને હૃદયમાં ખડું દુઃખ થાય;
 કેઈ પરંતુ ગણશે નહિ દોષ તારો !
 ક્ષારાખિધથી જરૂર તું જલહીન સારો.

એ અર્થીઓ સલિલશૂન્ય તને બુવે છે,
 ભૂમૂતને ભગરથી પણ શાપ દે છે;
 જોવા સજીવન તને મનથી ગ્રહે છે,
 ત્યાગપ્રતાપ તુજ વીર વદાન્ય ! તે છે.

રિકતત્વનું હૃદય સંકટ ના ધરીશ,
 પાપાણુ પાંસુ થકી પેટ નહિ ભરીશ;
 કાલે નિદાઘહિન હસ્તર વીતી જાશે,
 પર્જન્યવૃષ્ટિ પણ વાંચ્છિત સદ્ય થાશે.

પામીશ તું પ્રથમની ફરીને અવસ્થા,
 મોંઘી તને નહિ પડે મળવી મહત્તા;
 મત્સ્યાદિ વારિચર સરવર આવશે સૌ,
 ને આ પ્રદેશ ગુણુ ગાઈ જાનવશે સૌ.

જો ! કૃપ કૈંક રજ, પત્થર, કાપટ ખાઈ,
 કાળે કરી થઈ અખીર ગયા પૂરાર્ધ;
 તે મેઘનો નહિ હવે ઠઠી લાલ લેશે.
 ને બિંદુ માત્ર જગને નહિ નીર દેશે.

(૩૯)

ભૂલી જશે મનુજ સર્વ નિશાની તેની,
અન્યોપકાર વિણ કીર્તિ ગવાય કેની ?
તું તો રહ્યો ઘનરસાન્ન યોગ્ય આજે !
આભાર ઈશ્વર તણા પ્રિય ! એજ ગાજે.

શ્મશાન.

(હરિણી)

કઠિન ગિરિનાં હૈયાં ભેદી ક્ષિતિતળ ખોદતી,
ખળખળ તણા ભારી ગ્રખ્દે પ્રદેશ ગળવતી;
તટ ઉપરનાં રૂડાં વૃક્ષો અનેક ઉખેડતી,
તરૂણ તટિની ! તું ઉત્સાહે ઉતાવળી આવતી.

પણ પડી ગઈ કાં કાં ધીમી અરે ! અહીં આવતાં ?
થરથર થતી મૂંગી મૂંગી ઉદ્દાસ જણાય કાં ?
હૃદય ભરતી ગાંભીર્યે ને કંઈક વિચારતી,
ઉર ઉછળતા ઉંચા નીચા તરંગ શમાવતી.

નિકટતર હા ! જોયું અંખી સપાટ શ્મશાન આ !
મનુજગણનું આચું છેલ્લું સુવા તણું સ્થાન આ;
અતિ ગભીરતા એની ભાળી ગભીર ખની ગઈ,
ભય મરણનો સંભારીને કંઈ હુબકી ગઈ.

સ્થળ વિપમ આ સેજે સૌનાં ભરે ઉર શોકથી,
તરૂ પણ અહીં જો ને ! ઉભાં વિલીન વિચારથી,
અનિમિષ રહ્યાં અંતઃશોકે પરસ્પર દેખતાં,
મરણ ભયને આ સંસર્ગે શકે સમજી ગયાં !

વિહંગ પણ આ શોકાવેશે રહ્યાં ધરી મૌનને,
કરૂણુ રવથી ક્યારે ક્યારે કંઈ લવતાં દીસે;
અહીં તહીં દીસે નાના મોટા રહ્યા ઢગ રાખના,
સ્થળ સકળમાં ભાસે શાંતિ ભયંકર સર્વથા.

જરૂર જનના આકંઠોને અહુર્નિશ સાંભળી,
તરૂ ખગ તણી સાથે તુંએ ઉદાસ દીસે યની;
વગર ગુરૂએ શિક્ષા સાચી અહીં સહુને મળે,
વિમળ મન તો તારૂં શિક્ષા ગ્રહી કયમ ના શકે ?

નવલ વયમાં નીતિનો કેવું વિચાર નહિ હતો,
વિભવ વધતાં હા ! હા ! હાથે અનર્થ ઘણો થયો !
ક્રૂણ કુસુમથી ઝૂંકી રેતાં ઘણાં તરૂંઓ હણ્યાં,
તુજ તટ તણી શોભા સાથે વહી સહુ એ ગયાં.

અનુચિત તને એવાં કૃત્યો સખી ! અહીં સાંભરે,
કંઈ હૃદયમાં ભાવિ કેરો વિચાર વધ્યો દીસે;
જીવન જગતું જે વીતે તે નહિ ફરીને મળે,
જળ વહી જતું ધીરે ધીરે નિરંતર જો ! વહે !

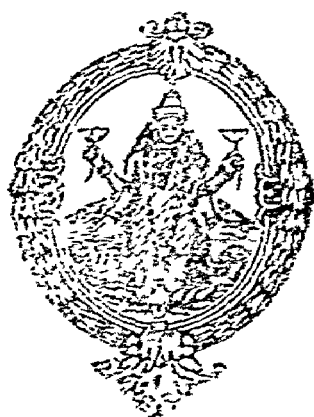
અસર સ્થળની દેખાતી આ દરેક પદાર્થમાં,
પણુ કઠિન હા ! સૌથી હૈયાં દીસે મનુબતનાં;
અનુદિન અહીં આવે, દેખે, વિવાદ વળી કરે,
પણુ પુર ભણી બતાં પાછાં બને તદવસ્થ તે !

(૪૨)

શવ કર, થકી સો બાળે તે સુરાલય સંચરે,
ખુધ જન તણી એ ઉંઠિતમાં રહસ્ય ઘણું દીસે;
બહુ વખતના યોગે વૃત્તિ પ્રશાંત થતી હશે,
સુરસદનમાં જે શાંતિથી ભર્યા વિખુદો વસે.

સહજ સુલટી શિક્ષા દેતું ખરું સ્થળ લેઈને,
હરહૃદયને રેવા મારે પસંદ પડયું હશે !
અહીં રહી કર્યું હૈયું ભોળું પ્રપંચ ત્યજ્યા હશે,
મદન હણવા કેરી શક્તિ ગ્રહી અહીંથી હશે,

તુજ હૃદયને એવી રીતે મળી સખી ! શુદ્ધતા,
મલિન જગની શુદ્ધિ તારું કરે જળ જો ! સદા,
હૃદય પણ આ તારા સંગે વિશુદ્ધ બની શકે,
તુજ જળ સમું થાયે એવી સદૈવ સ્પૃહા રહે.

એક વૃક્ષને.

(મન્દાકાન્તા.)

એકાંતે આ વિજન વનમાં એકલું ધ્યાનલીન,
જો ! ઉભેલું હૃદય રડતું વૃક્ષ દેખાય ખિન્ન;
ના દીસે કે નિકટ સુખ કે દુઃખને પૂછનારું,
મીઠી વાણી થકી હૃદયને ઘેર્યું કે આપનારું.

ચોપાસે આ વિપુલ ગગને ભૂમિને ચૂમી લીધી,
દષ્ટિ ફેરે પણ વિચરતી હા ! દીસે બંધ કીધી;
અદ્રિ કેરી ક્ષિતિજ ઉપર પંક્તિ પેલી જણાય,
રે ! એથી તો ભય અધિક આ ભીત ચિત્તે ભરાય.

હા ! હા ! સંગી અવર વિટપિન્ ! ના અહીં કોઈ તારું !
એકાકી ને અશરણુ બની રોઈને નિત્ય રે'વું;
ભુંડો ભાતુ કદીક તપીને અંગ તારું તપાવે.
ને ઓચિંતો કદી અનિલ આ ધૃષ્ટ આવી ધ્રુવવે.

ક્યારે પેલો જલદ શરના તીવ્ર આઘાત દેતો,
ગાજી ગાજી કઠિન કદીએ હા ! હશે શબ્દ કે'તો;
એ સૌ વા'લા ! સહન કરવું એજ તેં તો વિચાર્યું,
'સાંખી રે'વું સુખથી સઘળું' એજ શું સૂત્ર તારું ?

આપત્તિ તો જરૂર ઉરને દિવ્યદેહ શક્તિ દે છે,
 ને કે યત્ને નહિ મળી શકે શીખ એ શીખવે છે;
 સંકળેા સૌ હસી રહી કદી વીર ! વેઠી શકાય.
 કે'વા કેરૂં પણ સ્થળ નહિ કેમ એ તો ખમાય ?

હુઃખો ગાઇ મનુજ મનનો ભાર ઝોઠાં કરે છે,
 એવું એકે પણ ઉચિત ના પાત્ર તારી કને છે;
 નાનાં નાનાં તૃણ સમીપમાં આ ઉગેલાં દીસે છે,
 મૈત્રી તારી ગ્રહણ કરવા રે ! નહિ યોગ્ય એ છે.

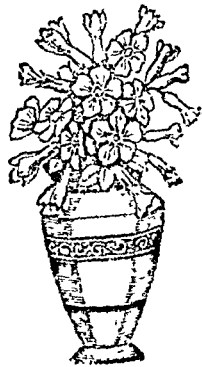
એ પોતાના ક્ષણિક સુખમાં મગ્ન રે'તાં જણાય,
 આજે ઉગી કંઈક દિનમાં સર્વ સુકાંઠ જાય;
 વેલી વેલી તુજ શરીરને ચોટી ઉંચે ગ્રહે છે,
 સંગે રે'વા કથન સુણવા એકલી યોગ્ય એ છે.

નવ્યોત્સાહિ, નવલ દળ ને નવ્ય પુષ્પે ખીલેલી,
 પામી તારૂં શરણ સુખમાં વાધતી એ વસેલી;
 એને ક્યારે પણ નવ કહિ કેમ તું કષ્ટ તારૂં ?
 શું મુગ્ધાના મૃદુલ મનને શોષવું એ ન સારૂં ?

લોશું હૈયું સુખ હુઃખ તણા લેદ ના જાણનારૂં,
 એને યાળી સુખ હૃદયને કેમ દેવાંય વારૂં ?
 સેવ્યું જેણે શરણ સુખમાં તે રહે સર્વ રીતે,
 ત્તિ એવી તુજ હૃદયની ઉચ્ચ આહા ! દીસે છે !

વૃત્તિ એવી તુજ હૃદયની થાય તારા પ્રસંગે,
એ ઈચ્છા, એ રૂઝ હૃદય આ પામી સામીપ્ય યાચે;
ભીરૂ હૈયાં પરિજન તણાં રોઠ ઘેસી રહે છે,
દુઃખી બાણી પ્રણયવશ હા ! એ ઘિચારાં બળે છે.

એની પાસે રૂઢન કરીને ના કદાપી રડાવું,
સંતોષે એ સતત વિલસે એ જ કર્તવ્ય માફ;
અર્પી એને ભર હૃદયનો દુઃખમાંહે દુઆવી,
રાત્રું, એવી અધમ બનશો ના કદી બુદ્ધિ મારી.

કુસુમને.

(મન્દાકાન્તા.)

કેવી તારી કુસુમ ! સુરભિ આજ આનંદ આપે !
 ને આ કેવું મધુર હસવું વિશ્વને ચિત્ત વ્યાપે !
 કેવી ખીલી સકળ કુમળી યાંખડી આ રૂપાળી !
 રામે રામે રસ પણ રહ્યો શો દીસે દિવ્ય જામી !

ધીરે વાયુ તુજ સુરભિ આ વિશ્વ માટે વહે છે,
 ને પ્રેમીનાં હૃદય રીઝવી ધન્યતા કાંઈ લે છે;
 તારા-એના અમળ ઉરતું મિત્ર ! કેવું મહત્વ !
 આત્મા વાલો નહિ ઇતરથી ઇષ્ટમાં ના મમત્વ;

કેવું કાલે હરિત લતિકા ઉપરે હિંચતું તું !
 ભોળી પેલા મધુપ ગણને પાસ યોલાવતું તું;
 એ સંદેશો અનિલ તુજનો ભૂંગને આપી સંગે,
 એસાડીને હૃદય ઉપરે લાવતો એ ઉમંગે.

ભોળા ભૂંગો તુજ નિકટ કે' નાચતા બાળમિત્રો,
 મીઠી મીઠી રસિક વદતા પ્રેમની કાંઈ વાતો;
 કેવું તારૂં વદન ચૂમતા ને રસે મગ્ન થાતા !
 તું એ કેવું સુહૃત બનતું હા ! મધુ મિષ્ટ પાતાં !

મીઠી વા'લાં ! ગઘ રમતની એ દશા ફર તારી,
સંબંધીનું શરણુ તણુ તું આંબ્યું સંસાર માંડી;
માળી કેરા કઠિન કરનો હુષ્ટ કે' દશ લાગ્યો,
ને વા'લાનો હૃદય રૂચતો સંગ એણે ત્યજ્યો.

એ તો વા'લાં ! કમ જગતમાં કાળ કેરો દીસે છે;
સારી માઠી પણ નહિ દશા સર્વદા એક રે' છે;
વા'લાં કેરી અચળ ન રહે કોઇને શીર્ષ છાયા,
એ ઝૂલો, એ રમત ત્યજવી કેમ અતે પડે ના ?

કીડા તારી શિશુવય તણી આજ જુની ગણાઇ,
જુદા મિત્રો નવલ જગમાં નવ્ય કર્તવ્ય કાંઇ;
જો ! આ આવે મધુપ હજુએ પૂર્વ કેરી પિછાણે,
રોકે એને કર મનુજના ફર વા હાંકી કાઢે.

મિત્રો કેરા વિરહ થકી તું ખિન્ન વા'લાં ! ખને છે
જો ! આ માફ હૃદય ખનવા ભૂંગ તારો ચહે છે !
તારી મીઠી પ્રણયરસની કે' મને વાત કાંઇ,
અંતઃશોકે અરર ! કમથી જાય તું કાં સુકાઇ ?

હા ! આ તારા રૂચિર હૃદયે શ્યામતા કે' છવાતી;
ઉંડી છાયા પ્રબળ પડતી મૃત્યુની એ જણાતી;
મીઠા તારા સકળ રસમાં, હાસમાં એ ભળી છે;
ધીરે ધીરે વધતી સુરભિ સંગ જો ને ! મળી છે.

જાણે એને તુજ હૃદય ના પૂર્વવત્ એ હૃદયે છે,
 તેજે એમાં કંઈ ગભીરતા આજ આવી ટીસે છે;
 વા'લાં ! કાલે વળી તુજ દશા કાંઈ જુદી જણાશે,
 આ કર્તવ્યો, હસવું પણ આ સર્વ સંપૂર્ણ થાશે.

મિત્રોની ને જગ સકળની એ જ અંતે દશા છે,
 વ્યાપી રે'વી સુરસિ સઘળે એ જ મીઠી મળા છે;
 તારી આવી સહજ સુરસિ સ્પિટથી ના ભૂલાશે,
 ને આત્માની પ્રિય ! અમરતા મૃત્યુથી ના લુટાશે

(૨૯)

મેઘ અને મયૂર.

(કૃતવિલમ્બિત.)

ગગનમાં તુજને ઘન ! દેખતાં,
મુહિત અંતર થાય મયૂર આ;
ઘડી ઘડી મુખ ઉન્નત એ કરે,
શ્રવણ ગર્જન સાંભળવા ધરે.

નવ ચહે તુજ જીવન પામવા
નહિ તૃષ્ણા નિજ લેશ મટાડવા;
નહિ વદી પ્રિય વાક્ય ક્ષમાવવા,
ન વળી સ્વાર્થ કશે પણ સાધવા.

સલિલ તો સર ને સરિતા વિષે,
ગિરિ તણાં ઝરણાં થકી પામશે;
નહિ તૃપાતુર આતક તુલ્ય એ,
મુખ વિકાસી કદી જળ માગશે.

હૃદય કેવળ ગર્જનમાં રમે !
અવર કારણ ના વહવું ગમે;
જગ કરે તુજ આદર ને ! અતિ,
પણ અકારણ આદર એ નથી.

તન તહીં પડશે પ્રિય ! આપવું,
 કૃપણું નહિ તો પદ પામવું;
 ઉદય એ તુજ પાત થવા ચહે,
 ઉદય કેવળ આ ઉરમાં રહે,

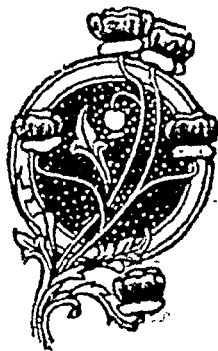
સહજ આજ કળા ધરી એ ફેરે,
 ઘડી ઘડી કંઈ નર્તન જો ! કરે !
 વિકળ શું પ્રણયી હૃદયો હશે ?
 જગતથી નહિ લલિજત એ થશે ?

જગથી દૂર અહો ! ઉર એ વસે !
 જગત એ દુગને પછી ક્યાં દીસે ?
 નિકટ દૂર અવાજ કશે થતાં,
 જરૂર એ તુજ ગર્જન જાણતાં.

કરી મનોહર શબ્દ કૃદી રહે,
 અહહ ! શી ઉર ત્વન્મયતા વહે !
 કૃપણુ ગર્જનમાં પણ તું થશે,
 પણ અભાવ ન એ ઉર આવશે.

સવ અભાવ કદી પણ ઉદ્ભવે !
 પ્રણયી માનસ તે નહિ સંભવે;
 નવ મળે અભિવાંચિત વા મળે,
 અચળ પ્રેમ પરંતુ નહિ ચળે.

નિકટ એ અધિકારી ન આવવા,
ભુજ ભરી તુજને નવ ભેટવા;
પ્રિય તણું કરી દર્શન ફરથી,
હૃદય રાજી થશે સ્વર સાંભળી.

(૫૨)

સંદેશ.

(દરિણી)

! પ્રણયના મીઠા મત્રો તમે વહતાં હશે,
નુર સ્વરથી એની વાતો કરી કરતાં હશે;
શુ હૃદય આ લૂખાં સૂકાં કરશું સમજે નહિ,
હજ મળતી દેવી શિક્ષા શકે નહિ સંગ્રહી.

પ્રણયરસનાં ઉંચાં પાત્રો અહો ! પ્રિય પંખીડાં !
જગજનકનાં સૌથી વા'લાં સુકોમળ બાલુડાં !
અમ શિર પરે સ્વેચ્છાચારી સદૈવ તમે કરો,
સુર સરણિએ સ્વહવાયાસે સુખે વળી સંગરો.

અમ સદનમાં તોફાનો કે' પ્રચંડ બની કરે,
અનિલ તમને તે ઉત્સંગે અને હૃદયે ધરે;
સુરનિકરના સંગે શીખ્યાં અલૌકિક ગીતડાં,
હૃદય ભરતાં દિવ્યાલાપે, સુધારસ સિંગતાં.

સહય વિષુદ્ધે કે સંદેશો પિતા પરમેશ્વરે,
અગર પ્રણયે આપી રાખ્યો દીસે તમ અંતરે;
કંઈ નિકટ ને દૂરે ખેસી તમે સમબાવતાં,
અનધિકૃત હા ! એ શિક્ષાને અમે નથી બાણુતા !

મલિન મનનાં ને દુર્ભાગી અમે સહુ માનવી,
વિક્ષણ છળમાં ડૂબી રે'તાં અહંપદમાં રમી;

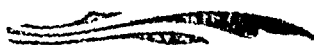
અધમ તમને માની વા'લાં ગુરૂ થઈ વિશ્વનાં,
તમ ભણી કરી મીઠી દૃષ્ટિ કદી નહી દેખતાં.

કદર કરી એ સંદેશાની કરી શકીએ નહિ,
ઘર વરસતા પીયૂષે હા ! ઉરે ભરીએ નહિ,
કદી તમ તણા મીઠાં શબ્દો નહિ મનને ગમે,
દશદ કરથી ફેકી કોથે અવશ્ય ઉરાડીએ.

પણ નવ ગણેા સ્નેહી ચિત્તે કશા અપરાધને,
મધુર વદવું ના મૂકી દો થઈ વશ કોધને;
પ્રણયી હૃદયેા ના ના ક્યારે ગણે અપકારને,
પ્રકૃતિ પરના કલ્યાણાર્થે નિરંતર જે રમે.

વિમળ વિહંગો ! ગાતાં રે'ને ભલે શ્રમ ના ફળે,
સતત સુણતાં કો કાળે આ ઉરે રસ આવશે;
અતિ પરિચયે અંતઃશ્ચક્ષુ કદી ઉઘડી જશે,
કદીક કર્ણા દેવી યાતાં રહસ્ય જડી જશે.

પ્રકટ પ્રણયી કો વા વિશ્વે ભવિષ્ય મહીં થશે,
તમ હૃદયના એ સહભાવો જરૂર શીખી જશે,
વિશદ ઉરથી બંધુભાવે પછી અમને અને
સકળ જગને એ સંદેશો કહી અમન્તવશે.

હંસને.

(મન્દાકાન્તા.)

છોડી દે એ મલિન જળથી પૂર્ણ કાસાર કાળું !
 તારે રે'વા સ્થળ ઉચિત એ નો'થ વા'લા ! નહાઈ,
 જોને ! પાસે અધમ વિહંગો ધૃષ્ટ કેવાં ફરે છે !
 દેખી તારૂં ધવળ તન હા ! હંસ ! હાંસી કરે છે !

એ ક્ષુદ્રોનાં ઉદર ભરવા કાજ આ ગર્ત્ત દીધો,
 નીચે રાચ્યું હૃદય વિધિએ તેમને ભેટ દીધો;
 ડાળું વારિ તુજ હૃદયને અંગને એ ધગાડે,
 ને હુર્ગન્ધે પણ મગજને મિત્ર ! મૂર્છા પમાડે;

તું તો જન્મ્યો વિમળ જળમાં માત્રસે મા'લવાને,
 ને સદ્ગંધે કમળવનની સ્વાન્ત સંતોષવાને;
 જ્યાં ખેલે છે અમિત પ્રણયી રાજહંસો રૂપાળા,
 મીઠા ખોલા મૃદુલ મનના તે સજાતીય તારા.

વૃત્તિ એવા સરસ સરમાં રાખીને ઊડ ઉંચે !
 તો દેખાશે સ્થળ નિકટ એ યતનને દૂર થું છે ?
 વૃક્ષો, વેલા, વિમળ ઝરણાં, રમ્ય કુંજો હબરો,
 તે સદલાવે જરૂર કરશે સર્વ સત્કાર તારો.

પ્રેમી હયું સહજ સઘળે પૂર્ણ સત્કાર પામે,
એકીલાવે પ્રતિ હૃદયમાં વસ્તુમાં એ વિરામે;
કેવો ઉંચા શિખર થકી આ શોભતો શૈલ સામે !
કોટિકીડા કુદરત તણી ત્યાં જવાથી જણાશે.

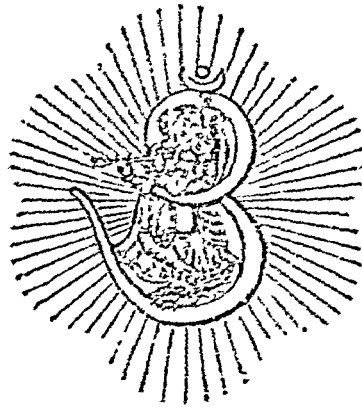
શૃંગો એનાં સકળ તુજને વીર ! વિશ્રાંતિ દેશે,
ને ઉચ્ચત્વે ગગનપથનો લેહ સંપૂર્ણ કે'શે;
શીળો વાયુ સુરભિ વહીને ચાલશે સંગ તારી,
સ્પર્શી અંગે શ્રમ હૃદયનો નાંખશે એ નિવારી.

સાચો સૌનો સુહૃદ જગના જડયને ટાળનારો,
જો ! આ ભાનુ નિકટ તુજને માર્ગ દર્શાવનારો,
આ સફલાગી જલદ જગથી આવી ઉંચે રહેલો,
છાયાથી એ સતત હરશે સર્વ સંતાપ તારો.

એ સૌ કેરી સહજ કડ્ડણા કાં સ્મૃતિમાં ન આવે ?
જે નિઃસ્વાર્થે જન હૃદયને રાત ઢાંચે રીઝાવે;
હા હા ! ભોળું ઉર મલિનની સંગતિથી ઘિચાડે,
ભૂદયું ભાસે ભ્રમિત થઈને દિવ્ય હંસત્વ તાડે !

ને એ રીતે વિમળ સરને, પદ્મની વાટિકાને,
હંસો કેરા ધવળ ગણને ભ્રાત ! ભૂદયું દીસે છે !
ભુદ્રો પાસે નિજ હૃદયની જે મહત્તા જણાય !
તે પ્રાણીની અધમ ગતિનો મુખ્ય હેતુ મનાય.

એ સંગ્રહો સમય વધતાં સુધી જ્યાં જવાય,
ત્યાં વાલા ! અમરપથની કે ન આશા રખાય;
દેવી તારું હૃદય હૃદયે કેંઈ ઉંચું જુએ છે
તેથી લાગે સુલભ સુરતા ઊડ ! હા ઊડ ! ઉંચે !

કુળન.

(તોટક)

વન નિર્જન આ મનને ન ગમે,
 પશુઓ બહુ હિંસક પાસ લમે;
 સ્વર કૈંક કઠોર વિહંગ વહે,
 નવ અંતર કો સ્થળ માંહી ઠરે.

તરણિ પર આ અતિ દૂર તપે,
 દુઃખમાં પ્રતિકૂળ ન કોણુ બને !
 કશી કષ્ટકથા મુજ સાંભળવા,
 અહીં એક મનુષ્ય ન પાસ અહા. !

અયિ કોમળ ફૂલતી કોયલડી !
 મન મિષ્ટ રવે હરતી મીઠંડી;
 તુજ પંચમ નાદ પડે શ્રવણે !
 રસ અંતરમાં કંઈ લવ્ય ભરે.

ભય ઉર તણો અતિ દૂર ગયો,
 છલકી સુખસિંધુ સમીપ રહ્યો;
 થઈ વિસ્મૃતિ સંકટ સર્વ તણી,
 કંઈ શીતળતા હૃદયે પ્રકટી.

પણ એક જ કાં કુહુકાર કરી,
વિરમી મીઠકી ! ફરી ઓલ જરી !
ઉરને રસનો કંઈ સ્વાદ દઈ,
ઝટકી પડવું પછી ચોગ્ય નહિ.

વન દારણ આ તુજ શબ્દ થકી,
ત્યજવું ન ગમે પણ એક સખી !
રસીલી ! ફરી એક કુહુ કરી લે,
વધુ એક રસાંજલિ આ ભરી દે !

રસનો કંઈ સ્વાદ ભૂલાઈ ગયો,
રસતૃપ્તિ હશે થતી શું ન અહો !
કરથી અહવા તુજને ન અહું,
શીખવા સ્વર ના કદી યતન કરું.

મુખ માનવતી ન બતાવ ભલે !
વસી ગુપ્ત રહે તરૂં માંચ ભલે !
તુજ આ કુહુકાર કૃતાર્થ કરે,
ઉર અન્ય નહિ અભિલાષ ધરે.

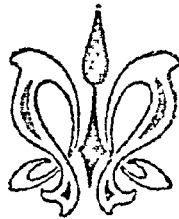
તુજ વૈરી ન વાયસ પાસ વસે,
નહિ લુપ્ધક કોઈ નજીક દીસે;
નહિ કે તુજ ગાન નિષિદ્ધ ગણે,
કયમ આમ અકારણ મૌન ધરે ?

(୫୯)

ଝରି ଛା ! କୁହୁଙ୍କାର ଢଗାର ଥୟୋ,
ଅଢ଼କି ଉରନେ ଝଟ ଊଣି ଗୟୋ;
ଝଝକି ଉର ତତ୍ପର ତୁର୍ତ୍ତ ଥୟୁଂ.
ପଞ୍ଚୁ କୁଞ୍ଜନ ତୋ ବଢ଼ି କଥାଂୟ ଗୟୁଂ,

ରଝନୀ ପଞ୍ଚ ହୁର୍ଦ୍ଦାଲ କେବି ଝିଝେ ?
ନବ ଆତୁରନେ ପଞ୍ଚୁ ଢାଗି ଢଞ୍ଚେ;
ପଞ୍ଚୁ ଝେ ଢଞ୍ଚାବି ନଢ଼ି ଝକ୍ଝ ଝ୍ରଞ୍ଚେ,
ଞ୍ଚୁ ଝୁକ୍ତିତ କଞ୍ଚୁଂ ନଢ଼ି କଞ୍ଚ କରେ.

ନଢ଼ି ଉଢ଼ଲବ ଝେ ପ୍ରଞ୍ଚୁଝି ପଞ୍ଚନୋ,
କଢ଼ି ଢାନବନା କର ଢାଞ୍ଚି ରଢ଼ିଞ୍ଚେ;
କର ପ୍ରେଢ ତଞ୍ଚେ ପଞ୍ଚୁ ଝେ ବିଢ଼ିଝେ,
କଞ୍ଚ ଢାଞ୍ଚୁଞ୍ଚଞ୍ଚେ ଉର ଆବି ଢଞ୍ଚେ.

જો માર્ગ આ નવ શકે સુજને બતાવી,
તો દિવ્ય આ ઘડીક આપીશ આંખ તારી ?
એ આંખથી લઉં જરા જગને નિહાળી,
પામું અલેદ પછી સંશય સર્વ ટાળી.

હરિણી.

(વસન્તતિલકા.)

માતા તણા શરણુથી વિખુટી પડેલી,
આત્મીયના વિરહથી હુઃખમાં ડૂબેલી;
કંપે અહો ! ભયથી આ હરિણી ખિચારી,
વા'લા કુરંગ ! કરી સાન્તવન લે સ્વીકારી.

જો ! ખેદથી દીસતી આંખડી એની રાતી,
રોકી ન અશ્રુનદી એક પળે શકાતી;
આશાભર્યાં નયનથી તુજને નિહાળે,
દષ્ટિ ઘડી સ્થિર કરી ઘડી પાછી વાળે.

કે'વા ગ્રહે પણ શકે નહિ કાંઈ ખોલી,
ભીરૂ અનેક કરતી ઉર તર્ક લોળી;
તારી બધી કૃતિ ગતિ રહી એ તપાસી,
શું તું વદીશ ઉર એ જ રહી વિમાસી.

એને મનોરૂ દીસતું વન માત સંગે,
ને ખેલતી, વિચરતી, ચરતી ઉમંગે;
ભીતિ હતી હૃદયથી ન કદાપિ ભાળી,
વિશ્વાખિંધના તટ પરે રમતી રૂપાળી.

વન સબ્ય અપાર બાહાર દીસે,
 નહિ જ્યાં સચતું પાણુ નામ હશે;
 ઋષિના વળી આશ્રમ પાસ ઘણા,
 કૃષ્ણ ને જળથી ભરપૂર સદા.

જન ત્યાં પ્રાણુચાર્દ્ર ઉદાર વસે,
 ઋષિબાળ અનેક પવિત્ર દીસે;
 નિરખી તુજને ખુશી સર્વ થશે,
 પ્રતિબંધ ન કોઈ કશે કરશે.

થઈ નિર્ભય ત્યાં સુખથી ફરજે,
 મન તૃપ્ત થતાં સુધી ત્યાં ચરજે;
 નહિ કોઈ તણાં મન સ્વાર્થ ભર્યાં,
 નહિ નિર્દય ત્યાં જન કોઈ જરા.

વળી લુપ્થક ત્યાં નહિ આવી શકે,
 નહિ ગોક્ષુ કોઈ ચલાવી શકે;
 તુજ લાયક એ વનમાં પ્રિય ! જા !
 સુખ મૃત્યુ તણું ત્યજી જા ! અટ જા !

મૃગ અને ગાન.

(મન્દાકાન્તા.)

મૂકી દે છે હરિત તૃણ આ કાં મુખેથી કુરંગ ?
ઓચિતો શું તુજ સ્મરણમાં કાંઈ આવ્યો પ્રસંગ ?
ચારે બાજુ અપળ નયનો સંભ્રમે ફેરવે શું ?
ઉંચે હૈયે વિકળ સ્મરણો શબ્દ કે સાંભળે શું ?

શું સંકષ્ટે પ્રિય હરિણિએ ફરથી સાદ કીધો ?
કે શાહલે ગહન વનમાં ઉચ કે શબ્દ કીધો ?
હા હા ! સામે સ્વર મધુર કે ગાનના સાંભળાય !
તેથી તારું હૃદય સહસા ત્યાં જવાને તણાય !

ભોળા ! એ તો નહિ પ્રણયથી પૂર્ણ સંગીત કાંઈ,
વ્યાધો કેરી અખુધ મૃગનાં મૃત્યુની એ ભવાઈ;
ના એ વા'લા ! રસિક કવિતા, મૃત્યુનો સાદ એ છે !
એ શબ્દોમાં-સ્વર સકળમાં-એર પૂરું વહે છે,

હા ! એ આવ્યો મરણમુખમાં શીખ ના કાંઈ માની,
પો'ચ્યા કણે પ્રથમ થકી ત્યાં સાંભળે વાત શાની ?
ફેદી ફેદી સ્વર ભણી જતો ઠોકરો કેંક ખાતો,
આડે માર્ગે તન પટકતો કંટકોથી વિંધાતો.

ને મૃત્યુના અનુચર કને, અપવી નિઃશંકે ઉભો !
 કેવો કાળો શબર કરમાં ઘીન લે કાંઈ ગાતો !
 વાયુથી ચે વિટપ હલતાં ત્રાસીને નાશી જાય,
 મૃત્યુ સામે નિહર ઝની તે ઘેસતાં ના દગ્યાય.

ભૂલે પ્રાણી નિજ પ્રકૃતિ ને વૈર મૂકે વિસારી,
 એ તો શકિત પ્રણય ! નિરખી કે અનિર્વાચ્ય તારી !
 કેટિ ચત્નો થકી પણ ફરી ના શકે જે નિર્ગળ !
 તેને નાજે પલટી પળમાં પ્રેમ ! તારો પ્રસંગ.

તું સૃષ્ટાના કમ-નિયમથી દૂર રે'તો દીસે છે !
 તારી સત્તા નહિ હૃદયથી કોઈ માપી શકે છે !
 જો ! આ કેવો હરિણ પ્રણયી ગાનથી તુબ્દ થાતો !
 રામે રામે રસ પ્રકટતાં લવ્ય ભાવે ભીંબતો.

ભૂલ્યો વા'લું વન, સરિત ને શૈલનાં શૃંગ ભૂલ્યો !
 ભૂલ્યો ભીતિ, મરણ, મૃગતા, સૃષ્ટિનો સંગ ભૂલ્યો !
 પ્રેમી દોલા ઉપર હિંચતો પ્રેમપૂરે તણાતો,
 ભૂલ્યો 'હું ને ઇતર' તણી એ ભેદસંપૂર્ણ વાતો.

ને ઓચિંતું શબરકરથી છૂટતું ઘાણુ આવ્યું;
 વિંધી નાખ્યું હૃદય-કુમળું મૃત્યુને સંગ લાવ્યું;
 કેવી તારી કૃતિ અધમ આ ? વ્યાધ ! વિશ્વાસઘાતી !
 ભુંડી સૃષ્ટિ પ્રણયી મૃગને માનશે મૂર્ખ આથી.

પ્રેમાવેશી હૃદય હણતાં કેં ન કીધો વિચાર ?
 ભોળા હૈયા ઉપર કરૂણા શું ન આવી લગાર !
 ભુંડું ભાવિ અહહ ! તુજને હૃદય પંથે ચલાવે,
 તેથી તારા મલિન ઉરમાં હા ! દયા કેમ આવે ?

પ્રેમીને તો રસ અધિક છે મૃત્યુના અંક માંહી,
 ભેદભ્રાંતિરહિત હૃદયે કપટ શું હોય કાંઈ
 મીઠું મૃત્યુ સરસ સમયે ભેદ ભૂલાઈ જતાં,
 નિર્ભાંગીને જરૂર ન મળે ચિત્તથી નિત્ય આ'તાં.

એ તો પામ્યો રસજલધિમાં ઉચ્ચ એકત્વ આજે,
 ઘેરું પાપે તુજ હૃદયને તે નહિ સુકત ધાશે;
 મૃત્યુથી કે જીવનથી તને ના થશે શાંતિ ક્યારે,
 એની શાંતિ અમરસુખને માનતી તુચ્છ ત્યારે.

ક'પે વા'લા મૃગ ! હૃદય આ નાશ તારો નિહાળી,
 શું માને તું પ્રણયી હૃદયે તે શકું હું ન જાણી;
 હા ! શું માને ? રસમય ઉરે માનવું ક્યાં સમાય ?
 માની લેજો જન જગતના જે મતિથી જણાય.

વિદ્ય મૂળ.

(હરિગીત.)

સંગીત, લુપ્થક ! સુખદ તારૂં આમ નવ અટકાવ તું,
રસમાં મને મરવા દઈ રસિકતત્વ પૂર્ણ બતાવ તું;
આ મોક્ષથી મોંઘું અને સાકર થકી વધતું ગળ્યું,
તુજ બાણના સંપાતથી પંચત્વ આ સમયે મળ્યું.

શર લક્ષ ધીળાં ફેંક વા તલવારનો કર ઘા ભલે,
પણ ગીતના અવરોધથી નવ વ્યથિત કર મુજને અરે!
રસની ધુની હૃદયે વહે, રસમાં અધિક છું મગન હું,
રસરૂપ જગત જાણાય આ રસને વળી વરસાવ તું.

આને ભલે મૃત્યુ ગણી આણે દયા દીલ માનવી,
પણ વૃષ્ટિ પ્રેમામૃત તણી મારે હૃદયથી માનવી;
પ્રેમાબ્ધિ આ ગરજ રહ્યો રસમેઘ પણ વરસી રહ્યો,
મીંચી નયન અવલોકતાં આજે કૃતારથ હું થયો.

વસુધા વિષે બહુધા કૃષ્ણો ગિરિશૃંગ ઉપર આથડયો,
પણ હર્ષવર્ષણનો પુરંદર આજ તું મુજને મળ્યો;
મારી વ્યથા અવલોકીને દીલ નવ દયા લાવીશ તું,
અવસાન સમયે ગીતનો ન નિષેધ મન માનીશ તું.

મુજ માંસને માટે અધીરો એક પણ ન બનીશ તું,
સારંગી રંગભરી ઘડી કરથી ન હૂર કરીશ તું;
હઈ તાલ સાચકપાતથી કર ગાન એ પણ ઇષ્ટ છે,
આ પ્રેમપારાવારમાં ના'તાં મરણુ પણ મિષ્ટ છે.

શ્રાન્ત વૃષભને.

(દ્રુતવિલમ્બિત.)

પ્રખર ભાસ્કરનાં કિરણો પડે,
વિટપી એક નહિ નજરે ચડે;
ધરણી ઉપર પાથ ધરાય ના,
પથિક દૂર સમીપ જણાય ના.

અયિ ધુરંધર ! ધીરજ ખોઈને,
વિરમવું વચમાં ન થટે તને;
તુજ તણો ભરસો હૃદયે ધરી:
દિગ્વિત ભાર લીધો શકટે ભર.

વદન દીન કરી પડવું હવે,
ધવલ ! એ તુજ યોગ્ય નહિ લીસે;
હમી રૂઠી પણ ઘેર જવું થટે
રૂઠનથી નહિં વાટ કઠી થટે.

ગગનમાં રવિ આતુર જો ! ચડે !
શ્રમ સહે પડ્યુ ના અટકી પડે;
જરૂર એ સ્થળ ઇચ્છિત પામશે,
તિમિર આ ભૂમિને પછી ઘેરશે.

નયનથી વળી માર્ગ ન સૂઝશે,
અધમ તન્કર લૂંટ ચલાવશે;
સમય નિષ્ક્રમ આમ ગુમાવતાં,
ફળ ન વાંચિછત કો પણ પામતાં.

તૃણ અને જળ ના મળશે અહીં,
શ્રમ સ્વિકરથી ટળશે નહિ;
ધવલ ધૂર્વહ ! ઊઠ ઉમંગથી,
ઇતરસાધ્ય અહો ! કૃતિ આ નથી.

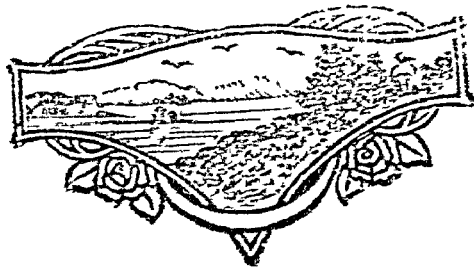
અટકવું ઉર ને તુજ આહતું,
ઘર થકી નવ આલવું તેા હતું;
જગત આ કૃતિથી હસશે તને,
નહિ પ્રતીતિ પડે પછી કોઇને.

શ્રમજળે તનને નવરાવવું,
સળળને સુખ એ જ મળે ખરું;
સ્વર કઠોર કદી નહિ એ સહ,
અળળ તારનથી પણ ના ખસે.

શકટ કોટિ ધુરંધર માર્ગ આ,
નહિ અલીપ્ત સ્થળે લાઇ શું ગયા ?
અચળ ગિહ પડી અહીં ને ! રહ્યાં !
પ્રકટ એ તુજને ન જણાય .

(૭૪)

તુજ સન્નતીય ઝેં સઘળા હતા,
સમજી ધર્મ સદા પથ કાપતા;
ગમન આ તુજને ન કશું નવું,
વહેન ભારતું ના અણગિંતવ્યું.

ଐ ଦୃଷ୍ଟି.

(ମନ୍ଦାକୀ-ତା.)

ଐ ଦୃଷ୍ଟି ଆ ଜଗ ସକଳମାଂ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଲେଖି,
 ନେ ଶିଖି କିଂ କୁହରତ ତାଣ୍ଡି ଶାଂଷ୍ଟ ସର୍ବତ୍ର ଲେଖି;
 ବ୍ୟକ୍ତିତ ମାତ୍ରେ ବସି ବିମଳତା ଐକତା ଐ ନିଧାଣେ,
 ଗୁଣେ ପେଶେ ଜଗ ବିଷୟନୋ ଲେହ ନା କାଂଥ ଲାଣେ.

ଦେବୀ ପ୍ରିତି ! ତୁଜ ଅରଣ୍ଣନା ସ୍ପର୍ଶନୋ ଐ ପ୍ରସାବ,
 ତୁଂ ଅର୍ପେ ତୋ ସୁଲଳ ଜନନେ କାଂ ନ ସର୍ବାତ୍ମ-ଲାବ ?
 ଛୋ ନେ ଶକ୍ତୀ, ଶୁଖି ସକଳ ଆ ସୃଷ୍ଟିନାଂ ନଷ୍ଟ ଥାଏ !
 ଛୋ ନେ ଆଶା ପଣ୍ଡ ନବ ଝୁଣେ, ସ୍ଵାର୍ଥ ନା କିଂ ସଧାଏ !

ଶ୍ରୀଧୀ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରଣୟମୟ ତେଂ ଅନ୍ୟଥା ତେ ନ ଥାଏ,
 ତୋ ବାଂଘି ! କିଂ ଅବର ଝୁଣ ଆ ଗିତ୍ତ ମାଝିଂ ନ ଆଂଧ;

• ସଂସାରି ସୌ ଗଡ଼ମଥଳ ନେ ଝୁଂ-ତୁଂନା ଲେହ—ବାହ,
 ଐ ଦୃଷ୍ଟିଧୀ ନବୀନ ଧରତା ଝୁପ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଥାଏ.

ଦେବୀ ଝୁଣେ ବିଷୟ ଝୁଗନୋ ଝୁଗତୀ ତୁଂ ଝୁଶିଝି !
 ଅଧିକା ଶକ୍ତି ଅନୁପମ ଅଝେ ! ମେଂ ନ ଅନ୍ୟତ୍ର ଝିଝି !
 ଝେ ନା ଝାଝୁଂ, ଅନୁଲବ ତଣ୍ଡା ମାର୍ଗ ମାଝିଂ ନ ଆଝୁଂ !
 ତେ ସାଧିନେ ସକଳ ସକ୍ଷୁ ଐ ଦୃଷ୍ଟିଧୀ ତେଂ ଗତାଝୁଂ.

ଐ ଦୃଷ୍ଟି ତୋ ବଧତୀ ବଧତୀ ଆଝି ଝାଝେର ଝାଧ,
 ସୀମା ଝେନୀ ନଝି ନିୟତ ନେ ନା କ୍ଷୋ ଅଂତରାଧ;

આ જો ! એને નવલ રચના કાંઈ ઉચે દીસે છે !
દેવી સૃષ્ટિ સુર સકળની વાલી ! શું ત્યાં વસે છે ?

ઉચે ઉચે અધિક અહીંથી હા ! મન કાંઈ મીઠી !
તેડી જ ત્યાં ! કંઈક બળ દે ! આવવા સંગ ઉડી !
જો ! એ વાલી ! અમર અમને સ્નેહથી, સાદ દે છે !
વૃત્તિ એની વિશદ સુખમાં ભાગ સૌનો ગણે છે.

હિડું હિડું હૃદય કરતું ઉછળી આ રહે છે,
વાલી ! અલી કર વિચર તું ! ઢીલ શાને કરે છે ?
હા હા ! સંગે લઈ ખરર એ સ્વર્ગ માર્ગે સિધાવી !
આલી ઉચે તરૂ, ગિરિ અને સેધમાળા વટાવી.

ના કલ્યાંતો જડ જગતના શોક સંતાપ કેરા !
આવે ક્યારે શ્રવણ પથમાં ચિત્તને ચીરનારા;
ઝેરી વાયુ મલિન જગના હૃદય સંસર્ગવાળો,
જો જો ! આવી અહીં નહિ શકે મૃત્યુનો મિત્ર પેલો !

આ કે દેવી સુરભિ વહીને નિર્મળો વાયુ વાય,
સ્પર્શી અંગે પુલકિત કરે શીતલાવે સદાય;
આ જો ! કેવાં વિવિધ વિચરે વ્યોમમાર્ગે વિમાનો !
એમાં ખેલે ખચિત વિભુષો હર્ષવર્ષી હલરો.

કેવી એના મૃદુલ સુખની દિવ્ય દેખાય કાંતિ !
શી નિઃસ્વાર્થ પ્રણયપરતા ! સ્વાન્તની કેવી શાંતિ !

દષ્ટિ એની સદય સઘળે એક ભાવે ઠરે છે,
ને એમાંએ ચકચકતી કેં તારી મૂર્તિ દીસે છે.

હા ! હા ! વા'લી ! જરૂર સુરનો સર્ગ આ તેં વસાવ્યો !
સેવી તારૂં શરણુ સહુ એ સ્વર્ગમાં સંઘ આવ્યો !
દેવી સૃષ્ટિ ક્યમ જગતનો એ કરે સ્પર્શ ક્યારે ?
ને એ દષ્ટિ પિહિત પણ ના-બગતી જ્યોતિ હા ! એ !

દીપ્તિ તારી તનુ-હૃદયમાં પૂર્ણ જ્યારે પ્રકાશે,
એકે અંશે તિમિર પછી ત્યાં કેમ સત્કાર પામે ?
એ ઉદ્ધારે અમરરસના તૃપ્ત રે'તા જણાય,
ના કેં ઇચ્છા સરળ હૃદયે, તુચ્છ તૃપ્ત્યા ન કાંચ.

વા'લી ! તારા વિમળ યશનાં ગીત એ નિત્ય ગાય,
તું એ એને વીસરી ઘડીએ ના કદી દૂર થાય;
હુંએ ત્યારે અમરસુખ આ છોડીને કેમ બહાં ?
ઉંચે આવી પછી અધમ શું પાનને ચિત્ત ચાહું ?

ઉંચું કીધું શરણુ દઢ તે રાખજે ઉર ઉંચું,
ને વૃત્તિમાં સતત વસજે એકલું એ જ યાયું;
નીચી દષ્ટિ નરક ભુમિમાં પ્રાણીને લે જનારી,
સ્વપ્નામાંએ વિપળ વસશે ના કદી કપટકારી.

શંકા.

(શિખરિણી)

જવા દે એ વા'લા ! અક્ષય વિપયે યત્ન કરવા,
તળેથી તરેલો ક્યમ સલિલથી કુંવા ભરવા ?
કશી શંકા પેઠી હૃદય મહીં કેં કારણ વડે,
નિવૃત્તિના ચત્નો પ્રમળ પણ ત્યાં નિષ્કળ જશે.

વસે છે જ્યાં દેવી પ્રણય, નહિં શંકા તહીં વસે,
અને શંકા છે ત્યાં નહિ પ્રણય નામે પણ દીસે;
અહો ! શંકા ખૂરી જનહૃદયમાં ડાકિની ફરે,
નથી દીહું તેતું મલિન મુખ તેં મિત્ર ! નજરે.

અને તેથી ઈચ્છે શ્રમ સહી સમાધાન કરવા,
પરંતુ ઘેરેલું હૃદય ત્યજશે તે નહિ કદા;
વસે આવી વા'લા ! પ્રણયહીણ એ રિક્ત હૃદયે,
અને ધીરે ધીરે પરિકર વધારી સ્થિર ઠરે.

કશા મંત્રોથી કે વિવિધ ખલિદાને નવ ખસે,
ઉપાયો ઉંચાને અખળ ગણીને અંતર હસે;
કદી ધાર્યું પામી નફ્ટ વહી એ નિદ્રિત થશે,
પરંતુ જાગીને દ્વિગુણ ફરી એ ઠાહ કરશે.

વધે ત્યારે વા'લા ! ગગન થકી ઉંચી નીકળતી,
દિશાઓને દોહી વિકટ મુખ વાટે ગળી જતી;

રહે ભૂખી ભૂખી જગ સકળનું ભક્ષણ કરી,
નહિ છીપે તૃષ્ણા જલાધિ-જળથી કે જલદથી.

અરે ! ચીર્યાં એણે બહુ હૃદય ઝેરી નખ વડે,
ઘણાં ફેંકી દીધાં ગિરિશિખરથી સાગર વિષે;
ભમાવ્યાં લાખોને ભરી હૃદય ભ્રાંતિ ઘર ઘરે,
ફરે ફાટી આંખે વિરતિ પણ એકે નવ મળે.

ઘણાં કીધાં ઘેલાં કંઈ નયન દુષ્ટાંજન કરી,
ખરાને તે ખોટું નિરખી દુઃખ પામે ડરી ડરી;
થતાં એની સામે અભિલષિત ના કાર્ય સરશે,
કહાગિત્ દુઃખેવે તુજ હૃદયને ભ્રષ્ટ કરશે.

કદી શંકાસ્થાને પ્રણય બહુ ચત્ને પ્રકટશે,
પરંતુ એ પેલો સતત વસતો સંસૃતિ વિષે;
અને એ શંકાનો અનુજ અથવા અચળ ખરો,
સદા સંગે રેતો સદૃશ ગુણ હેતુ થકી ભર્યો.

દીપ્તે બન્ને કેરો પથ ગમનનો એક સરખો,
વૃથા એનો વાપડા ! ઉર હરખ કે શોક કરવો;
સદા ન્યારો ન્યારો પ્રણય પ્રિય ! નૈસર્ગિક વસે,
અને એનાં પાત્રો પણ સહજ શોધ્યાં નવ જડે.

સ્વરભેદ.

(તોટક.)

મધુરી તુજ વાગતી વાંસલડી,
અતિ હર થકી ઉરને હરતી;
પ્રણયામૃત નૌતમ એ વરએ,
કંઈ અંતરને અભિપિપ્ત કરે.

પણ ગાર્હી ! આ તુજ ગાન વિષે,
કટુતા કંઈ કેમ મળેલી દીસે ?
કંઈ સ્વાર્થ તણા સ્વર સંગ વસે,
તુજ યત્ન વિના પણ એ ઉછળે.

વહને રસ પ્રેમ તણો વિલસે,
પણ અંતરમાં કંઈ અન્ય દીસે;
સ્વરમાં, ઉરમાં રસ એક નથી,
અમુરી બની વાંસળી એથી જતી.

ઉર-હેતુ ન એ સ્વર માંહી મળે,
અતિ એ થકી તું પ્રિય યત્ન કરે;
પણ સ્વૈરી સદા સ્વર અંતરના,
મહુ આપ બળે ઉભરાઈ જતા.

ઘડી તન્મય પ્રેમ તને કરતો,
ઘડી સ્વાર્થ ઘડી ઉર ખેંચી જતો;

હૃદયે તુજ એ અતિ ચુદ્ધ થતું !
પણ એક રહી ન શકે અછતું.

ઉર એ ધમસાણથી ધૂળ જતું,
વયુ કંપિત કે ઉરસંગ થતું;
વળી આંગળીઓ પડી ઢીલી જતી,
અટકી જઇ તાલ અરે ! ચૂકતી.

પ્રણયે નવ મિશ્રણ ચાલી શકે,
મળ નિર્માળમાં કયમ એકય ધરે ?
દગથી, સ્વરથી તુજ સ્વાર્થ અહો !
સમજાઇ ગયો, ન દખાઇ શક્યો !

અહિ આ તુજ સંગીતમગ્ન થયો,
ત્યજ તામસ ભાવ સમીપ રહ્યો,
ઉર આતુર પન્નગને ગ્રહવા,
સ્વરભેદ તારું પણ કારણ આ !

ચળ મા ! પ્રણયી ! કૃપથે પણ મા !
લવષ પ્રેમપીયૂષ વિષે ભર મા !
રસ મિષ્ટ અરે ! તુજ વંશી વહે,
ભરી સ્વાર્થ વૃથા કહુ કેમ કરે ?

કૃળ દુષ્ટ અલૌકિક સાધનથી,
પ્રિયા શું સુખ પામીશ પ્રાપ્ત કરી ?

કઠી આ પળ સ્વાર્થ સૂચો દીસશે,
પણ આખર જીવિત એ કરશે.

રસ જે, સુખ જે પ્રણયે વિલસે,
નહિ સ્વાર્થપથે કઠી તે મળશે;
વશ તામસ તું ઉર કૈંક કરે,
દઢ ભેદ અનેક ભૂલાવી શકે.

તુજ શક્તિ અલૌકિક પ્રેમની એ!
કુપથે કયમ ચોજવી ઇષ્ટ ગણે ?
ફળ હોય ન આ પ્રિય ! પ્રેમ તણું,
તુજ ગાનતું આ ન ઇનામ કશું.

વધુ વાંસળી જો ! બસુરી બનતી !
વધુ આંગળીઓ અટકી પડતી;
સમજી અહિ એ તુજ સ્વાર્થ ગયો,
કંઈ એ ઉરમાં પણ કોપ થયો.

કંઈ ચત્ન અતર્કિત તું કરશે,
ઉછળી ઉલટો તુજને પ્રહરશે;
વધતા વિષનો પછી દંશ થશે,
નહિ કોઈ ઉપાય થકી મટશે.

વિજયા.

(તોટક)

“ વિજયા મત દોહુ ગમારનકું : ”
 પ્રભુચી હૃદયે પદ યુક્ત કંઠું;
 સ્મરને દગથી સળગાવી શકે,
 વિષને પણ માંહી પચાવી શકે.

પ્રિય ! તે હરની વસતી વિજયા,
 અધિકાર વિના ન અપાય જરા;
 ભરી જામ ઘરોઘર કેમ કરે ?
 બની આતુર કાં બહુ સાહ કરે ?

અહીં તો જન કૈંક અપાત્ર વસે,
 સુણી સાહ ગણી કંઈ સ્વાદ ધસે;
 સમજ્યા વિણુ એ કરી પાન જશે,
 પણ જીરવી ના જરીએ શકશે.

તનભાન ભૂલી ભ્રમમાં પડશે,
 વઢી વાદ વૃથા રખડી મરશે;
 શિર એ તુજ પાતક લિપ્ત થશે,
 અનુતાપ ઘણો ઉરમાં વધશે.

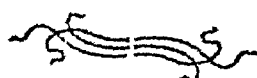
કદી આ પળ સ્વાર્થ સર્થો દીક્ષશે,
પણ આખર જીવિત એ હરશે.

રસ જે, સુખ જે પ્રણયે વિલસે,
નહિ સ્વાર્થપથે કદી તે મળશે;
વશ તામસ તું ઉર ઠંક કરે,
દૃઢ લેહ અનેક ભૂલાવી શકે.

તુજ શક્તિ અલૌકિક પ્રેમની એ!
કુપથે કયમ યોજવી ઇષ્ટ ગણે ?
ફળ હોય ન આ પ્રિય ! પ્રેમ તણું,
તુજ ગાનનું આ ન ઇનામ કશું.

વધુ વાંસળી જો ! ગસુરી બનતી !
વધુ આંગળીઓ અટકી પડતી;
સમજી અહિ એ તુજ સ્વાર્થ ગયો,
કંઈ એ ઉરમાં પણ કોપ થયો.

કંઈ ચત્ન અતકિંત તું કરશે,
ઉછળી ઉલટો તુજને ઘડશે;
વધતા વિષનો પછી દંશ થશે,
નહિ કોઈ ઉપાય થકી મટશે.

વિજયા.

(તોટક)

“ વિજયા મત દેહુ ગમારનકું : ”
પ્રણયી હૃદયે પદ ચુક્ત કહ્યું;
સ્મરને દુગથી સળગાવી શકે,
વિષને પણ માંહી પચાવી શકે.

પ્રિય ! તે હરની વસમી વિજયા,
અધિકાર વિના ન અપાય જરા;
ભરી જામ ઘરોઘર કેમ ફરે ?
બની આતુર કાં બહુ સાદ કરે ?

અહીં તો જન કૈંક અપાત્ર વસે,
સુણી સાદ ગણી કંઈ સ્વાદ ધસે;
સમજ્યા વિણ એ કરી પાન જશે,
પણ જીરવી ના જરીએ શકશે.

તનભાન ભૂલી ભ્રમમાં પડશે,
વહી વાદ વૃથા રખડી મરશે;
શિર એ તુજ પાતક લિપ્ત થશે,
અનુતાપ ઘણો ઉરમાં વધશે.

જગ આ અપવાદ વળી વદશે,
સુરવંદ્ય સુધારસ નિંદ્ય થશે;
વીરલા જન જે અધિકારી હશે,
પૂછતાં ઘર આવી તને મળશે.

ભરી સન્મુખ જામ પછી ધરજે,
પ્રણયી ઉરને રસથી ભરજે;
વિજયા વિણુ એહ રહી ન શકે,
જન તેમ ' ગમાર ' ગ્રહી ન શકે.

સુર-સૌરભથી પ્રણયી સમજે,
નહિ સાદ તણું કંઈ કામ પડે;
દર્ષને નિજ માનસ મૂલ્ય વિષે,
તુજ શીઘ્ર સુધારસ એ ગ્રહશે.

રસ વાપરતાં પણ ત્યાં વધશે,
તુજ પાત્ર કદી નહિ રિક્ત થશે;
વિજયા ખરી ત્યાં વિજયા બનશે,
હરને રસ લેદ બધો હરશે.

દષ્ટિદોષ.

(વસન્તતિલકા.)

તારો ગયો પ્રણય નિષ્કળ સર્વ વાતે,
ને સ્નેહની કદર ના થઈ કોઈ રીતે;
એ યોગ્ય કે પ્રિય ! અયોગ્ય થયું ગણાય ?
તે પૂછવા હૃદય આતુર માઈં થાય.

ના હું નિપાત પર લાત કદાપિ માઈં,
દાઝે અરે ! હૃદય સંકટ જોઈ તાઈં;
તોએ ન સંગ રડવા ઉર એ ચહે છે,
એ માર્ગ સાન્તવન તણો મુજને ન ભાસે.

જો પ્રેમ પૂર્ણ ફળરૂપ રહ્યો પ્રકાશી,
તે કેમ સાધન થઈ શકશે કદાપિ ?
અન્યાય થાય ફળતું ફળ માગીએ તો,
સ્વીકારી પ્રેમ ઉરથી કંઈ ઇચ્છીએ તો.

ના પ્રેમમગ્ન ઉરમાં અભિલાષ કાંઈ,
ના ન્યૂનતા પ્રણય-પૂરિત ચિત્ત માંહી;
સિદ્ધિ થતાં પ્રણયની કશીએ ફલાશા ?
શું તૃપ્ત માનસ બુભુક્ષિત હોય વા'લા !

માને ન તો મચૂરને જઈ પૂછી લેજો,
એ મેઘનો પ્રણય જાણી કંઈ શકે છે ?
કેદા તણી કદરની કંઈ થાય ઈચ્છા ?
આવે ઉરે જલદની કદીએ ઉપેક્ષા ?

રે ! પ્રેમીને કદરનો કયમ તક આવે ?
એ સ્વાર્થ સત્પ્રણય ઉપર કેમ કાવે ?
'ચાહે ન વા જલદ' એમ વિચારવાને,
ક્યાંથી કદી હૃદય એ અવકાશ લાવે ?

જ્યાં છે અલેદ, ન વિચાર વસી શકે ત્યાં,
ને સંભવે પ્રણયમાં ન કશી પરીક્ષા;
તું સ્વાર્થની સરણિએ દિનરાત ચાલે,
તો ક્યાં થકી પ્રણયનું કંઈ સ્થાન પામે ?

સાચો નથી પ્રણય અંતરમાં પ્રકાશ્યો,
આભાસમાં થઈ કૃતાર્થ રસાર્થ રાચ્યો;
કર્તવ્ય કૈં પ્રણયી માનસને ન હોય,
ને આપવું-ગ્રહવું એ ઉરને ન હોય.

એ સર્વ ક્ષુદ્ર કૃતિને ત્યજી છેક ઉંચે;
એ સ્નિગ્ધ માનસ સદૈવ જઈ વસ્યું છે;
'હું ચાહું છું' પ્રકટ એ ઉરની અહંતા,
ત્યાં ક્યાં રહી પ્રણયની પ્રિય ! કાંઈ સત્તા ?

ને ચાહવું પણ કશા પ્રતિકાર માટે,
એથી ન અન્ય અપરાધ દીસે વધારે;
જે બ્રહ્મરૂપ સહુ તંત્ર તણો નિયંતા,
સૌથી સ્વતંત્ર વળી શાશ્વત ને અજન્મા.

વૈયર્થ એ પ્રણયને કયમ હોય વાર ?
પ્રેમ એ થઈ શકે કયમ અસ્ત્ર તાર ?
'ચાહે ન એ' હૃદય એમ વિચારનાર,
હા ! પ્રેમથી અધિક દૂર વસે બિચાર !

તું પ્રેમહીન કંઈ વ્યક્તિ શકે નિહાળી,
તો છે નહિ પ્રણયથી ભરી આંખ તારી;
એ દષ્ટિદોષ ન વિરંચી શકે વિદારી,
ને એની સૃષ્ટિ મહીં વૈદ્ય વસે ન કોઈ.

એ રાગથી વ્યથિત આ પ્રિય ! સર્ગ આખો,
શોધ્યાં કરે કૃણ નિરંતર એની આંખો;
સાપેક્ષ એ હૃદય :શાન્ત બની ન બેસે,
ને વ્યર્થ સત્પ્રણયને શિર દોષ દેશે.

શૈશવ.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત.)

કેવું બાળ ! મનોજ્ઞ માનસ તણો સહસ્રાવ દર્શાવતું,
તાઈં ઉજ્જવલ હાસ્ય યુક્ત મુખહું સંતુષ્ટ ને શોભતું !
છાયા સંસ્મૃતિની પડયા વગરતું, આદર્શથી ઉજ્જળું,
કેવું શુદ્ધ પવિત્ર ચિત્ત તુજને વા'લા ! વિધિથી મળ્યું ?

કેવાં ચંચળ નેત્ર, ને રસભરી શી સ્નિગ્ધ કીકી હસે ?
એમાં ઉચ્ચ અલેદ શો ઝળહળે હુપ્પ્રાપ્ય સંસારને ?
એ આત્મીય અને સમાન સહુને દૃષ્ટિ રહી દેખતી,
ને વૃત્તિ હસતી સદૈવ પ્રણયી, પ્રીતિ બધે પેખતી.

વા'લા ! એ દુગથી સમગ્ર જગતું તું રૂપ કેવું જુએ ?
કેવો નિર્મળ ભાવ એ હૃદયમાં તે શું નહિ કે'ં કહે ?
હા ! એવો અધિકાર ના અમ તણો સંસારના સંગથી,
દૈવે તે થકી યોદવા તણી તને યુક્તિ ખતાવી નથી !

ને કે'ં યત્ન કરી અમે શીખવશું જ્યારે તને યોદતાં,
ત્યાં તુ વિસ્મૃતિ પામશે જવનિકા જુદી કરી આવતાં;
દેખે તે ન કહી શકે, કહી શકે તે ના વિલોકી શકે,
સહવસ્તુ તણું કેવું ગોપન કર્યું દૈવે કળાથી દીસે ?

પાદાંગુષ્ઠ ચુસે લઈ સુખ વિષે પીયૂષ શું ત્યાં વસે ?
 લે છે શૈશવનો અવણ્ય અથવા સંતોષનો સ્વાદ એ ?
 હા ! પીયૂષ ભર્યું પરંતુ જગ એ દેખી—ન આખી શકે,
 એના સંગથી એ સુનિર્ઝર અરે ! સે'ને સુકાઈ જશે !

વા'લા ! શૈશવમાં અનંત સુખ ને આનંદ ઉચો હશે !
 તેથી સ્વપ્ન સમાન સ્વલ્પ દિનમાં વીતી જતું એ હશે !
 એની જીવનતત્ત્વરૂપ ઘડીઓ મીઠી મળની હશે,
 ને તેથી સનકાદિકે ન મટવા બાલત્વ વાંચ્યું હશે !

જો ! પામી પ્રતિભાસ બાલવય આ કેવો હિમાંશુ હસે,
 વારંવાર સુધા તણા અનુભવે સિંચ્યો સુધાથી દીસે !
 કાલે કાળ ફૂદી જતો તુજ તણું હા ! બાલ્ય આ લૈ જશે,
 ને અભ્યાસ થકી તને જગતના રંગો બધા લાગશે.

તારા નેત્ર વિષે દીસે પ્રણય ને આશા જગન્નેત્રમાં,
 તારું ચિત્ત રમે અલેહ મહીં, ને સંસારનું સ્વાર્થમાં;
 વા'લા ! એહ વિરોધમાં બહુ બળે સંસાર આ જીતશે,
 ને આ પ્રેમ અલેહ ઉપર પછી ગાઠાં પડો નાંખશે.

‘ આ તારી જનની અને જનક આ’ એ સૂત્રથી આદરી
 પોથી લેહ તણી તને શીખવશે સાઘંત સર્વે મળી;
 એ તો શિક્ષણુ લેહડુર્ગ તણી સૌ બારીકીઓ જાણવા,
 ના એમાં થઈ જગન માન્ય જગની મિથ્યા મજા માણવા.

અંતે લેહની સંગ યુદ્ધ સમયે તારી પરીક્ષા થશે,
ને અભ્યાસ, કળા તથા કુશળતા સૌ કામ ત્યાં આવશે.
પાછો એજ અલેહ ને પ્રણય તું જીતીશ તો પામશે,
ને હારીશ કદાપિ તો તુજ ગતિ સંસાર જેવી થશે

(૯૧)

દામ્પત્ય.

(હરિણી)

હૃદય રમશે એકી ભાવે નહિ અથવા રમે ?
જનનીજકે પૂછી જોયું કદિ નહિ તે તને;
મુજ : કર વિષે સે'જે તારો ગ્રહી કર આ ધર્યો,
અતિ ઉલટથી તેં આપ્યો તે ન હું હજી વીસર્યો.

મુજ હૃદયને જોયા-જાણ્યા-વિના કયમ એ થયું ?
પ્રકૃતિ મળશે કે ના એવું ન તેં કયમ ચિંત્યું ?
પ્રણય સરખી મોંઘી વસ્તુ-ભયું ઉર આપતાં,
મથન મતિનું ઊડાપોડે કયું નહિ કાં જરા ?

ઘર જનકનું છોડી શાણી ! ભવાટવીમાં જતાં,
સહચર તણું કીધું કાંઈ પરીક્ષણ કેમ ના ?
પરિણય સમા ભારી કાર્યે વિચાર ઘણો ઘટે,
તુજ હૃદયમાં એની ચિંતા ન કાં પ્રકટી હશે ?

વધીલ પરના પ્રેમે ડુબ્યું રહ્યું, ઉર રાચતું,
નિજ મતિ થકી હા ! હા ! જોવા ન તત્પર તે હતું !
હિત-અહિતના ભેદે હૈયું દ્વિધા ન થયું હતું,
ગુરૂવચનથી ખીળું વા'લું જરા નહિ જાણતું.

પ્રણયી પિતરૌ દે વાત્સલ્યે કશું નિજ બાળને,
 પ્રણય સુખને અર્થે ચેજે નહિ કયમ એહને ?
 પ્રણયશરણે ને વિશ્વાસે ગ્રહું વિષ ને હશે,
 પ્રણય બળથી તે સહલાવે સુધા નહિ કાં બને ?

કંઈ મનુજને માટે કીધું જતું નથી ને વૃથા,
 કયમ થઈ શકે તે પ્રેમાર્થે કયું કદી અન્યથા ?
 તુજ હૃદયના ભોળા ભાવો ફળ્યા સહુને ઉરે,
 પ્રણય સરખો જ્ઞાતા કર્તા નહિ જગમાં જડે.

પ્રણય પરની તારી લકિત અનન્ય રસે ભરી,
 મુજ હૃદયમાં એની સંગે સરી સહજે પડી;
 વધુ વિકસતી કુલી કાલી રમી હૃદયે રહી,
 સહજ શીખવે લકિત દેવી મને પણ સંગથી.

અનુપમ અહો ! શકિત તારી દીસે નજરે મને,
 પઠન વિષુ આ સૂત્રો કયાંથી અપૂર્વ મળ્યાં તને ?
 શ્રુતિસરણિમાં શાષ્ટી ! તારો ભલે અધિકાર ના,
 નહિ ગણી તને છો સુજ્ઞાએ ત્રયી શ્રુતિગોચર.

વચન શ્રુતિનાં શું આથી કેં તને વધુ શીખવે ?
 સહજ સઘળા સિદ્ધાન્તોને કર્યા સખિ ! સિદ્ધ તેં;
 ‘ પ્રભુ પતિ સદા પત્નીનો ’ એ શીખામણુ શાસની,
 શ્રવણપથમાં ના અઘાપિ પડી તુજને હતી.

પ્રભુ પણ ઉરે એકે રૂપે ન વ્યક્ત થયો હતો,
હૃદય સમતા ક્યાંથી શોધે અભેદ ભયું અહો !
ભરિત ઉર આ તારૂં શોધે નહિ હબુએ કશું,
મુજ હૃદયને ત્યારે શાનું રહે કંઈ શોધવું ?

પ્રણય-ભજને જો તું પામે પ્રભુ મુજ માનસે,
પ્રભુ મુજ તણો તો શું ખીજે વસ્યો જઈને હશે ?
તુજ હૃદયમાં હા હા ! મારો પ્રભુ રમતો દીસે,
સતત ઉરને એ આકર્ષે અને રસથી ભરે.

પ્રભુ પ્રણય હા ! મારો, તારો અને જગ સર્વનો,
સ્થળ સ્થળમાં વ્યાપીને એ સહુ હૃદયે રહ્યો;
પણ પ્રકટ એ મારે માટે થયો તુજ અંતરે,
પ્રણય પ્રણયે ને એ રીતે સદા સહુને મળે.

પ્રેમ અને સત્કાર.

(ગઝલ.)

લખ્યું તેં પત્રમાં, પ્યારા ! “ નથી સત્કાર મેં કીધો,
“ ખબર વિવેકની મુજને નથી તો તું ક્ષમા કરજે. ”

અહો ! સત્કારને અંગે, સુહૃદ્ ! એ યોલવું છાજે ?
ચહે જો પ્રેમ આહરને, નહિ એ પ્રેમ પ્રેમીનો.

અખંડિત પ્રેમને અંધો ! જરૂર શી હોય આહરની ?
“ પધારો, આવજો, ખેસો ” વૃથા એ વાહ શા સાડ ?

હૃદયસત્કાર જ્યાં થાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
નયનસત્કાર નવ ઇચ્છે વહનસત્કાર શાને તો ?

વિનય રસના તણો એવો ખતાવે પ્રેમમાં ખામી,
પ્રપંચી કાજ રે'વા ઘો ! ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો.

હસે દીક્ષ પ્રેમનાં ભરીઆં, રહે જુદાં છતાં સંગે,
વિનય સત્કારને એમાં નથી અબકાજ મળવાનો.

‘ પધારો ’ એમ કે'વાથી પધારે તે પધાર્યા ના,
નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાહર પ્રેમીને શાનો ?

મળ્યાં છે ચિત્ત વિણ ચત્ને શરીર તો જોડવાં છે ક્યાં ?
કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે !

(૯૫)

સુહૃદ્દત્ત' આગમન થાતાં ઉઠે સત્કાર કરવાને,
અરે ! એ તો જનો જૂઠાં, ખરેખર બાહ્યપ્રેમી તે !

ભલે એ થીગડાં દેવાં હજે અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને !
સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગી જનો તેની નહિ રાખે.

વિનયની પૂરણી માગે અધુરી એટલી પ્રીતિ,
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને.

આતિથ્ય.

(શિખરિણી.)

લલ્લે મીઠી વાણી કહી હૃદયને ના રીઝવવા,
લલ્લે કીધા ચત્નો નહિ પ્રણય પ્રત્યક્ષ કરવા;
લલ્લે ના દર્શાવી ઉલટ, નવ લેટયો ભુજ લરી,
લલ્લે શિષ્ટાચારે ઉચિત કશી અર્ચા નવ કરી.

પરંતુ જે પ્રીતિ તુજ હૃદયમાં દર્શિત હતી,
અને વારે વારે પ્રણયલરી છાતી છલકતી;
ફૂડો શેમે શેમે સુરસ ઉભરાતો પ્રિય ! જતો,
નથી તે આ લોકે ઇતર જનમાં હું નિરખતો.

મને જોતાં તારા અમળ ઉરમાં જે કંઈ થયું,
નહિ તે કેા પાસે અવર વસનારે અનુભવ્યું;
અને હુંએ એતું કદી નહિ શકું વર્ણન કરી,
વળે પાછી વાણી ‘ અનુપમ હતું ’ એમ ઉચરી.

વિધિને જોવાનો વખત કંઈ વા'લા ! નવ હતો,
પૂરો જ્યાં પ્રેમાબ્ધિ અવધિ ત્યજી ઉંચો ઉછળતો;
નહિ ચારે નેત્રો અવર કશુંએ જોઈ શકતાં,
કશા શબ્દો કાને નિકટજન કેરા ન પડતા.

અતિથિ હું કે તું સ્મરણ પણ તેતું નવ રહ્યું,
ઘટે છે કોને શું કરવું ?—નહિ તે કોઈ સમજ્યું;

હશે પૂછ્યું તારા કુશળ કંઈ શાણા સહચરે,
અલેદે ડૂબેલા હૃદય મહીં એ કેમ ઉતરે ?

મળી મીઠી એવી રસખચિત જે હૃદ્દર્ભ ઘડી,
નથી દીઠી ક્યારે અવનીતળમાં કે સ્થળ ફરી;
કશું મેં ના ચાહું, ઉચિત ગણી તેં કેં નવ કયું,
પરંતુ જે પામી જગ નવ શકે તે સહુ મળ્યું.

પરિખંગો કેટિ પ્રતિપળ વિષે ત્યાં થઈ ગયા,
અને સત્કારો તો સહુજ સઘળા સાધિત થયા;
અરે ! એ દષ્ટિ, એ પુલક, ઉરની એ સ્થિતિ કશી,
બહિર્દષ્ટિથી આ નિરખી ન શકે સંસ્મૃતિ કદી.

અને લેલાલાવે પ્રણયી પણ દેખી નવ શકે,
દીસે હા ! સર્વાંશે કૃતિ પ્રણય કેરી પ્રણયને;
ઉરે એકીલાવે નહિ સ્વપરતા સ્વલ્પ સમજે,
કૃતિ એને ક્યાંથી સ્મૃતિ ગતિ કશી સ્વાધીન રહે ?

પછી શા સત્કારો ? પ્રિય વચન કે પૂજન કશું ?
હજો લેદે ડૂબ્યા જગતજનને એ સુખ બધું !
મને તો આ દેવી પ્રિય અધિક આતિથ્ય ઊજળું,
મટી જેમાં માયા સહુજ મહીં નિઃશ્રેયસ મળ્યું.

અમારો યજ્ઞ.

(ગઝલ.)

નિસર્ગે પ્રેમ છે જેને, હૃદય રસરૂપ છે જેને;
અમારા યજ્ઞમાં વરવા તણો અધિકાર છે તેને.

અમારા સત્રની શાળા રહી બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી,
અને આકાશથી ઊંચી આણુથી તોય તે નાની.

ન સીમા ડુંગ્ર કં એને બધા રસ્તા સદા ખુલ્લા,
પરંતુ ના જશો પેસી વિના અધિકાર કે એમાં.

પ્રબળ પ્રેમાગ્નિના તેજે તમારી આંખ અંતરે,
પડી ભૂલા જશો રખડી મનુષ્યો મૂર્ખ સૌ કે'શે.

બતાવી ના અમે શક્યું પછી જો પૂછશો રસ્તો,
અમે અહીંથી નીકળવાનો નથી રસ્તો કદી દીઠો.

પ્રણય સંગે લઈ જન્મે, વધે જે પ્રેમને સંગે,
પ્રણયસંતુષ્ટ જે જેલે પ્રણયસંગે સદા રંગે.

અમારા એજ અધ્વર્ચુ અને અધિકારીઓ સાચા,
પ્રણયમખના ખરા ભાગી સદ્ગુણ આ સત્ર કરનારા.

ઠમળથી કોમળાં હૃદયો કઠિન વળી વળથી ભારી,
અમારા ઋત્વિને કેરી અગર એ અન્ય એ'ધાણી.

હૃદય પિગળી પડે પળમાં સહજ સત્પ્રેમના સ્પર્શે,
પ્રણયમાં મસ્ત એ થાતાં શિરે પદ મૃત્યુને મૂકે.

ન એને શત્રુ કે પ્રાણી, વિષમ-સમ ભાવ ના એને,
સુધા એ નેત્રથી વરસે સુધાનો સિંધુ એ હૃદયે.

લખેલા પ્રેમના મંત્રો દીસે રસરૂપ એ હૃદયે,
શકે પ્રેમી સહજ વાંચી, નહિ ઉચ્ચારમાં આવે.

રહે છે રાત દિન ખુલ્લાં હૃદય એ વિશ્વને માટે,
વિના અધિકાર કે દેખે ? વિના અધિકાર કે વાંચે ?

વિપુલ અમ યજ્ઞવેદિમાં પ્રણયવહ્નિ સ્વતઃ પ્રકટે,
સમર્પે શૈલ્ય સામીખ્યે રહે જે દૂર તે ઠાઝે.

હૃદયની આહુતિ દેતા ઉમંગે ઋત્વિજ્ઞે દેવી,
હૃદયખ્યાલે સુરસ ઝીલે નીચોવી પ્રેમની વદ્ધિ.

ભરી ભૂદેવ એ ખ્યાલા પરસ્પર પાય ને પીતા,
બની ચકચૂર મસ્તાના જગત-જંબાળ એ જીત્યા.

અહો ! રસ સોમના લોગી જનો ! આવો ! અહીં આવો !
તમારે કાજ યજ્ઞાંતે સુરસ એ સ્વર્ગથી આવ્યો.

તમે એ પાનથી રાચી શકો છો લેહને લાગી,
તમે એના, તમારો એ, ઉભય અન્યોન્ય અધિકારી.

(૧૦૦)

સંસારીઓ ! પીવા તમે રસ એ નહિ ચા'શો,
ના કદી શકશો સહજ અડતાં વિકળ થાશો.

તમે તો સ્વાર્થના લોગી ન એની પાત્રતા પામ્યા,
હયાઅમને ઉરે આવે, ન ચાલે જીવ એ દેતાં.

તમારા અંધુઓ લોલે ઘણા હુઠ્ઠી ગયા પીવા,
પરંતુ સ્વાદ નવ આવ્યો પચાવી ના શક્યા પીતાં.

વિષય ને સ્વાર્થનાં લીંબુ નીચોવ્યાં સ્વાદને માટે;
પછી પીતાં થયા ઘેલા, ઉડ્યા ખેડાલ આકાશે.

પડયા કે શૈલને શૂંગે ગયાં શિર એમનાં કુટી,
થયો અસ્થિ તણે ચૂરો મુવા કળે રડી કુટી.

પડયા કે ક્ષારસિંધુમાં મહા મગરો તણા મુખમાં,
નસે નસ ઝેર ચડવાથી ઘણા પામ્યા મરણુ દુઃખમાં.

પ્રણયરસ એકલો પીતાં ઉદરમાં ના રહી શકશે,
અને કે મિશ્ર કરવાથી મહા વિષરૂપ એ બનશે.

હૃદયની આહુતિ દેતાં ડરે-શોચે નહિ ક્યારે
પ્રણયરસ એ જ પી જાણે પચાવી તે શકે એને

મણિધરને ચણી માથે નિરાંતે નાચનારા એ,
સકળ સંસારસિંધુને પલકમાં પી જનારા એ.

શરે કેરી સજી શય્યા સુખે એમાં સુનારા એ,
નિહાળી નેત્રથી સે'જે મહનને મારનારા એ.

પવનની પીઠ પર બેસી ફૂદી જલધિ જનારા એ,
હલાહલને થઈ હાથે સુધા કરી આપનારા એ.

દીવાલો દ્વૈતની, દૈવી પ્રણયથી પાડનારા એ,
દિશાના દીપતા દીવા, ગગનમાં ગાજનારા એ.

રસાર્ણવમાં વિના ચત્ને જગત્ ઝખકોળનારા એ,
અને એના તરંગોથી ખરેખર ! ખેલનારા એ.

થઈ રસરૂપ રસ માંહે મળી પિંગળી જનારા એ,
અતટ અદ્વૈતસિંધુના બધા બિંદુ થનારા એ.

૧૩૩૨૧

એ શું હતું ?

(દર્શિત.)

એ દિવ્ય દર્શનમાત્રથી પણ એક અંતર ઠેં થયું,
ને લક્ષમાં આવ્યા વિના પણમાં શમિત પણ થઈ ગયું;
એ શું હતું ? ને ક્યાંથી આવ્યું ? ખબર નવ તેની રહી,
શોધે વિકળ બની હૃદય તલપે દેખવાને ઘડી ઘડી.

જીવિત તણા સૌ તત્ત્વના પણ તત્ત્વમય એ પણ હતી,
તેમાં અલૌકિક ઠેં મળા રહી રોમરોમે અળકતી;
વ્યાપાર ઈન્દ્રિયમાત્રના પણ બંધ તે સમયે હતા,
ને સર્વ તર્ક વિતર્કની તે પણ હતી તલ્લીનતા.

સંસાર કેરા વિલયની પણ એ જ મીઠી પણ હતી,
ને દુઃખ, ચિંતા, શોક, ભયની વાત ત્યાં નોતી કરી;
તે પણ ગઈ તે વહી ગઈ પાછી ફરી પ્રકટી નહિ,
બહુ યત્ન કીધા ઉલટથી પણ દષ્ટિએ દેખી નહિ.

અણચિંતવ્યું પ્રકટયું હતું અણચિંતવ્યું વહી એ ગયું,
નહિ સામ્ય એનું સૃષ્ટિમાં ક્યારે ફરીને અનુભવ્યું;
નહિ કાંઈ સાધન સાંપડે ને રૂપ ના હૃદયે રહ્યું,
ક્યાં શોધવું ? ક્યાં પૂછવું ? કે યત્નથી એ પામવું ?

એક પત્ર.

(હરિગીત.)

એ કાર્ય સૌથી કઠિન-વચને પ્રણય કહી દર્શાવવો,
 ને અદ્વિતર માનવમનીષા માંહી ભરીને માપવો;
 વક્તવ્ય શું ? સંદેશ શો ? ને વિનય શો પ્રણયે વસે ?
 તે નવ જણાય પરંતુ લખવો પત્ર પ્રાપ્ત થતો દીસે !

સૂઝે ન સંબોધન કશું, એકે વિશેષણ ના જડે,
 શબ્દો વિચારી અવનવા રાખડી હૃદય પાછું વળે;
 પ્રકટે વિનયનાં વાક્ય પણ પળ માંહી તે પાછાં ફરે,
 ઉદ્ગાર માત્ર અપૂર્ણ ભાસે ઉદ્ભવે જે અંતરે.

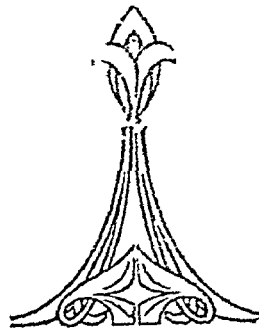
હા ! વિશ્વમાં વ્યવહારીઓ કેવા રસિક પત્રો લખે ?
 પણ આ હૃદયમાં એક શબ્દ ન સર્વથા પ્રકટી શકે !
 ઘડી એક ભોગવી એ દશા વિશ્રાંતિ મનને આપવા,
 મુંઝાઈ લેખન બંધ રાખ્યું, દિવસ એ દીધો જવા.

બીજે દિને પણ પત્ર એ, ને હૃદયની પણ એ ગતિ !
 હા ! વાક્યમાં વસી લેવું લાઘવ પ્રણયને ગમતું નથી;
 પ્રિય વાટ જ્ઞેશે પત્રની ન મળ્યે નિરાશ ઘણો થશે,
 શંકા અહિતની સ્નિગ્ધ હૃદયે જરૂર જડ ઘાલી જશે.

અતિ મથનથી થઈ શ્રમિત અંતે હૃદયને રડવું મળ્યું,
 ને નયનજળને પત્રના ઉત્સંગમાં પડવું મળ્યું;
 પ્રિય! એ હૃદયનાં આંસુડાં, એ વાંચજે વચનાવલિ,
 અધિકારી છે તું એકલો, નહિ અવરને સત્તા મળી.

એ લેખિની વિણ અક્ષરો પત્રે લખાયા નિજબળે,
 તું હૃદયથી વાંચી શકે, દગથી નહિ જગને જડે;
 એ અંથ મારા કુશળને તું વાંચી લેજે હરવડી,
 ઉપહાર એ અંતર તણો ને એ જ કવિતા રસભરી.

એ પ્રણયને લખવું હતું તેથી અવર કૈં ના જડ્યું,
 બહુ હૃદયને દોડાવતાં ભ્રમમાં હતું જઈને પડ્યું;
 કદિ શુષ્ક થાય ભલે સલિલ ને રિક્ત પત્ર રહી જશે,
 પણ પ્રિયહૃદયનાં નયન એ અક્ષર અખંડિત દેખશે.

મારું પક્ષી.

(શિખરિણી.)

ગૃહે મારે હૈવી મણિમય નવું પિંજર હતું,
અને એમાં પક્ષી અધિક ઉજળું એક વસતું;
હતું ક્યાંથી આવ્યું ? મુજ નિકટ એ ક્યારથી વસ્યું ?
કશું ઇચ્છે, આપે ? સમજી નહિ તે હું કંઈ શકું.

અહો કેવી એની અતિ રૂચિર ચંચૂ અમકતી !
અને મીઠી દષ્ટિ રસભરિત સર્વત્ર ફરતી
વપુ તેજોરાશિ ધવલતર ને અહ્ભુત હતું
અંધાં સૌંદર્યોતું વિધિકૃત મને તત્ત્વ દીસતું.

ઘડી ભડી ઉચે ગગનતળને સ્પર્શ કરતું,
અને અબ્રો કેરા ઉદર મહીં ક્યારે અટકતું;
વળે પાછું વેગે નયન મુજ નાણી ફરકતાં,
ગતિ કેવી ઝીણી, ચરણ-છદની શી અપળતા ?

પસારીને પાંખો કરતું ઘડી છાયા શિરપરે,
ઘડીમાં ઉત્સંગે ચડી વિવિધ એ કીડન કરે;
કદી એની સેવા કરવી મુજને કેં નવ પડી,
મને ઈચ્છે જોવા મુદિત મનથી એ ઘડી ઘડી.

કશી ચિંતાથી કે હુઃખથી ઉર શોકાતુર થતું,
ત્વરાથી તે નાણી ઉચિત કંઈ સંગીત કરતું;
અને હું એ એના સ્વર શ્રવણમાં સ્વલ્પ પડતાં,
વ્યથા ભૂલી સે'જે રસવશ થતો હર્ષ વધતાં.

વિધિનું એ વા'લું કુદરત તાણું ખાળક હતું;
મને તો આ વિશ્વે હૃદય ઠરવા એ ખસ હતું;
લઈ સંગે એને કદિ નગરમાં નાહીં ફરવા,
વંધાવી ઉત્સાહે સકળ જન સત્કાર કરતા.

નિહાળ્યાં મેં મોટાં પ્રતિસદનમાં પિંજર પડ્યાં,
અને એમાં પક્ષી પણ વિવિધ રંગી વિલસતાં;
અલંકારો અંચૂ ચરણ મહીં પે'ર્થાં અળકતાં,
ફળો ફેલી ખાતાં, કંઈક જળનું પાન કરતાં.

કરે વારે વારે નગરજન એની સ્તુતિ ઘણી,
 ઘડી વૃત્તિ એણે ગ્રહી કંઈક લીધી મુજ તણી;
 અને ધીરે ધીરે બહુ વિહગ આવ્યાં મુજ ઘરે,
 કંઈ ધીમે ગાતાં કંઈ વળી કટાક્ષે મન હરે.

અને પેઠાં અતે મુજ પ્રિય તણા પિંજર વિષે,
 શક્યો ના હું રોકી હૃદય બનતાં મુગ્ધ અતિશે;
 થઈ ઇચ્છા, મારું વિહગ પણ એમાં મળી રહે,
 નવા સંસર્ગે એ કંઈ નવીન શીખી વધુ શકે.

પરંતુ એ વા'લું અરર ! મુજ પાસે નવ રહું !
 અને જોતાં જોતાં ઇતર વિહગે પિંજર ભર્યું !
 આહો ! જો ! એ યાચે ક્રૂણ, જળ, રસાદિ મુજ કને !
 દહીં વારે વારે પણ ઉદરપૂર્તિ નવ બને.

પડે એને નિત્યે વિમળ જળથી સ્વચ્છ કરવાં,
 અને ખાટા, તીખા, મધુર રસથી પાત્ર ભરવાં;
 વિહગોતું ટોણું અનુદિન અરે ! નય વધતું !
 તથાપિ ના એથી મુજ હૃદયને કેં સુખ થતું.

શકું ના સંભાળી, નહિ પ્રબળ કોલાહલ સુણી,
 નહિ દૈવી આ કો મલિન ખગની મંડળી મળી;
 રકું પશ્ચાત્તાપે, અધિક ઉપજે કલેશ ઉરમાં,
 ભીંજાયું હા ! ભારી હૃદય વધતાં અશ્રુપૂરમાં.

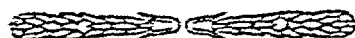
પડીને એકાંતે બહુ સમય સંતપ્ત બનતાં,
 ગયેલા વા'લાના ફરી મિલનમાં આતુર થતાં;
 દીઠું ત્યાં એચિંતું ઝળહળ થતું તેજ વધતું!
 અને આંજ દેતું નયન, ઉરને દીપ્ત કરતું.

અહો! કણે મીઠા મુજ વિહુજ ડેરા સ્વર પડે!
 પિછાની એ પાંખો અનિલસહરીમાં ધ્વનિ ભરે;
 ગ્રહી ચાલ્યું હા! એ ગગનપર દેવી ગતિ વડે!
 અહો! ઉંચે ઉંચે! નહિ નગરમાં જ્યાં જગ પડે.

વહે શીળો વાયુ, સરસ સુરભિ માનસ હરે,
 રસે ભીનાં અબ્રો ગિરિશિખરતું ચુંબન કરે;
 નિકુળેની છાયા, વિમળ ઝરણાં પુષ્કળ ઝરે,
 ગ્રહી પુષ્પોમાંથી મધુ મધુપ શુંભરવ કરે.

અને ઊડે પક્ષી અપરિમિત મારા ખગ સમાં,
 મધુરો ગીતોનો કલરવ ગ્રહે આ ગગનમાં;
 નવી સૃષ્ટિ દેવી નયન મુજ દેખે સહુ નવું,
 નવી શોભા, શક્તિ, નવ હૃદય, આ શું મુજ થયું?

બગીચો આ મારો તરૂં, સદન એ ચિંજર પડ્યું,
 રહ્યું ત્યાં એ મારું ખગ રસિક કેં ગાન કરતું;
 દીસે દષ્ટિ એની પ્રણય ભરી ને શકિત જરી,
 ગયું ભૂલી વીત્યું પણ કંઈક ભીતિ રહી ખરી.

(૧૦૯)

આશીસન.

(મંદાકાન્તા.)

વા'લા ! તારૂં હૃદય કુમળું હૃદ્બોધી દખાઈ,
અંતઃશોકે રૂદન કરતું રાંકડું હા ! રીખાઈ;
કેવું કંપે ભયવિકળ એ ફૂર હાથે કપાઈ !
આંસુભીનાં નયન નિરખી જાય છાતી ચીરાઈ.

તોએ વા'લા ! ધીરજ તુજને આપવા ધૃષ્ટ થાઉ,
દૈવી તારૂં હૃદય નહિ હું દુષ્ટ પંથે ચલાવું;
સંતાપી આ હૃદય જન જે કોઈ સંતુષ્ટ થાય,
એનું કીધું હિત ખચિત એ લાલ મોટો મનાય.

એની સામે કદી ન કરવી વૈર લેવાની વૃત્તિ,
તારે માટે શઠ પ્રતિ નથી શાઠ્યની યોગ્ય નીતિ;
જે વૃત્તિમાં પ્રિય ! ન પ્રકટે વૈર કેરો વિચાર,
એની તુલ્યે નહિ અમર, તો માનવી ક્યાં થનાર ?

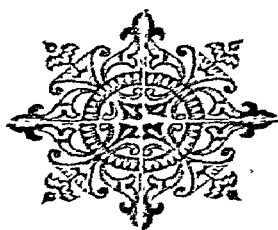
આ સંસર્ગે તુજ હૃદયને ડાઘ જે હોય લાગ્યો,
તે ઘોવાનો સદય વિધિએ માનજે માર્ગ કાઠ્યો;
અશ્રુસ્નાને હૃદયતળને શત્ય, શુદ્ધત્વ દેવું,
એમાં જેવું હિત હૃદયનું, અન્ય માર્ગે ન એવું.

ને ! આ સોની કનકકકડો તાપ માંડે તપાવે
 ગાળી, ગાળી, રસમય કરી ગાંર લાવી ગતાવે,
 ને સોનાની વધુ વિમળતા નેઇ સો હાં પામે,
 પેલો સોની વદન લુંછતો ભરમથી લિખત સામે.

એ સોનીના અધમ સુખને આપણે ઇચ્છીએ શું ?
 સોના કેરી પુનિત પદવી વીર ! ના વાંચીએ શું ?
 પીડા પામી પણ ન કરવો લેશ દુર્ભાવ ભાઇ !
 અંગારા એ પડી સલિલમાં નય નેને ! યુઝાઇ !

આળે ખૂરો અનલ, પણ ના વારિ વારિત્વ મૂકે,
 ઉંચે ઉંચે ચરવું, બનતાં બાપ્ય ને ! એ ન ચૂકે !
 એથી તરવો મલિન લયજને સ્વચ્છતા સદ્ય ધારે,
 વૃષ્ટિરૂપે રીઝવી જગને વા'લ પામે વધારે.

એ વારિથી વિમળ વધતું પામીને ચિત્ત ત્યાડ,
 દુર્ભાવોથી મલિન કરવું સર્વથા એ ન સાડ;
 સાચો વા'લા ! ' સહન કરવું ' એજ સિદ્ધાન્ત સેવી,
 દૈવી તાડ હૃદય ધરશે ને ! પ્રભા કાલ કેવી ?

(.૧૧૧)

પ્રેમયોગ.

(શાદ્ધર્મવિક્રીડિત.)

“ આયુઃ વત્સર એક શેષ પ્રિયતું ને રાત્ર્યથી ભ્રષ્ટતા,
“ રે’વું શ્વાપદ સંગ જંગલ વિષે ભક્ષી કૃષ્ણો સર્વદા;”
ધર્ત્યાદિ પ્રતિષેધવાક્ય વડીલે ને કે’ કહ્યાં નારદે,
સાવિત્રી-હૃદયે પરંતુ ઘડીએ એકે નહિ ઉતરે.

હા ! એ સ્વાર્થવિચાર સ્નિગ્ધ હૃદયે ના કોઈ રીતે ચડે,
પ્રેમાકૃષ્ટ ન વસ્તુ કોઈ હુઠથી ક્યારે ત્યજવી શકે;
આવિર્ભાવદિને પ્રયોજન કશું જેણે વિચાર્યું નથી,
તેનો નાશ મનુષ્યકલ્પિત કશા શું સંભવે વિધનથી ?

ને આત્મદ્રયનો અલેહ ઉપજે એ પ્રેમના યોગથી,
તેનું ભેદન કાળથી નવ બને તો અન્યની શી ગતિ ?
આકર્ષે જડ લોહચુમ્બક કશા વિદ્યુદ્ભયને લોહને,
તો આત્મા પ્રણયી તણો પ્રણયના જે’એ ન શું પાત્રને ?

‘ જીવો બ્રહ્મ હિ નાપર:’ પ્રકટ એ દેખાય પ્રેમી વિષે,
માયા કે મમતાદિ આવરણુ કે’ ના પ્રેમયોગે વસે;
ઉંચા યોગ અનેકનો અધિપતિ એ યોગ સત્પ્રેમનો,
ના કે’ સાધન કે સઘાય શ્રમથી, દીધો મળે દૈવનો.

સે'ને સંસ્મૃતિનાશ એ હૃદયમાં, અદ્વૈતસિદ્ધિ અને,
 સર્વે લક્ષણ પ્રહાનાં સતત એ પ્રહ્લાંશ માંહે વસે;
 એ યોગી જગથી વિમુક્ત વિલસે નિર્લિપ્ત નિઃશ્રેયસે,
 ને એને નવ કોઈ વિશ્વતળમાં દુઃસાધ્ય વસ્તુ હીસે.

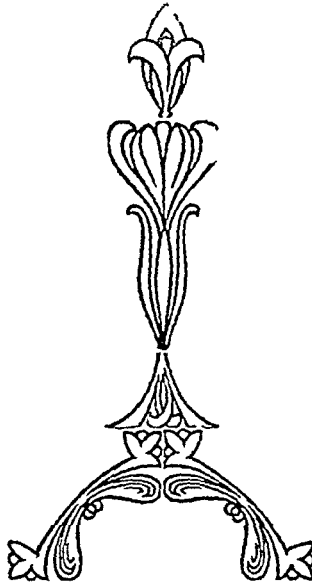
જો ! આ કાળ વિલેહ વ્યકિતયુગલે દેખી ઠગાયો હીસે !
 સાવિત્રી થકી સત્યવાન સમજ એ ભિન્ન ભૂલ્યો હશે !
 રે ! રે ! મુગ્ધ કૃતાન્ત ! શાન્ત થઈને એ દેવીને દેખજો,
 ને સામર્થ્ય અર્પૂર્વ સત્પ્રણયનું પ્રત્યક્ષ તું પેખજો.

ઈચ્છાદિ અહીં મર્ત્યધર્મ નજરે શું તું જરાએ જુઓ ?
 એના પ્રેમનું પાત્ર એ હૃદયથી શું લેશ જુહું રહે ?
 જો ને ! એક જ દંશથી ભ્રમરતા કેવી મળે કીટને !
 તો તદ્દૂપ કરી શકે પ્રણયિની આ શું નહિ ઇષ્ટને ?

શું મૃત્યુંજય યોગ શુદ્ધ પ્રણયે દેખે ન તું દષ્ટિએ ?
 શું સ્નેહામૃત સેવતી સુર તણી સૃષ્ટિ તને સાંપડે ?
 આયુનો કમ પ્રેમયોગ પથમાં આડો ન આવી શકે,
 ને તારે ભય એ અમર્ત્યહૃદયે ના લેશ કાવી શકે.

આનંદાસ્પદ પ્રેમ જે હૃદયમાં સત્પાત્ર જાણી વસે,
 તે પામી પ્રિયનો વિયોગ રડવા દેવે સ્વર્ણ્યું શું હશે ?
 પ્રેમાનંદ વિષે નિમગ્ન હૃદયો તારે શિર જે વસે,
 તેના ઉપર કોટિ યત્ન કરતાં શું દષ્ટિ તારી પડે ?

हुःआदि तुल हत मानवतलुं आयुष्य गोष्ठुं करे,
हेपी हूरथी प्रेमपूणुं उरने ये सध पाछां करे;
ने अंतःस्थित धंद्रियो वश करी जेने न स्वप्ने शके,
ना शवे विधि के निषेध कहीअे तुं केम त्यां शवशे ?

(૧૧૪)

પુંડરીક.

(મન્દાકાન્તા.)

વાંચ્છે એવા સુખ-વિભવથી સદ્ય સંતોષવાને,
લક્ષ્મી સંગે તુજ ઘર લાણી જો ! અહીં વિષયુ આવે !
ને ખોલાવે મૃદુલ સ્વરથી એ તને પુંડરીક !
દીસે રાજી તુજ ઉપર એ દેવનાં દિવ્ય ચિત્ત.

યાચી લેજો અભિલષિત ને સર્વ કર્તવ્ય કે'જો !
પાચ્યો મોંઘી પણ અક્ષણ એ ના જવા લેશ દેજો !
હા ! હા ! તું તો સદન મહીંથી ના હજી ખા'ર આવે !
શુ' સિદ્ધિ કે વિભવ વરવા ચિત્તથી કે' ન ચાહે ?

શખ્દો એના શ્રવણ થકી તો સર્વ તું સાંભળે છે,
ને હુંકારે પ્રતિવચન કે' સંભ્રમે શીઘ્ર દે છે;
એવું ઉંચું તુજ કર વિષે કે' કશું કાર્ય આંચું ?
એથી દૈવી અતિથિ ઉપરે લેશ ના લક્ષ દીધું !

હા ! રોકાયો પ્રસૂ-જનકની શુશ્રૂષામાં દીસે તું !
એમાં રાચ્યું હૃદય પ્રણયી અન્ય ના કાંઈ જોતું;
કણે તારા શુદ્ધવચનને પામવા ઉત્ક આજે,

રોકી રાખે પ્રણયી ઉરને શુદ્ધ કોઈ સમાધિ,
જેમાં આવી જરૂર ન શકે અન્ય એકે ઉપાધિ;
ઉભાં આવી ખડુ સમયથી આંગણામાં અતિથિ,
મોંઘી એની ઘણીક ઘડીઓ દેખતાં વાટ વીતી.

કંટાળીને સહન સહસા એ ત્યજી તારૂં જાશે,
ને પરતાવો પણ પછી તને અંતરે ઉગ્ર થાશે;
કાં તો વા'લા ! કુપિત થઈને કે'ં કટુ વાક્ય કે'શે,
સિદ્ધિસ્થાને અગર વસમો શાપ-સંતાપ દેશે.

એની ચિંતા નહિ હૃદયમાં, ભાવિ કેરી ન ભીતિ,
ધર્યા એકે નહિ તહીં કરે, કોઈ અશ્રેય ક્યાંથી ?
વૃત્તિ જેની વશ પ્રણયને સર્વ તલ્લીન તર્ક,
તે પ્રેમીનો દૂષિત કદીએ નિર્મળો ના નિસર્ગ.

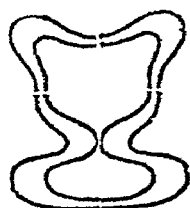
ભોળું હૈયું મતિથી ન રચી ભેદ જાણે જરાય,
એનો એકે અવિનય અરે ! કેમ કદપી શકાય ?
કર્તવ્યે જે પ્રણયી ઉરને હેતુ ના કાંઈ હોય,
હેતુ એના અકરણ તણો ક્યાંથી દેખાય કોય ?

એ ભક્તિ, એ કૃતિ, પ્રણયીને જીવ સાથે જડાઈ,
એથી ભાસે નહિ હૃદયને અન્ય કર્તવ્ય કાંઈ;
ના કે'ં ધર્યા વર, વિભવ કે સિદ્ધિને સાધવાની,
પ્રેમે પૂર્યા હૃદયતળમાં ન્યૂનતા હોય શાની ?

પ્રીતિ કેરા પ્રચુર બાળથી ચિત્ત જે ચાંટી વતય,
 બુદ્ધ પાલી જરૂર ન શકે કાંઈ એને ઉપાય;
 લેહાભાવે નિયમ જગના ના ઉરે વ્યક્ત શ્રાય,
 એથી પ્રેમી હૃદય જગને દોષભાગી જાણાય.

અંતર્દષ્ટિ થકી પ્રણયનું જેહ પ્રૌઠત્વ જેણે,
 દેવી દષ્ટા નહિ પ્રણયીનો દોષ એ કાંઈ જેણે;
 એને છાંટી અમર અતિથિ કેમ અન્યત્ર વતય ?
 સાપેક્ષાના સ્તુતિવચનથી જે ન રીઝે જરાય.

આગતુ એ પ્રણય નિરખી જે અનાકૃત આવે,
 તે કંટાળે અગર ઉરમાં ક્રોધ શું કાંઈ લાવે ?
 વિદ્વોબા એ પ્રણયકૃતિના સાક્ષી રુક્મણી સંગે,
 બે ! અધાપિ અતિથિ વિલસે પંઠરીપુર માંડે !

(૧૧૭)

મહાવીર.

(૧)

(વસંતતિલકા.)

ગાજી રહ્યો ઘન સમો અહીં સિંધુ ખારો,
ફરે જણાય-ન જણાય કશો કિનારો;
કલ્લોલ કોટિ પ્રકટી ભયને વધારે,
કોપે ચડયો તટ પરે કર શું પછાડે ?

ચોપાસ આ ગગન શ્યામ જણાય જેવું,
કાળું ભયાનક સમુદ્રનું વારિ તેવું;
ખન્ને અનંત સુવિશાળ પ્રચંડ ભાસે,
શું કોધથી ધુરકતા રહી સામસામે ?

આ પાંચ વાનર જણાય ઉભા કિનારે,
અન્યોન્ય વિસ્મિત થઈ વહનો નિહાળે;
બોલે કશું ન બની ગંભીર કેં વિભાસે,
ગાંભીર્ય જોઈ નહિ ગંભીર કોણુ થાયે ?

(મંદાકાંતા.)

ચારે બાજુ નજર કરીને કોઈ નિઃશ્વાસ નાખે,
ને કો જોતો જલધિ-જળને માપતો હોય જાણે !
કો પૃથ્વીને તખથી ખણતો જોઈ નીચે રહેલો,
ભાસે કોઈ વિકળ ભયથી આમ આલો બનેલો.

(૧૧૮)

(શિખરિણી.)

કંઈ દૂરે આ કો તરુણ કપિ ઉભો, જલધિને
નિહાળતો, આળા વિવિધ કરતો મત્ત થઈને;
ગયાં કૂલી ગાત્રો, સ્ફુટ સખળ શૈભોદ્ગમ દીસે,
કરે ઊડું ઊડું, વિકળ સરખો વ્યોમ નિરખે.

કર્યો હા ! હુંકારો, હુખકી કપિ એથી સહુ ગયા,
શકે ગાન્યો આવી નિકટ સહસા કેસરિ-યુવા;
થયા પ્રત્યાઘાતો ગિરિ, ગગનમાં ને વિપિનમાં,
તરંગો તોફાની શમિત કરી થંભ્યો જલધિ આ !

(વસંતતિલકા.)

હુંકાર સાથ નલમાં કપિરાજ દૂધો,
ઊડ્યો અને ત્યજી ગયો પળમાં કિનારો;
આ નય ! નય ! કહીને કપિ અન્ય દૂધા,
પૃથ્વી પરે પણ પડયા પળ માંહી પાછા.

(શિખરિણી.)

અને એ તો ઉંચા કરથી નલ જાણે પકડતો.
હવામાં હુંકારા વિવિધ વદ્યતા નય કરતો;
થતાં નીચા કાંઈ વળી વધુ છલંગે તલપતો,
નિરાલંબે પંથે વિહંગપતિ પેઠે વિચરતો.

(૧૧૯)

નથી પામ્યો પાંખો, અનિલ ન ઉરાડી લઇ ગયો,
નથી મંત્રો કેરા બળથી બળવતો કંઈ થયો;
ખરે ! સ્વામી કેરી પ્રબળતર ભક્તિ ઉર વસી,
અને વૃદ્ધિ પામી કપિકર ગ્રહીને લઈ ગઈ !

(વસન્તતિલકા.)

કર્તવ્યનિષ્ઠ પ્રણયાર્દ્ર અપાર ઉંચું,
ભડું ભડું કરતું એ દઢ વીર-હૈયું;
ભડયું અને લઈ ગયું વયુને ઉરાડી,
ઉંડા અનંત જલના નિધિને વટાવી.

(૨)

(શિખરિણી.)

ઘણાં વર્ષો વીત્યાં, યુગ પણ અનેરા વહી ગયા,
અને ગાઠાં ગાઠાં પડ સમય કેરાં ફરી વળ્યાં;
ન માને આ ભુદ્ધિ, હૃદય પણ ના તે ગ્રહી શકે,
હવે આ હૈયામાં અસ્થિ પણ એ ના રહી શકે.

અમે હીઠો એવો પ્રણય નહિ ક્યારે ઉર વિષે,
ન ભણ્યું પ્રેમીનું પરવશપણું કેા દિન અરે !
અને પ્રેમી કેરી અનુભવી કહી ના વિકળતા,
રહે ક્યાંથી આવું પ્રણયી તણું ઉઠીન ઉરમાં ?

ભલે તું ત્રેતાનો અસુચિત સુભાગી સુભટ હો,
હશે વાલ્મીકિએ અપણ નિરખીને કપિ કહ્યો;
થયો આ પૃથ્વીમાં પ્રકટ અથવા હો નવ થયો,
કવિની સૃષ્ટિનો કપિવર ! ભલે કલ્પિત રહ્યો !

શકે જાણી સૃષ્ટિ તુજ કૃતિ કદી ના મનુજની,
પરંતુ પૂને છે પ્રતિદિવસ સૃષ્ટિ પ્રણયની;
સદા એ સૃષ્ટિમાં તુજ સમ ઘણા વીર વિલસે,
અને ઉડીનેથી ગગનપથમાં ગર્જન કરે.

(અનુષ્ટુપ)

ખેલે એ વ્યોમમાં ખાંતે, સૂર્યની સંગ અંચરે,
ઉડીને દિવ્ય આ તારૂં માની કેમ શકે ન તે ?

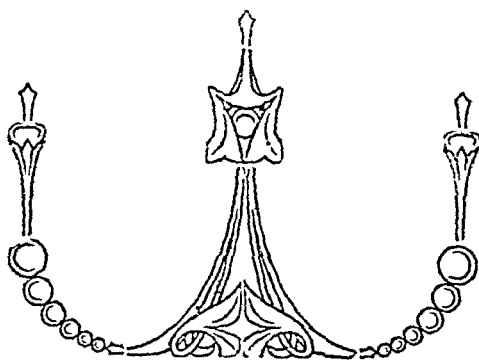
(વસંતતિલકા.)

સત્પ્રેમ આગળ અશક્ય ન કૈં જણાય,
ને સ્નિગ્ધ માનસ વિષે ભય ના સમાય;
ભક્તિ ખરા જીગરની નહિ વ્યર્થ જાય,
કર્તવ્યનિષ્ઠ ઉરનો ન નિપાત થાય.

એ સત્ય ખોધ જગને સમજાવનારી,
સર્વત્ર શોભતી મનોહર સૂત્તિ તારી;
કર્તવ્ય કેરી દૃઢતા કહી આપનારૂં,
પાષાણનિર્મિત ભલે રહ્યું રૂપ તારૂં !

(૧૨૧)

તેં દેહ અર્પણ કર્યો પ્રિય ! સ્નેહ માટે,
'સ્નેહી થજો સહુ' સુશિક્ષણ એ જ આપે;
સ્નેહી બની મનુજમાં પણ સ્નેહ માગે,
સ્નેહાર્થ-તૈલ તુજને જગ હાય ! આપે !

વ્યદેવપત્ની.

(મન્દાકાન્તા.)

“ આ શુ ! પામ્યો પ્રિય મરણ ને પ્રેયસી પિંડ ધારે !
“ પ્રેમી કેરું સહુગમન શુ સંભવે આ પ્રકારે ? ”
કે આશ્ચર્યે નૃપલવનમાં વાક્ય એ બોલનારી,
ભોળી રામા પ્રણયમય આ પૃથ્વીને પેખનારી.

ના બાણે એ જગજન તણો માર્ગ ભુલો જણાય,
સત્પ્રીતિનું સ્વરૂપ સમજી તે શકે ના જરાય;
સ્વામી સંગે બળી શરીર આ છોડવા ઇચ્છનારી,
જાતી. વાટે સતી નિરખીને બોલતી એ બિચારી.

પ્રેમી હૈયું નહિ પ્રહુયની જોઈ હાંસી શકે છે,
જૂઠી રીતિ નિરખી જગની એ અતિ ભિયજે છે;
સાચું માનો, નહિ જગત વા શી સ્પૃહા સ્નિગ્ધ ચિત્તે ?
કેવું પૂછયા વગર પણ જે અંતરે ઉદ્ભવે તે.

ને તેથી આ કવિ-હૃદયમાં સર્વદા બોલનારી,
બોલી સાચું, કૃતુક સઘળું વ્યર્થ દેખી-વિચારી;
“ આ શુ ! પામ્યો પ્રિય મરણ ને પ્રેયસી પિંડ ધારે !
“ પ્રેમી કેરું સહુગમન શુ સંભવે આ પ્રકારે ?

“ એ-હેમે ને પ્રિય વહી ગયો હા ! ઘટે કેમ એવું ?
“ જીડે પ્રેમી હૃદય યુગપત્ એ વિષે શું કહેવું ?
“ આત્મા પત્ની-પતિ-વયુ તણા સર્વદા એક હોય,
“ અર્ધા કેડું ગમન ન ઘટે, આ હશે અન્ય કોય.

“ છોડી દેવું શરીર પતિની પાછળે એ વિવેક,
“ પ્રેમીને તો પણ પણ મળે એતદર્થે ન એક;
ભિન્નાત્માનું નિરૂપણ સદા એ વિવેકે કર્યું છે,
“ જે પ્રેમીના નહિ હૃદયને સ્પર્શી ક્યારે શક્યું છે.

“ જે પ્રાણો ના પ્રિય સહ ગયા, કાઢવા વ્યર્થ તે છે,
“ ચીરાચું ના હૃદય સહસા દાહથી શું કરે તે ?
“ અસ્તાખ્ધિમાં દિનકર જતાં જ્યોતિ ખેસી રહે શું ?
“ શક્તિ અક્ષુ શ્રવણ તાણી ના જીવ સાથે જશે શું ?

“ પામી પીડા વિરહદુઃખની શોક માંહે સિદ્ધાય,
“ એ સંસારી પ્રણય અથવા સ્વાર્થત્રયિ ગણાય;
“ પૂછે કાંઈ નહિ હૃદયને, બુદ્ધિને પ્રેમ ક્યારે,
“ એની વાંસે પરવશ ખની ઇંદ્રિયો સર્વ ગાલે. ”

શાણી ! તારાં વચન સઘળાં સર્વથા સત્ય ભાસે,
તોએ જૂઠા જગ નિકટ એ વ્યર્થ જેવાં જણાશે;
જે પાસે તું અમર રસની દિવ્ય વૃષ્ટિ કરે છે,
તે તો ભોગી મનુજ વિષનાં ! એ વિષે મક્ક રે' છે.

દ્રષ્ટિ એની અમુક હૃદયી દૂર ક્યારે ન વાચ,
 સંખંધીનો પ્રણય પાણુ એ ત્રીમ માંદે સમાય;
 જો ! આ રાણી સકળ તુજને અંતરે કેં રહે છે !
 ઉદ્ધિ નારી અક્ષય ગણીને કેં કુતર્કો કરે છે.

એ વસ્તુને નહિ હૃદય આ કોઈ રીતે સ્વીકારે,
 દેખે-નભે નહિ, અનુભવે સ્વપ્ન માંદે ન ક્યારે;
 ઓછી બુદ્ધિ, મલિન હૃદયો સ્વાર્થ છે વ્યાં સમર્થ,
 એને કેંતાં ઉચિત ઉપજે ઉલટો કેં અનર્થ.

વીત્યા એને ખહુ દિવસ ને વાત સૌએ વીસારી,
 ભૂલી ક્યારે નહિ હૃદયથી ભૂપની કોઈ નારી;
 એણે રામા સકળ મળીને એક પ્રત્યૂપકાણે,
 આવ્યો દ્વારે નરપતિ તણા દોડતો દૂત ત્યારે.

શોકાવેશે કવિમરણની વાત એણે જણાવી,
 ને ઓચિંતી રમણી સહુને હુઃખ માંદે ટૂંકાવી;
 મૂર્તિ પેલી કવિપ્રણયની એક ઉચ્છ્વાસ સાથે
 ચીરાતાં જો ! હૃદય પડતી સ્તબ્ધ થઈ પૃથ્વી માંદે !

આલે નાહી નહિ, શ્વસન ના, ના ક્રિયા કેં જણાય,
 વળઘાતે કુમળી કઠળી કાં ન વેગે કપાય ?
 હા ! હા ! સાચું વિષ મનુજના માનસોમાં વસે છે,
 એના સ્પર્શે જરૂર પળમાં પ્રાણ પ્રેમી ત્યજે છે.

આહા ! પ્રેમી-હૃદયતળમાં ભિછળે શો અલેદ ?
બુદ્ધિ ભાસે શરીર પણ છે અંતરે નિત્ય એક;
ખોટી છે કે ખખર ખરી એ કાંઈ શંકા ન કીધી,
પામે શંકા અમળ ઉરમાં સ્વલ્પ સત્કાર ક્યાંથી ?

ને વા'લાનું પ્રણયી હૃદયે મૃત્યુ માની લીધું છે,
તો ના એને વિપળ વસવા સ્થાન એકે રહ્યું છે;
ને વા'લું જે વપુ દયિતથી કોઈ રીતે જણાય,
તેને વા'લા વગર ઘડીએ કેમ રાખી શકાય ?

રે ! સંસારી મલિન મનુજે ! કામ કેવું તમારું ?
લોળાં પ્રેમી હૃદય તમને ના ગમે કેમ વાર ?
શું આ રીતે કરવી સમજે પ્રેમ કેરી પરીક્ષા ?
કે સંસારે જરૂર જગના શુદ્ધને એહ શિક્ષા ?

તું એ ભુંડા વિધિ ! અધમને હાય ! ઉત્તેજનારે !
ભૂલ્યો ભૂલ્યો વસી નિહુરના સંગમાં ધર્મ તારે !
એક સ્થાને કુસુમ સહ તું કંકરે કાં ભરે છે ?
ના સંભાળે પ્રણયી હૃદયે તો પછી કાં સૂજે છે !

ક્યાં આ સૃષ્ટિ સતત પ્રણયે સ્વાર્થને સાધનારી !
' ભર્તા ' - ' ભાર્યા ' તણી સરણિએ નિત્ય નીચે જનારી;
ભક્ષી ભક્ષી પ્રિયવિરહનું કષ્ટ કાળી થનારી,
ને દષ્ટાન્તો પકડી હૃદયે ધાષ્ટ્યને ધારનારી.

પામી ખીલું શરણુ, ગતતું નામ ભૂટી જનારી,
એથી નીચે પણ ગમનનો માર્ગ એ માગનારી;
એ સંસર્ગે પ્રણયી હૃદયો રાખવાં યુક્ત છે શું ?
કે એને તું પ્રણયપથ આ દાર્યથી શીખવે શું ?

તો એ હેતુ કદી તુજ તણો સ્વલ્પ ના સિદ્ધ થાય,
છો ને એવાં અમિત પ્રણયી પાત્રના પ્રાણુ બચ !
એને લીઝ અખળ ગણીને એ વધુ ધૃષ્ટ થાશે,
ને હુઃસંગે સરળ ઉરને સ્વાર્થમાં ખેંચી બસશે.

હાંસી કેરું કૃણ વિષમ આ બેઠને સર્વ રાણી,
પશ્ચાત્તાપે અધિક બળતી મૂઠલાવે મુંઝાણી;
આચિંતો ત્યાં કવિ હૃદયથી ઉડતો પ્રેમઘેલો,
આવી ઊભો નિકટ સહજે સર્વ બાણી ગયેલો.

દૃષ્ટિ ખુલ્લી પણ જગતને એ લગારે ન દેખે,
ખાલે ચાલે નહિ, વિકળવત્ પ્રેયસી માત્ર પેખે;
જુદી દૃષ્ટિ પ્રણયી જનની વિશ્વથી નિત્ય રેં છે,
એ દેખે તે નહિ જગતનાં બેઠ જન્તુ શકે છે.

વાલી કેરા જડ શરીરમાં એ કશું આત્મતત્ત્વ,
ઉંડું ઉંડું પ્રણય તણું વા પૂર્ણ દેખે પ્રભુત્ત્વ;

જે વાણીમાં ઇતર જનના ઉર માંહે ન આવે,
જાણે પ્રેમી પણ વદનથી વર્ણવી ના શકાયે.

ને વા'લીના પિહિત ઉરની એકલી એજ ચાવી,
હીધું એણે કવિ-હૃદયને હા ! ચીરાતું ખચાવી;
પૂછ્યો શંકા થકી ન દયિતે વૈદ્યને કે' ઉપાય,
વૈદ્યો કેરા નિયમ થકી એ સર્ગ' જુદો સહાય.

હા ! જે વીણા ગ્રહી કર વિષે શાંતિથી એ વગાડે !
ને સંઘાતે હૃદયરસની કે' સ્વરો ખા'ર કાઢે !
ધીરે ધીરે સ્વર કમ વડે સપ્ત સંઘાઈ જાય,
કેવું મીઠું રસભરિત એ પ્રેમનું ગીત ગાય !

જન્તુમાં ને જડ સકળમાં એ થયું વ્યાપ્ત ગાન,
ભૂલાગેથી નલ લગી રહ્યું નાચતું એક તાન;
આલ્યો સિંધુ ઉછળી ઉછળી પ્રેમપીયૂષ કેરો,
વીચિ વાટે હૃદય સખીનું રેલવા પૂર્ણ લાગ્યો.

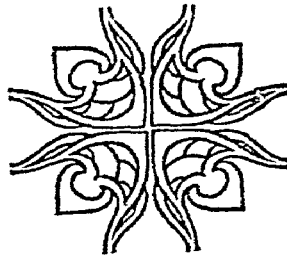
ને વા'લીના વપુસકળમાં એ રહ્યો નાદ વ્યાપી,
રોમે રોમે રમત કરવા પ્રેમ લાગ્યો પ્રતાપી;
આવ્યો આત્મા ગત, શયિત કે સ્તબ્ધ જ્યાં લીન ત્યાંથી,
હીધું એણે શરીર સહસા નાદ સાથે નચાવી.

જાગી જાગી-પ્રભુચરસની પુત્તળી શીઘ્ર જાગી,
ને આનંદે નિરખી પતિને ભેટવા કંઠ ખાઝી;

લેટયાં ગન્ને હૃદય રગ્નમાં લીન એકત્વ પામ્યાં,
પ્રેમાઘિમાં પડી વિમળ કો વસ્તુ માંહે વિરામ્યાં.

બુદ્ધિ પ્રેમી જન, હૃદય એ વિશ્વથી લિન્ન લાસે,
બુદ્ધિ એટા પ્રણય તણી એ મત્ય જન્તુ ન જાણે;
વૈદ્યો એના વિધિરચિત આ સૃષ્ટિમાં ના જણાય,
એકાત્માની ગતિ અવરના સ્વાન્તમાં ના સમાય.

(૧૨૯)

મીરાંને.

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

એ હાલાહલપૂર્ણ પાત્ર વદને તેં કેવી રીતે ધયુ ?
શી રીતે ભયથી વિમુક્ત રહીને કે ' પાન એનું કયુ ?
મીરાં ! મંત્ર અપૂર્વ કોઈ તુજને સ્વર્ગીય શું સાંપડયો ?
કે તારા કરસ્પર્શથી વિષ ભર્યો પીયૂષ ખ્યાલો થયો ?

તેં કીધું વિષપાન એ નયનથી આ વિશ્વ દેખી શકયું,
ને મૃત્યુ અડકી શકયું ન તુજને એ ના અભાણ્યું. રહ્યું
એનો ભેદ અગમ્ય કાંઈ અમને શું ના ખતાવી શકે ?
શું મોંઘો કાંઈ મંત્ર એ અમરનો શાણી ! નહિ શીખવે ?

તારું નિર્માળ ચિત્ત હા ! જગતથી ઉંચું રહેલું હશે !
ને કે શક્તિ વડે નિરંતર ચડયું ઉંચે જતુ એ હશે;
એ ઉંચા ઉર માહી મૃત્યુરસ ના પોંચી લગારે શકયો,
પામીને જડ દેહ વ્યર્થ સરખો સુકાઈ સે'જે ગયો.

કાં તો ભેદ પીયૂષ ને વિષ તણો દ્રષ્ટિ વડે દેખવા,
ના કાંઈ અવકાશ અંતર હશે કે બુદ્ધિથી જાણના;
એથી ના વિષનું વિષત્વ પ્રકટી એ ઉર માંહે શકયું,
વ્યાપારાન્તરરૂઢ ચિત્ત પણ ના એને સ્વીકારી શકયું.

એ સીમા વિષની વટાવી ઉરને ઉંચે લઈ તું ગઈ,
 દેવી વિશ્વ તણા કહે નિયમને શી પેર જુદી થઈ ?
 હા ! એ પ્રેમ અવણ્ય અંતર વિષે આલી ! રહો ડાહણી !
 આકર્ષી તુજને ઉંચે લઈ ગયો કે દિવ્ય સુષ્ટિ માર્ડી.

ને પ્રેમામૃતના અજીત ણળને ના ઝેર છતી શકયું,
 ભાનુની હૃતિમાં તમિસ્ર અમ એ કાં લીન અમાં થયું;
 દેવી ! દિવ્ય સુમંત્ર એ, પ્રણય એ, એ લવ્ય આત્મોન્નતિ,
 આપી આ ઉરને કૃતાર્થ કરી દે ! એ એક ઈચ્છા રહી.

ખ્યાલા વિશ્વ વિષે વસી વિષ તણા પીવા પરાણે પડે,
 ને અંસાર્ગથી દેહ ફષિત સદા ત્યાં ઝેર કાં ના ચડે ?
 સે'ને શોણિતમાં, શિરા સકળમાં વ્યાપી વિશેષે રહે,
 મૂર્છા આપી ભૂલાવી ભાન મનને એ મોહથી મુંઝવે,

એકે સિદ્ધ ઉપાય એ વિષ તણો કે વૈદ્ય કે ના મળે,
 ને અંસાર સ્વભાવસિદ્ધ વિષ તો આખ્યા વિના ના રહે;
 જાણું કે નવ જાણું તોય હૃદયે એ કાર્ય એતું કરે,
 ઇચ્છું અંતરથી સુધા સમજવા તો સિદ્ધ ના થાય તે.

ક્યાંથી થાય ? વિલેદને પળપળે જ્યાં ભ્રાંત હેયું ભને,
 ક્યાંથી થાય ? અહંત્વપૂર્ણ ઉરને ભીતિ ન ક્યારે ત્યજે;
 મીઠું મૃત્યુ અરે ! અભાગી ઉરની પાસે નથી આવતું !
 ના પોંચે વિષ એટલું હૃદય હા ! ઉંચે ચડી ના જતું.

ત્યારે આમ ત્રિશંકુ તુલ્ય લટકી રે'વું કહે ક્યાં લગી !
શું તારી સ્મૃતિ સુગ્ધ માનસ તણી ના કે'ં સુધારે સ્થિતિ ?
તું જીતી જગને ગઇ, પ્રણય એ પદો ખતાવી ગઇ,
દેવી મંત્ર અનેક એ કવનમાં શાણી ! છુપાવી ગઇ.

મીઠી ભોગવી તેં મળ કહી ભલે તે કાવ્ય માંહે હશે,
ઉંચા કેંક કહ્યા ઉપાય વિષના વિધ્વંસ માટે હશે;
એનો અર્થ પરંતુ આ હૃદયને સાચો ન સૂઝી શકે,
ઝેરી પાત્ર વિષે પદાર્થ પડીને તદ્દૂપ શું ના બને ?

જો તું આત્મબળે અલેક્ષરસિકે ! આ અંતરે આવશે,
ને એ દષ્ટિ ઉદાર એ હૃદયની ઝાંખી ઘડી આપશે;
તો એ મંત્ર પવિત્ર પ્રેમપથના સે'જે અમે શીખશું,
લેખી ઝેર સુધા વિષે ઇતરથા પંચતવને પામશું.

એ સીમા વિષની વટાવી ઉરને ઉંચે લઇ તું ગઇ,
 ફેદી વિશ્વ તણા કહે નિયમને શી પર જુદી થઇ ?
 હા ! એ પ્રેમ અવણ્ય અંતર વિષે આલી ! રહ્યો ભાષણી !
 આકર્ષી તુજને ઉંચે લઇ ગયો કે દિવ્ય સૃષ્ટિ મહીં.

ને પ્રમામૃતના અજીત બળને ના ઝેર જીતી શકયું,
 ભાનુની દ્યુતિમાં તમિસ્ર સમ એ કાં લીન એમાં થયું;
 દેવી ! દિવ્ય સુમંત્ર એ, પ્રણય એ, એ ભવ્ય આત્મોન્નતિ,
 આપી આ ઉરને કૃતાર્થ કરી દે ! એ એક ઈચ્છા રહી.

ખ્યાલા વિશ્વ વિષે વસી વિષ તણા પીવા પરાણે પડે,
 ને સંસર્ગથી દેહ ક્ષિત સદા ત્યાં ઝેર કાં ના ચડે ?
 સ્નેહ શોણિતમાં, શિરા સકળમાં વ્યાપી વિશેષે રહે,
 મૂર્છા આપી ભૂલાવી ભાન મનને એ મોહથી મુંઝવે,

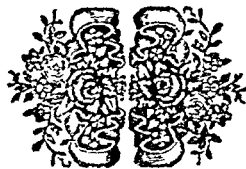
એકે સિદ્ધ ઉપાય એ વિષ તણા કે વૈદ્ય કે ના મળે,
 ને સંસાર સ્વભાવસિદ્ધ વિષ તો આખ્યા વિના ના રહે;
 જાણું કે નવ જાણું તોય હૃદયે એ કાર્ય એતું કરે,
 ઈચ્છું અંતરથી સુધા સમજવા તો સિદ્ધ ના થાય તે.

કયાંથી થાય ? વિલેદને પળપળે જ્યાં ભ્રાંત હૈયું ભળે,
 કયાંથી થાય ? અહંત્વપૂર્ણ ઉરને ભીતિ ન ક્યારે ત્યજે;
 મીઠું મૃત્યુ અરે ! અભાગી ઉરની પાસે નથી આવતું !
 ના પોંચે વિષ એટલું હૃદય હા ! ઉંચે ચડી ના જતું.

ત્યારે આમ ત્રિશંકું તુલ્ય લટકી રે'વું કહે ક્યાં લગી !
 શું તારી સ્મૃતિ મુગ્ધ માનસ તણી નાકેં સુધારે સ્થિતિ ?
 તું જીતી જગને ગઇ, પ્રણય એ પદે બતાવી ગઇ,
 દેવી મંત્ર અનેક એ કવનમાં શાણી ! છુપાવી ગઇ.

મીઠી ભોગવી તેં મળ કહી ભલે તે કાવ્ય માંહે હશે,
 ઉંચા કેંક કહ્યા ઉપાય વિષના વિધ્વંસ માટે હશે;
 એનો અર્થ પરંતુ આ હૃદયને સાચો ન સૂઝી શકે,
 ઝેરી યાત્ર વિષે પદાર્થ પડીને તદ્દૂપ શું ના બને ?

ને તું આત્મખળે અભેદરસિકે ! આ અંતરે આવશે,
 ને એ દષ્ટિ ઉદાર એ હૃદયની ઝાંખી ઘડી આપશે;
 તે એ મંત્ર પવિત્ર પ્રેમપથના સે'બે અમે શીખશું,
 ભોળી ઝેર સુધા વિષે ઇતરથા પંચતવને પામશું.

અશ્રુમતી.

(મન્દાકાન્તા.)

“ અશ્રુ ! તારો સલિમ પરનો સ્નેહ તું છોડી દેજે,
“ ને એ મારા રિપુતનયથી સર્વદા દૂર રે’જે; ”
ક્ષત્રીનાં એ ઉચિત વચનો, તાતની સ્તુત્ય શિક્ષા,
એની ક્યારે પણ નહિ કરું હું લગારે ઉપેક્ષા.

ચાહું છું હું મન જનકનું પૂર્ણ સંતોષવાને,
ને એ માટે તન, હૃદય કે ઇષ્ટ સૌ આપવાને;
એ આજ્ઞાથી ગમન ઉલટું ચિત્તથી હું ન ચાહું;
બુદ્ધિથી કે અવર પથમાં કોઈ કાળે ન જાઉં.

આખ્યાં તાતે વસન ભગવાં સર્વથા તે સ્વીકારું,
ભસ્મે લિંપું શરીર સઘળું, આ ન માળા વીસારું;
એ સૌ આપે જનકવચનો પાળવામાં સહાય,
એ સંસર્ગે હૃદય સુધરે એ જ ઇચ્છું સહાય.

હું ના જાણું પ્રણયપથ કે પ્રેમને ના પિછાણું,
કેવી રીતે પ્રણય કરવો છોડવો તે ન જાણું;
આ જાણેથી નહિ સલિમનું હું હવે નામ લેઉં;
શત્રુ જાણી, યવન સમજી સર્વથા છોડી દેઉં.

ના સંભારૂં, નિરખું નહિ ને પાસ ક્યારે ન જાણ,
એ તો કાર્યો સુલભ સઘળાં સાધતાં ના મુંઝાણિં;
રે ! આ એની છવિ હૃદયમાં ચોંટી તે તો ન જાય,
યત્નો કીધા બહુ ઉલટથી તોય ના ફર થાય.

માતા પાસે, જનક નિકટે ને સખીના સમાજે,
શય્યામાં કે સઘન વનમાં ચિત્તને એ ન ત્યાગે;
યોગાભ્યાસે કદી ઉતરતાં એકલો એ જણાય,
ને વૈરાગ્યે પણ વિલસતો ભક્તિ માંહે ભરાય.

સંગીતે એ સ્વર ભરી ભરી તાનથી તાલ દે છે,
આંસુ મારાં રૂદન સમયે એ જ ઉભો લુચ્ચે છે;
હારી, થાકી શરીર ત્યજવા હાય ! સંકલ્પ કીધો,
તો વારિમાં, વિષમ વિષમાં, અગ્નિમાં એ જ દીઠો

દેવદારે, ભજનભવને સંગ એ તો શ્મશાને,
આકાશે કે અવનીતળમાં ને વસે એ જ ધ્યાને;
આવે એના સ્વર સકળ આ પક્ષીના ગાન માંહે,
આ વૃક્ષોમાં, ગિરિકુહરમાં એ જ રે'તો જણાયે.

વાલી માતા ! જનક ! મુજને કાંઈ રસ્તો બતાવો !
મુઝો એવું હૃદય કરવા કોઈ યત્ને શીખાવો !
ભૂલી જવું સુલભ સહુ આ સંસૃતિને જણાય,
તે હું સાધી શ્રમથી ન શકું કે બતાવે ઉપાય ?

છોડી દેને સત્તિમ ! મુજને, ના અહીં કામ તારું,
 વૃત્તિ મારી વિરમી તુજથી વિશ્વ આણું વીસાચું;
 છોડી દીધાં જનક જનની ને સખી સર્વ છોડી,
 કેઈ જુદા વિમળ પથમાં જો ! હવે વૃત્તિ જોડી !

હું એ અશ્રુ નહિ તુજ તણી, તું હવે છે ન મારો,
 પ્રીતિ કેરો પથ હૃદયને સ્વલ્પ લાગે ન મારો,
 જો ને ! જુદાં વસન જગથી, ભસ્મથી લિપ્ત અંગો.
 તેમાં શોભે નહિ પ્રણયના કેઈ રીતે પ્રસંગો.

પ્રીતિ તારી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પાત્રો ઘણાં છે,
 તેમાં તારું હૃદય રમશે, ના અહીં કેં મળે છે;
 સીઠી વાતો ગત સમયની નાશ પામી ગઈ છે,
 ને એ દૃષ્ટિ રસભરી હવે અશ્રુની ના રહી છે.

આ હૈયામાં દવ પણુ હવે રમ્યતા ના રહેલી,
 ને અશ્રુ આ પણુ નવ રહી પૂર્વની પ્રેમવેલી;
 તું સંસારી સકળ સુખને સર્વદા સેવનારો,
 જો ને ! આ તો પ્રણય-જલધિ થી ગયો છેક ખાસ !

જુદા માર્ગો ઉભય ઉરના ઐક્ય છોડી થયા છે,
 ને સિદ્ધાન્તો પણુ ઉભયના ભિન્ન રૂપે રહ્યા છે;
 ઇચ્છા મારી સકળ કરવા દે ! લજા એ જ માગી,
 તારી ઇચ્છા સકળ કરશે ઇશ સૌ ઇષ્ટ આપી.

બૂઠા પાડયા અરર ! હૃદયે ત્યાગના સૌ ઉપાય,
તું દર્શાવે પથ સરળ કે' તો જ સાધી શકાય;
રોકી જાણે હૃદયતળને, કેમ છોડી ન જાણે ?
આ શું ? તારાં વચન સહુસા આ પડે કાંઈ કાને ?

“ ઘેલી અશ્નુ ! વગર સમજે શી વહે વાત ઘેલી ?
“ સૂકી શિક્ષા થકી ભ્રમિત તું કે'ક લાગે થયેલી;
“ સાધી-છોડી જનહૃદયથી સર્વદા જે શકાય,
“ તે કલ્પેલો પ્રણય વસતો વિશ્વના કાર્યમાંચ.

“ સંસારીના અધમ પથમાં ભારવાહી ભમે એ;
“ નાચે ફેદે વચન પર ને સ્વાર્થ સંગે રમે એ,
“ અશ્નુ ! એનો તુજ હૃદયને ના થયો સ્પર્શ ક્યારે,
“ દીઠો-જાણ્યો નહિ, ક્યમ ધને ત્યાગની વાત ત્યારે ?

“ દૃષ્ટિ બુદ્ધી જગતજનની આત્મવત્ સર્વ દેખે,
“ તેથી એવો પ્રણય ત્યજવા તાત આજ્ઞા કરે છે;
“ એ શિક્ષાએ તુજ હૃદયમાં લેહને જન્મ દીધો,
“ આહું તારૂં હિત પણ અરે ! છોડવ્યો માર્ગ સીધો !

“ ‘હું અશ્નુ, આ સલિમ’ તુજને એ દીસે ઘેલું લાગ્યું;
“ ને એ લેહે વસી હૃદયમાં કાર્ય તારૂં યગાડ્યું;
“ તું અશ્નુ ના રહી પ્રથમની દુઃખનો એ જ હેતુ.
“ બુદ્ધી અશ્નુ તણું હૃદય આ જો ! થયું બ્રાંત કેવું !

“ આ અભ્યાસે અધિક વધશે ભેદ; તું બ્રહ્મ થાશે,
“ ચાહે છે તે કદી ન મળશે કલેશમાં કાળ વતશે;
“ દૃષ્ટિ તારી સલિમમય આ વિશ્વ દેખી રહી છે,
“ તે કેા ઉંચા અભિલષિતની પાસ આવી રહી છે.

“ એ દૃષ્ટિનો સલિમ સમજે પૂર્વનો એજ ભ્રાંતિ,
“ આડે આવી પરમ પદની એ થવા દે ન શાંતિ;
“ અશ્રુ હો કે સલિમ, તરૂં કે શૈલ, પાપાણુ હોય,
“ એ સુકિતતું પ્રણયી ઉરતું દાર, ના અન્ય કોય.

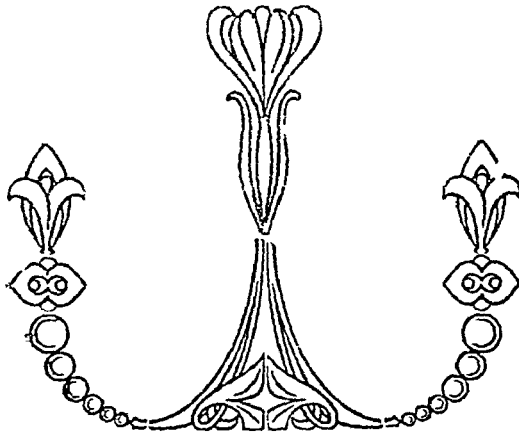
“ ગાળે ઉંડી પ્રણયસરિતા શુદ્ધ આ ચિત્ત માંહે,
“ તે રોકાશે નહિ, વિદ્વજ કાં યતન માટે મુંઝાયે ?
“ એનો સ્વેચ્છા થકી વિચરતો તું જવા દે પ્રવાહ !
“ વૃદ્ધિ પામી પણ વિપણ એ સે’જમાં સિંધુ થાય.

“ એ સિંધુમાં સલિમ, જગ ને અશ્રુ સૌ લીન થાશે,
“ તારી શંકા, ભય, હૃદય સૌ એ તરંગે તણાશે; ”
હા ! હા ! જાણ્યું સલિમ ! સઘળું દષ્ટ આ રૂપ તારૂં,
શાને જુદું ગણી હૃદયથી ભેદ ભુંડો વધારૂં ?

દૃષ્ટિ આ તો ભ્રમિત સઘળે ભેદ ભાળી રહેલી,
તેની પીડા અધિક ઉરમાં હાય ! વ્યાપી રહેલી,
જા ! સ્વેચ્છાથી ફર હૃદયમાં, રક્ત સાથે મળી જા !
અંગોમાં ને મન નયનમાં રોમ રોમે સરી જા !

(૧૩૭)

હું એ લેણી પિગળી પંડીને એ રસે લીન થાઉં,
બુદ્ધી અશ્રુ રહી જગતથી ના અહંત્વે સુઝાઉં;
ના હું અશ્રુ, નહિ સલિમ તું, ઇષ્ટ ના કાંઈ બુદ્ધ,
ને એવું આ જગત સઘળું લિન્ન ના કાંઈ હું-તું.

દા.દિ.ભેદ.

(વસંતનિલકા.)

કૂળી રહું જગત પૂર્ણ પ્રપંચ માંહે,
જેની પ્રવૃત્તિ પણ એક ન શાંત થાયે;
ભાંડાણુમાં ઉતરતું દિનરાત બચ,
ને કોઈનું નહિ સહાયક કોઈ થાય.

દિલ્હીશના ભવનમાં જગથી વિચિત્ર,
જો ! પ્રેમનું નવલ કાંઈ જણાય ચિત્ર !
આ દંપતી રસ વિષે થઈ લીન રાયે,
બાંગીરશાહ નિજ નૂજબાહાન સાથે.

કોલાહલો જગતના શ્રવણે પડે ના,
સંસારના સમર કૈં નજરે ચડે ના;
એકાંત હૃદય મહીં પ્રેમપીયૂષ પીતાં,
ને હર્ષમાં વિદ્રસતાં બહુ વર્ષ વીત્યાં.

આનંદના દિન હશે ક્યમ છેક ટુંકા ?
પ્રેમી હશે હૃદય કાં નહિ તૃપ્ત થાતાં ?
કર્તવ્ય ને નિયમ સર્વ ત્યજી દઈને,
સ્નેહામૃતે સતત માનસ યુગ્મ સિંચે.

સ્વેચ્છા વડે પવન જ્યાં ન શકે પ્રવેશી,
ત્યાં માનવી તણી કદી ગતિ સંભવે શી ?
તેઓ અચાનક વિચિત્ર ફકીર કોઇ,
આવી ચડયો દિવસ એક પ્રસંગ જોઇ.

તત્કાળ લલિજત થતી નૃપ કેરી રાણી,
અંતગૃહિ ભયથી કંપતી જૈ ભરાણી,
ને શાહ વિસ્મિત થઇ ચઢી હસ્ત પૂછે,
“કો? સાંઠ ! આગમનકારણ ઉઘ શું છે ?”

“જાણ્યું—સુણ્યું નયનથી નવ તેવું જોયું;”
બોલ્યો નિરાશ થઇ તુર્ત ફકીર એવું;
“મારા વસી નયન માંહી જુઓ ! જણાશે,”
પ્રશ્નાનુરૂપ ઝટ ઉત્તર ભૂપ આપે.

હા ! હા ! નરેશ! ખસ! ઉત્તર યોગ્ય દીધો!
એ પ્રશ્નનો ઉચિત ઉત્તર નો'ય ખીજો,
ભોળા ફકીર ! તુલ શકિત શુષ્ક દષ્ટિ,
ક્યાંથી જુએ પ્રણય નિર્મિત રમ્ય મૂર્તિ ?

તેં કલ્પના મહીં હશે છવિ જેવી ધારી,
છે એ થકી અધિક સુંદર એ બનેલી;
તાડું પરંતુ ઉર સંશયથી ભરેલું,
સૌંદર્ય તે થકી યથાર્થ નહિ વિલોક્યું.

સૌંદર્યના પ્રણયને પ્રકટાવનાર,
 સિદ્ધાન્ત એ હૃદય હોત તને વસેલો,
 સૌંદર્યનો જનક પ્રેમ સદા જણાય,
 તે આટલો અમિત કે નવ થાત થેલો.

છે પ્રેમની જગથી વીર ! વિચિત્ર સૃષ્ટિ,
 જેમાં નથી વિધિ તણા અધિકાર કંઈ,
 જે સૃષ્ટિનો પ્રણય પૂર્ણ સ્વતંત્ર સૃષ્ટા,
 સૌંદર્યની કયમ રહે પછી ન્યૂનતા ત્યાં ?

સૌંદર્ય જ્યાં અમુક વસ્તુ વિષે વસ્યું છે.
 તે બુદ્ધિતું પ્રણયથી બળ જ્યાં વધુ છે;
 જ્યાંનો દીસે પ્રણય પંચુ અને વિકારી,
 તે સૃષ્ટિનો અગ્નિત પંડિત ! તું નિવાસી.

એથી થયું કંઈ કુતૂહલ ચિત્ત તારે,
 જે સ્તિબ્ધ માનસ વિષે ન વસે લગારે;
 એ સંશયી ઉર તને અહીં ખેંચી લાગ્યું,
 સૌંદર્ય તો પણ નહિ કશુંએ બતાવ્યું.

(૧૪૧)

ચંદન.

(૧)

(શિખરિણી.)

“ સલામાં શ્રીમંતો, અમીર, ઉમરાવો, અનુચરો,
“ અને આવે યીજા બહુ નગરના યોગ્ય પુરૂષો;
“ મને પ્રીતિ નિત્યે સહુ જન પરે પૂર્ણ પ્રકટે,
“ પિતા પેઠે મારૂં હૃદય થઈને વતસલ રહે.

“ પરંતુ જે પેલો વણિક અહીં આવે સહુ વિષે,
“ અરે ! એને જોતાં અધિક ઉરમાં ક્રોધ ઉપજે;
“ ન તે વૈરી મારો, અવિનય લગારે નવ કરે,
“ બગાડે ના કાંઈ, પણ કદીએ વાક્ય ન વહે.

“ તથાપિ શા માટે હૃદય મુજ એને નિરખીને,
“ વડા વૈરી જેવો સમજી હણવા તત્પર બને ?
“ વિના વાંકે એવો મુજ હૃદયને ક્રોધ ન ઘટે,
“ અરે જાણું છું એ, પણ હૃદય પાછું નવ હો ! ”

[શાર્દૂલવિક્રીડિત.]

ભૂપાળે દિન એક મંત્રિવરને એકાંત દેખી કહી,
ઉંડી અંતર કેરી વાત ઉરને જે સર્વદા બાળતી;
એનું કારણ શોધવા સચિવને તે સાથ આજ્ઞા કરી,
મુંઝાણો મનમંત્રી ઉત્તર કશે આપી શક્યો ત્યાં નહિ.

(કૃતવિલગ્નિન.)

દિન પરે દિન ક્રેંક વહી ગયા,
 સચિવ તકે ત્રિતકે કરે સદા;
 વણિક સંગ પિછાણુ પછી કરી,
 દિન જતાં વધતી, વધતી ગઇ.

(અનુષ્ટુબ)

મોટાની પામવા મૈત્રી ક્ષિણે કો નહિ અંતરે ?
 વિના યત્ને મળે મંત્રી, ન કોને હૃદયે ગમે ?
 એકદા મંત્રી ગ્રાહીને વૈશ્યને લવને ગયો,
 વાર્તા વાણિજ્યની એની સંગાથે કરતો હતો.

(શાહુલવિકીરિત.)

દીકો ત્યાં ઢગ એક અંદન તણો તે જોઈ આશ્ચર્યથી,
 પૂછ્યું તે ઘડી મંત્રીએ વણિકને “ આ શું પડ્યું છે અહીં ? ”
 “ એ છે ભૂલ સચિવજી ! સુજતાણી, ના તે સુધારી શકું,
 ભાંડો અંતરમાંથી એમ વણિકે નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું.”

(વસંતવિલકા.)

“ પૂર્વે ગયો હું મલબાર તણુ પ્રવાસે,
 “ લાભ્યો હતો વિમળ અંદન વાણુ માંહે;
 “ આ ક્ષુદ્ર ગામ મહીં એ નહિ કામ આવે,
 “ વીત્યાં બહુ વરસ ગ્રાહક કો ન થાયે.

(૧૪૩)

“ રોકાઈ પૂર્ણ ધન ચંદનમાં રહ્યું છે,
“ ચિંતાથી ખિન્ન ઉર એ દિનથી થયું છે;
“ આનો ન કોઈ ઉપયોગ અહીં કરે છે,
“ ને વ્યાજ તો શિર પરે મુજને ચડે છે.

(અતુષ્ટમ્)

“ પામે કો ભૂપ મૃત્યુ તો ચિતા ચંદનની અને,
“ તે વિના કોઈ રીતે આ માલ મોઘો નહિ અપે.
“ કહે છે એમ સૌ લોકો, ઇચ્છું હું ઉરમાં નહિ,
“ આપશું ઐક્ય પામ્યાથી હા ! બોલાઈ ગયું કંઈ !

“ ક્ષમા એ દોષની માગું, વાત આ દાટજો અહીં, ”
“ ધ્રુજતો વૈશ્ય ભીતિથી કાલાવાલા કરે કંઈ.
“ વાણીના દોષને વા'લા ! ન આણે કોઈ અંતરે, ”
“ દીલાસો એમ આપીને ગયો મંત્રી પછી ઘરે.

(૨)

(વસંતતિલકા.)

કોપે ચડયો તરણિ માધવમાસ માંહે,
અગ્નિ ભર્યાં કિરણ ઉચ અનેક ફેંકે;
પૃથ્વી અને પવન પૂર્ણ તપી ગયાં છે,
સ્પર્ધા કરે શું સહુને સળગાવવાને ?

प्रासादमां नृपति आप्तसमृद्ध अंगे,
जेठो હતો કરી વિલેપન શીત અંગે;
પાસે હતો સકળ મંત્ર સહાયકારી,
જેઠો પ્રધાન કંઈ વાત રહ્યો વિચારી.

(ઇતિવિલંબિત.)

ઉશીરના પડદા લટકી રહ્યા,
અનુચરો જળ તે પર છાંટતા;
કુસુમ, ચંદન ને વ્યજનાદિઠે,
નૃપતિ સેવન શૈલ્ય તાણું કરે.

(વસંતવિલકા.)

દેખી પ્રસંગ થઈ સ્વસ્થ પ્રધાન બોલ્યો,
“ શૈલ્યાર્થ ચંદન સમો ન ઉપાય બીજો;
“ જો અંગલો સકળ ચંદનનો કરાય,
“ ઉખા ન ગ્રીખમ તણી તો જરીએ જણાય. ”

“ હા યોગ્ય એ જરૂર ઉણુદિને ઉપાય,
“ મંગાવી ચંદન કરો ન્યમ શીઘ્ર થાય; ”
“ આજ્ઞા સ્વીકારી સચિવે ઝટ કાર્ય કીધું,
“ હૈ મૂલ્ય વૈશ્ય તાણું ચંદન સર્વ લીધું.

(અનુષ્ટુભ)

ખનાવી અંગલો આપ્યો ભૂપ લાળી ખુશી થયો,
ખેઉના સ્વાન્તને શાન્તિ આપી એ સચિવે અહો !

(૧૪૫)

(શાહૂલવિક્રીડિત.)

વેચી ચંદન ભૂપને વણિક એ આપે વાણી આશિષો,
રાબના ઉરમાં ય એ સમયથી ના ક્રોધ કાંઈ રહ્યો;
બાણી એ પલટો કશો હૃદયનો રાબ સકયો અંતરે,
તોએ કારણ એહનું ઉર વિષે આન્યું કશું ના અરે !

(શિખરિણી.)

શકયો બાણી સાચું સચિવ હૃદયે કારણ બધું,
અને સંતોષે એ હૃદય સહજે એમ ઉંચયું;

“ શંકે છે સર્વેનાં હૃદય અવલોકી હૃદયને,
“ વિના પ્રીતિ ક્યાંથી ઇતર ઉરમાં પ્રેમ પ્રકટે ?

“ પ્રજાને પાળે છે નૃપતિ નિજ સંતાન સમજી,

“ અને એની દષ્ટિ સહુ ઉપર સ્નેહામૃત ભરી;

“ પરંતુ જે પાપી અહિત કંઈ એનું ઉર ગ્રહે,

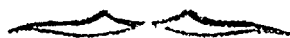
“ પછી પ્રીતિ ક્યાંથી નૃપહૃદયમાં એ પર રહે ?

“ અરીસો છે દેવી હૃદયરૂપ, જોવા જગતને,

“ છબી એમાં સાચી સકળ ઉરની સત્વર પડે;

“ ન ચાલે વાણી કે અભિનય તાણું કૈતવ કંઈ,

“ ઠગાશે આ દષ્ટિ પણ ઉર ઠગાશે નહિ કદી. ”

विषवैयर्थ्य.

(वसन्तनिवृत्ता.)

“ अत्युग्रं केशं विपिनो यत्तु अर्द्धं शरी,
 “ अणुं महाविषं तस्मै सहस्रं द्यो जनावी;
 “ नो स्पर्शमात्रं यद्री एवमं त्वे नृशर,
 “ ने केशं यत्नं यद्री थाय कदी न इर. ”

आली हुती विपनी वात समाज भांडे,
 आज्ञा नृपे करी कुतूहल काज त्यारे;
 अन्योन्य संमति थकी पछी सर्व वैधे,
 आज्ञा अहावी शिर उपर ते प्रसंगे.

संशोधी स्वल्पं दिनमां विषं सिद्धं कीधुं,
 शीशी लरी नृश नरेशनी पास दीधुं;
 ओलावी डे। उन्तुरीने नरनाथ हेतां,
 “ संलाणीने धर कणाट विषे ” कडे त्यां.

जाली कशुं प्रमज औषध शक्ति डेरं,
 भूकशुं कणाट मडीं औषध सर्व लेणुं;
 वीत्या छ मास विषवात पदी वीसारे,
 अेवा प्रसंग नृप पास अनेक आवे.

ભૂપાળ એક દિન મહેલ વિષે ફરે છે,
ને સર્વ ખંડરચના નિરખ્યાં કરે છે;
આવ્યો ક્રમે અમુક ખંડની માંહી ચાલી,
સૂતો હળુરી કરી શાંતપણે પથારી.

પાસે કખાટ મહીં જોઈ અનેક શીશી,
પેલી મહાનિષ ભરી પણ ત્યાં જ દીઠી;
પૂરી હતી પ્રથમ, અર્ધ હવે થયેલી,
એથી નવાઈ નૃપને ઉર માંહી લાગી.

તે ભૃત્યને ઝટ જગાડી નરેશ પૂછે,
“ આમાંથી ઔષધ કહે કંઈ વાપર્યું છે ? ”
ભીતિ કૃપાબળ કને કશીએ રહે શી ?
ખોલ્યો યુવાન નિજ લોચનચુગ્મ લૂછી.

“ સ્વાદિષ્ટ ઔષધ હશે કંઈ એમ જાણી,
“ મેં માસ પૂર્વ કર્યું પાન વિવેક ભૂલી;
“ લાગ્યુ પરંતુ કડવું નવ સ્વાદ આવ્યો,
“ એને ફરી નહિ ગ્રહું, નૃપ ! માપી આપો ! ”

આશ્ચર્ય પામી નૃપ મૌન ધરી સિધાવ્યો,
ખોલાવવા સકળ વૈદ્ય નિદેશ કીધો;
આજ્ઞા થતાં પણ વિષે સહુ વૈદ્ય આવ્યા,
કોપી નરેશ કદુ વેણ પછી કહે ત્યાં.

“ વંચ્યો મને મળી તમે અતિ મૂર્ખ માની,
“ કાં શાસ્ત્ર લેશ શકતા નથી દેહ વાણી;
“ જે સ્પર્શથી મરણ માનવને પમાડે,
“ તે એર પી મુજ હજુરી ફરે નિરાંતે !

“ એમાં હશે કંઈક કારણ ભૂપ ! ભારી,
“ જે શોધવા તરફ વૃત્તિ વળે અમારી;
“ એથી લગાર અમને અવકાશ આપો,
“ ને તેટલો સમય ધીરજ નાથ ! રાખો !”

એ સર્વમાં કુશળ વૈદ્ય હતો વિવેકી,
તેણે લીધો સમય ભૂપતિ પાસ માગી;
બાણી બધો હજુરીનો ઇતિહાસ લીધો,
ને જાણખી પછી પ્રયત્નથી મિત્ર કીધો.

ઉંચા અનેક ઉપચારથી સખ્ય વાઢ્યું,
ને દશ્યમાન ઉરનું પણ ઝેંકય બાઢ્યું;
બુદ્ધો રહી નવ શકે પણ એક એકે,
અન્યોન્ય ગુહ્યતમ વાત અવશ્ય ભાખે.

પામી પ્રસંગ દિન એક વિદગ્ધ વૈદ્યે, ”
પૂછ્યું “ વયસ્ય ! તુજ અંતર ખિન્ન કાં છે ?”
“ નિત્યે ઉદાસ ઉર ઉન્નત એ જણાય,
“ કે યત્નથી પણ ન શાંત કદાપિ થાય.

(૧૪૯)

“ ચિંતા રમે હૃદયમાં દિનશત ઉંડી,
“ આળે બદા શરીર સત્વર એજ ભુંડી;
“ આ સિત્રને પણ કહી નહિ તે શકાય,
“ શી રીત તો કરી શકું કશીએ સહાય ! ”

“ ઔદાસ્ય કારણ અરે ! ઉરને મળ્યું છે,
“ તે તો મઠી નહિ શકે પ્રિય ! કોઈ રીતે;
“ તું અદ્વિતીય પ્રિય સિત્ર અવશ્ય મારો,
“ તોએ ઉપાય કંઈ ચાલી શકે ન તારો. ”

“ છે ના અશક્ય કંઈ માનવ યત્ન પાસે,
“ ને દેવને પણ હશે ગમતું ન કાં તે ?
“ કે'વાય લોક મહીં ' એક થકી લલા એ ',
“ ચિંતા તણો અરધ ભાર મને ન કાં દે ? ”

વિશ્વાસ અંતર હતો વળી આશ આવી,
સિદ્ધિ થવી ડૂળ તણી કદી હોય આથી;
“ વા'લા ! કહીશ નહિ કોઈકને કદાપિ, ”
એવું કહી પછી મનોગત વાત માંડી.

“ જે કાળથી નિરખી છે નૃપની કુમારી,
“ ચોંટી રહી સકળ માનસવૃત્તિ મારી;
“ એ પ્રાપ્ત થાય ઉર એજ અનન્ય આશા,
“ થેલો ફરું કંઈ સૂઝે નહિ કામ વા'લા !

“ સુત્રિય હું પણ ન હાયક ભૂત્ય માટે,
“ ખીલું નિષેધ તાણું કારણ ના લગારે;
“ ઇચ્છે નરેન્દ્રહૃદિતા મુજ પ્રેમ જોઈ,
“ તો હા ! નિષેધ કરવા ન સમર્થ કોઈ. ”

“ ચિંતા કરીશ નહિ ઈશ થશે સહાય,
“ હું એ પ્રયત્ન તુજ કાન કરીશ કાંચ; ”
ઉત્તેજ એમ ઘર વેદ્ય ગયો રીઝાવી,
પેઠો યુવાન પણ અન્ય પ્રસંગ માંડી.

* * *

ઘેરી કીધું જગતને હતું અધકારે
સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી હતી મધ્ય રાત્રે;
સૂતો યુવાન કંઈ તકપૂરે તણાતો.
નિદ્રા તણો નિકટ હત ત નથી જણાતો.

બુદ્ધ્યું કમાડ યુવતી તહીં એક આવી,
અંખો પ્રકાશ પણ ઓળખી એ શકાઈ;
દાસી નરેન્દ્રહૃદિતા તણી મુખ્ય દેખી;
“ આ શું ? ” કહી પછી યુવાન ઉઠ્યો ત્વરાથી

“ છે સ્વલ્પ વાત અવકાશ નથી વધારે,
“ કાંવે સુંતા નૃપ તણી ખહું સ્નેહ સાથે;
“ વાલ્લા ! ખરા જીગરથી તમને વરી છું.
“ પ્રીતિ અગાધ પરખી વશ હું થઈ છું.

“ माता पिता पणु नथी प्रतिक्रण कांछ,
“ कां के युवान कुणवान मणे जमाछ;
“ काणांतरे विधि वडे वरशुं भयीत,
“ चिंता जरा पणु हुवे करशो न चित्त. ”

दासी तणुं वयन पूर्ण थयुं नहि जयां,
“ छे छे ” कही अट युवान ढणी पडयो त्यां;
आव्या तडीं पुरुष जे शणने निहाणयुं,
“ को' वैद्यराज ! कंठ कारणु सत्य आनुं. ”

आज्ञा थतां विनयथी पछी वेद्य जोडयो,
“ छे स्पष्ट कारणु छतां नृप ! केम पूछो ?
“ जेतुं न अन्य परिणाम कदापि आवे,
“ स्पर्शी शकयुं विष पछी नहि केम झवे ?

“ उंचुं हुतुं हृदय उन्नत प्रेमयोगे,
“ स्थाने न लव विरभी शकतो घडीजे;
“ व्याप्यो हुतो प्रणय केवण रोमरोमे,
“ आली शकयुं विष तणुं गण कैं न त्यारे.

“ व्यापार मात्र वपुथी करतो हुतो जे,
“ ने चित्त तो प्रणयमग्न अपार उंचे;
“ सो सन्निपात थकी व्याधि हुतो वधारै,
“ उंचो रह्याथी परभाछ शकयो न क्यारे.

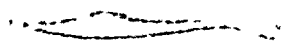
“ એ સન્નિપાત વિષને ગળી જાય વેગે,
 “ સામર્થ્ય જો વિષ થકી વધુ હોય એને;
 “ જ્યાં દંશ પન્નગ તણો પણુ વ્યર્થ જાય,
 “ છે શાસ્ત્રમાં કથિત યદ્યપિ એ ઉપાય.

“ માથો છતાં હૃદય પ્રેમ હતો સકામ,
 “ આશા હતી ફળ તણી, હતી કાંઈ હામ,
 “ સિદ્ધિ થતાં ફળની અંતર શાંતિ પામ્યું,
 “ ને પ્રેમને વિરમવા પણુ સ્થાન આપ્યું.

“ કર્તવ્ય એ પ્રણયનું થયું : પૂર્ણ જ્યારે,
 “ આવ્યો અવશ્ય વિષને અવકાશ ત્યારે;
 “ સંકેત અંતર વિષે જવ પ્રેમ પામ્યો,
 “ ત્યારે પ્રભાવ વિષનો પણ માંહી જામ્યો.

“ એ પ્રેમસાધનદશા મહીં જો ન હોત,
 “ એને ઇચ્છત્વ અથવા હૃદ કેં ન હોત;
 “ તો વ્યર્થ જાત વિષ સંશય કેં ન એમાં,
 “ દૈવી પરંતુ રસ પ્રેમ તણો વહે ક્યાં ?

“ નિષ્કામ તો પ્રણય પીયૂષનો પિતા છે,
 “ જે કોઈ દિવ્ય ઉર માંહી સદા વિરાજે;
 “ કોટિ ઉરો મહીં હશે ઉર એક એવું,
 “ કે ના હશે, નહિ નરેશ્વર ! તે હું જાણું. ”

પ્રસ્થાન.

(શિખરિણી.)

પ્રયાણે પદ્માક્ષી ! અનુમતિ મને દે ઉર તણી,
સહી લેવો આંચો સમય સુખકારી મન ગણી;
વિયોગી સંયોગી સ્થિતિ દ્વિવિધ છે સંસૃતિ વિષે,
પ્રિયે ! બંને બેતાં અનુલવવિલેદે ખરી દીસે.

વિયોગે જે વા'લી ! પ્રણયરસ કેરી ખુબી રહી,
સહુણી ! સંયોગે જરૂર જડશે તે કદી નહિ;
બને જેવી શુદ્ધિ જવલિત અનલે કાંચન તણી,
કરે કયાંથી એવી જટિત થઈને મૌક્રિતકર્માણુ ?

વિયોગાગ્નિ સે'જે સકળ ઉરતું શોધન કરે,
અને વા'લા કેરું નવલ વયુ તેમાં જઈ ધરે;
મળે તેથી મોંઘું વિરહક્રમ તે તન્મયપણું,
વસે પૂર્ણાલેદે દુઃખ નવ દહે સંસૃતિ તણું.

મબ્બ એની મીઠી અનુલવ વિના કેમ મળશે ?
નથી દીઠો રસ્તો સહન સહસા કેમ જડશે ?
બહિર્દષ્ટિ કેરું પ્રકટ સુખ આ નશ્વર દીસે,
ખરાં પ્રેમી એને અધમ ગણીને અંતર હસે.

સુખી સંયોગેથી સકળ જન રે'તાં આહીં દીસે,
વિયોગે સંયોગે સમ સુખી ઘણાં મધ્યમ વસે;
પરંતુ જે પેળે વિરહ મહીં સંયોગસુખને,
પ્રિયે ! એવાં પ્રેમી વિરહ જગ માંહે જડી શકે.

સુલાગી એ રનેહી અમર થકી ઉચ્ચ સ્થિતિ વિષે,
વસે દિવ્યાનંદે, સમૂહ નહિ તેનો કદી મળે;
મળે ક્યાંથી ટોળાં પ્રતિ વિપિન પંચાનન તણાં ?
ભમે રાને રાને મૃગ શતસહસ્રાવધિ સદા.

તને એવા ઉંચા અમરપથ માંહે લઈ જવા,
અને દૈવી તારૂં હૃદય વધતું શુદ્ધ કરવા;
ન પામે કો એવું પરમ ક્ષણ એ'જે અરપવા,
ઉરેથી ધરંછે છે સદય વિધિ સંતાપ હરવા.

પ્રિયે ! જો ને ! કીડો ભ્રમર ભજનેથી થઈ શકે;
સમાધિ સાધીને પરમપદ યોગી જઈ શકે;
સ્થિતિ એવી રીતે હૃદય પણ તારૂં બદલશે,
અભેદે-આનંદે રમણસહ તું નિત્ય રમશે.

(૧૫૫)

વિયોગ.

(શેલા.)

કેવો રમ્ય વિયોગ બની ક્ષણરૂપ વિસરતો !
લાંગી સઘળો લેદ હૃદયને તન્મય કરતો,
તન્મય ઇન્દ્રિય સર્વ અનંત રસે જો ! રાગે !
વિરહ તણો સંતાપ રહ્યો તલભાર ન લાગે.

ઘણી પેલાં આ હૃદય શોકથી વિકળ વિલપતું,
ને સંકટથી પૂર્ણ જગત-જંગલ નિરખતું;
એ જ અલેદાનંદ થકી નિર્ભય બની નાચે,
કેં ઇચ્છા કેં સ્વાર્થ શકે આવી નહિ પાસે.

વિપ્રયોગથી ઉચ્ચ મળ કેવી મળી મીઠી !
જગત વિષે ધરી જન્મ હતી દુગથી નહિ દીઠી;
એ વિરહે સંયોગ થકી આનંદ વધારે.
સાંસારિક સુખ સર્વ દીસે નહિ રમ્ય લગારે.

વા'લા નિત્ય વિયોગ ! હૃદયમાં રમતો રેજે !
સર્વેન્દ્રિયસામર્થ્ય મહા બળથી હરી લેજે !
તુજ કૃતિનો ન શતાંશ શકે સંયોગ બતાવી,
અમને એ ન અલીપ્ટ, દશા વિરહી બહુ વા'લી

कविता.

(शिखरिणी.)

प्रहारेनी पीठा थकी इहय कष्टाकुण थसुं,
 गहु क्रीधा यत्नो पणु सुभ लगारे नव मलयुं;
 गया छोडी सर्वे स्वजन आहीं आशा परडरी,
 प्रतीक्षा मृत्युनी करी समय काहुं रडी रडी.

अन्धे रात्रि ने दिवस गहु वीत्या दुःख विषे,
 न शांति के निद्रा सतत वधतुं संकट हीसे;
 आहो ! आ आश्रिता मृदुलतर गानस्वर आहीं,
 पडे कण्ठे कथांथी सहन भम आ निर्जन महीं ?

अतिशे भीठा ओ स्वर सरस स्वर्गीय विलसे,
 रह्या व्यापी व्योमे अनवरत पीयूष वरसे;
 अने धीरे धीरे मुज निकट आवे स्पुट थता,
 मनोहारी मंत्रो अही इहयतल्लीन करता.

हीसे के आ सामे नवल रसमूर्ति मलकती,
 सुधाथी सींचेलां नयनयुगले के निरभती;
 स्वरेनी संघाते कुसुम मुभथी कोमल अरे,
 अने दिव्यामोहे भगज मुज केवुं तर करे ?

અનાયાસે પીડા જખમ તણી ભેતાં મટી ગઈ.
હતી કે નો'તી એ સ્મૃતિ પણ હવે તો નવ રહી;
અરે ! ભે ! એ આવે અતિ નિકટ કે' મંદ હસતી,
દીલાસાનાં દૈવી અભયવચનો હા ! ઉચરતી.

પદન્યાસે પૃથ્વી, ગગનતળ ગાને ગજવતી,
દિશાઓને દીપ્તિ થકી સહજ એ શુભ્ર કરતી;
અને કેવો એનો કર મુજ શિરે કોમળ ફરે ?
ભરી ઉંચા ભાવો હૃદય મહી, રોમાંચિત કરે.

ભુજ આ તો ભાસે નહિ જગતના મર્ત્ય જન્મી,
અધિષ્ઠાત્રી આ કો અમરજન—અંતઃકરણી;
અહો ! ભે એ આંજો નયન મુજ. દિવ્યાંજન વડે,
અને કાળું કાળું ઉરથી કંઈ આચ્છાદન હરે.

થતાં દેષ્ટિ જુદી જગત પણ જુદું નિરખતો,
અમત્કારી ગ્રિહો અનુભવી ' અહો ! ' એજ વદતો;
ગિરિનાં શૃંગો ને જલદપટલો, વૃક્ષ વનનાં,
થઈ ગીતાવેશી રસવશ દીસે નૃત્ય કરતાં.

સ્વરો આંધી સંગે નિજ હૃદયભાવો ઉચરતાં,
દીસે કો વસ્તુમાં નહિ નયનથી લેશ જડતાં;
સુહૃદ્ભાવે ભેતાં પ્રણયદગથી એ મુજ ભણી,
અને ખેંચે વૃત્તિ સભય ઉરનું સાન્ત્વન કરી.

આણે ! જે વ્યક્તિનું નરિ જગતમાં કે પાણુ હતું.
હવે તેનું આણું જગ વગર ચત્ને થઈ ગયું;
કૃપા એ તો તારી નરિ શકું વીસારી સુકવિતે !
ત્યજું શાને તારો સખિ ! સુખભર્યો આશ્રય હવે ?

સ્વીકાર્યું તેં શાણી ! ઉચિત ન છતાં આ હૃદયને,
સદા તો સંઘાતે લઈ વિવિધ સ્થાને વિહરજે !
લલે ગાઢરણ્યે, ગિરિશિખર કે સાગર વિષે.
લલે અગ્નિ કેરા ઉદરમહીં કે અંગર વિષે,

શરોની શય્યામાં, કદી મરણના ઉચ સુખમાં,
મને તારી સાથે સખિ ! વસવું લાગે પ્રિય સદા;
ગઈ ખીડા નાશી તન તણી અશક્તિ પણ ગઈ,
મળી સક્તિ દેવી. અતિ વિશદ દષ્ટિ થઈ રહી.

લલે સંકળોની શિર ઉપર સેના ચડી રહે,
લલે ચીરી નાંખે હૃદય પણ તીવ્રાયુધ વડે;
લલે કે સંબંધી જન કદી ન આરો કર ધરે,
ઉપાયો ના ચોજે નિકટ વળી ક્યારે નવ રહે.

તથાપિ તું વા'લી ! પણ પણ જુએ સ્નિગ્ધ નજરે,
અને એ દષ્ટિથી સહજ સઘળાં સંકટ હરે;
પછી શાની ચિંતા ? હૃદય મહીં શાનો ભય ધરું ?
અને એવું શાને શરણુ પણ આ પ્રસ્તરણુતું ?

અમારી ગાતિ.

(શાદ્દલવિકીરિત.)

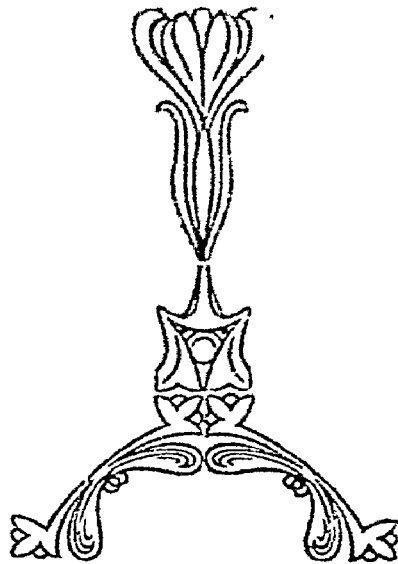
“ શું શાં ચાર ટકા ” થી કોઇ કવિએ જેની ઉપેક્ષા કરી
જેનાં બાળક કેઈં બ્રહ્મ મુખ હા ! માન્યું ખીજાએ વળી,
તે છે માત ગરીબડી અમ તાણી સાચી ‘ ગિરા ગુર્જરી ’,
ઠાલી ઘેલી પરંતુ આ હૃદયની એ એકલી ઇશ્વરી.

ભાષા કૈંક જણાય વિસ્તરવતી સારસ્યથી શોભતી,
કોટિ માનવના મુખે વિલસતી અથો ઘણા ગુંથતી;
માડી ! ચિત્ત અમારૂં તો પણ નહિ એમાં લગારે રમે,
જે મીઠી વસી મોહિની તુજ વિષે તે ત્યાં ન જોતાં જડે,

કો તારી ભગિની હશે પણ નહિ હૈયું ‘અમારૂં’ હસે
માતાનો લજ્જ અંક માસીલવને કેને રહેવું ગમે ?
માતરૂં ! માર્દવ જે વસ્યું તુજ ઉરે અન્યત્ર તે ના દીસે,
એ લાલિત્ય, મીઠાશ, સૌષ્ઠવ નહિ કે વાણી માંહે વસે.

એ વાત્સલ્યભરી ખરી નજર ના અન્યત્રથી આવતી,
ને હૈયું ઉછળી રહે તુજ ભાણી, તેવું ન ખીજે કદી;
તારૂં સેવન કૈં બને અમ થકી તો ધર્મસિદ્ધિ થશે,
ના તો પામી કુપુત્રતા નરકમાં રે’શું સદાયે અમે.

त्रैमानंद-नृसिंह-शामणभूषणे ळे सर्वं हा शैलती,
ले देवी हलधत्त-नर्मदं हरे रणे रात्री रावती;
सेवी कान्त-कलार्थीणे. कुसुम ने गोवर्धने स्नेहणी,
आजन्मांत अनन्य जेव जवनी रंजे अगारी गति.

स्व. ओटादकरना

भारंलिक प्रयासो.

શ્રી નશોમતી વચન.

રાગ-પરજ.

(ખેડો ખાઈ છુડતો તારો રે, અંખે આઈ પાર ઉતારો રે એ રાહ.)

ઓઘા એક અરજ અમારી રે, વીરા મન લેજો વિચારી રે. ટેક
કાનકુંવરને કૃપા કરી કહેજો, આશિષ સાથે એમ;

વિસરતા નથી ક્ષણ પણ વિકૂલ ! જીવ સાથે જડયા જેમ-ઓઘા.

પ્રેમ ધરી વ્રજસોમ પધારો, દેવાને દરશન દાન;

વેદના વ્રજજન કેરી વિદારો, ભાવ ધરી ભગવાન-ઓઘા.

સેટ અમારી આપજો ભાવે, મહી ને માખણના માટ;

વીરા વસ્યા જહકુળમાં વીકૂલ, અંતર અમને ઉચાટ-ઓઘા.

શ્રીમુખ જેવાને આતુર સરવે, અવધ થકી છે આશ;

અહિંચા રહ્યો વીરા દેહ અમારો, પ્રાણ પ્રભુની પાસ-ઓઘા.

દેવકીજીને કહેજો જે દાહી, સાચવે સુંદર શ્યામ;

પય ધૃત માખણ દેજો પ્રભાતે, કરજો પછી ખીનું કામ-ઓઘા.

વિકૂલ મારો લાહકવાયો, કોમળ ગાત્ર કેવાય;

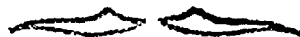
વઠજો નહિં વ્રજનારને વાડ, દીલમાં જેથી દુલાય-ઓઘા.

કાંઈ અમે બરદાશ ન કીધી, જીવન કેરી જરાય;

ચરણે ચલાવીને નિત્ય ચરાવી, ગોપ સંગાથે ગાય-ઓઘા.

શામ વિના વ્રજ શૂન્ય સરીખું, અંતર સૌનાં ઉદાસ;

નગ્ને નારી સહુ વાટ નિહાળે, નિશ્ચે થવા દુઃખ નાશ-ઓઘા.

વસંત-વધાઈ.

(કાશી. તાલ દીપચંદી)

(સાંવરો અળ દુ નદિં આગો-રાદ)

સખી ગાગો વસન્તવધાઈ, વધાઈ.
આ સહકાર કુરુમ-સમુદાયે,
છેદ રહ્યો શું છવાઈ !
પ્રણય નિમગ્ન નિકટ વળી પેલી,
વેલી રહી વિંટળાઈ,
કરે રમગોઠી કાંઈ. સ૦

પરિમલવાહી સમીર કરે આ,
મંદ ગમન સુસકાઈ;
બ્રમર કરે તનલાન ભૂલીને,
લોલ બ્રમર લલચાઈ,
અહો ! સખી શી અધીરાઈ ! સ૦

કોકિલ ફૂજન પ્રશ્રય પૂજન,
શી સ્વરની સરસાઈ !
મુનિવરનું પણ માન મુકાવે,
શ્રવણ થતાં સુખદાઈ,
હરે હરની હઠીલાઈ. સ૦

અધિક ઉમંગ વિહંગ વિષે જો,
 આજ રહ્યો ઉભરાઈ;
 આ ઋતુરાંજનું રાજ વખાણે,
 ગીત યથોચિત ગાઈ;
 ભૂલે નહિ એહ ભલાઈ. સ૦

પંકજ રેણુથકી અતિ ઘૂસર,
 સુન્દર આ સરમાંહિ;
 ભાસ્કરના કર પદ્મિની પામી
 હાસ્ય કરે હરખાઈ,
 રહે ક્યમ સ્નેહ છુપાઈ ? સ૦

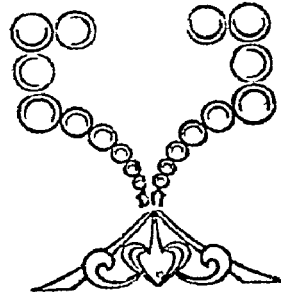
તરૂસમુદાય તરૂણ કર્યો આ,
 પ્રેમ સુધારસ પાઈ;
 ધન્ય વદાન્ય વસન્ત વિલાસી
 નૌતમ ગુણ નિપુણાઈ;
 પ્રગટ રહી છે પથરાઈ. સ૦

આ વન કે સુરનાથ સદન આ,
 પ્રણય તણી પ્રભુતાઈ !
 નંદન તત્તવ ધરાપર ધરતી,
 એ મુ ખ ની ચ તુ રા ઈ,
 વસંતતણી શી વડાઈ ! સ૦

(૧૬૯)

વિધ વિધ રંગી કુસુમ વિકસાવી,
જો વદને ઝળકાવે;
કેસર કુમકુમ અખીલ ત્રુવાના,
અહીં પણ રંગ અપાવે;
સદન વન ઉભય સુહાવે. સ૦

વિરહી વિહંગ.

(દ્રુતવિલમ્બિત.)

વિહંગ શોભન આ વનમાં વસે,
પણ નહિં સ્થિરતા મનમાં દિસે;
પણ વસે સહકાર શિરે જઈ,
બકુલ અંપક સૌરભને લઈ.

કદલીકાનનમાં વિચરે વળી,
હરિત ભૂતળ જોઈ રહે ઘડી;
વિશદ વ્યોમપથે ઘડીમાં ચડે,
ઘડી ધરાપર શ્રાંત થતાં ફરે.

ઘડીકં મંજુલ જાન ધીરે કરે,
ઘડીક નિદ્રિત શાંત પડ્યું રહે;
અશન દિવ્ય ફલામૃતનું કરે,
અરણ્ય વારિથી અંચુ ધુએ, ભરે.

ક્ષણ વિહંગ કદંબ વિષે વસે,
સહુની સંગ ભળે પણ ના હસે;
વિપિન આ ક્ષણ દર્શન માત્રથી,
મન મનોજ હરે, મુખ દે અતિ.

નહિં વિહારનું વારણ કોઈને,
 નહિં નિરાશનું કારણ કોઈને;
 ખગ જાણાય તથાપિ ઉદાસ આ,
 હૃદયમાં રહી ગુપ્ત કંઈ વ્યથા.

જરૂર હા હૃદયંગમ જન્મભૂ !
 નહિં દીસે અહીં સંકટ એ ખરૂં;
 અતરૂ નિર્જલ સૈકત વાસ તે
 રહિત પલ્લવ જન્મ પલાશ તે.

સુખ સમુહતણેા પણ સાર તે,
 સકળ વિષ્ટપનો પણ પાર તે;
 સઘન આ વનમાં મન ના વસે,
 વિમળ નિર્ઝર ઝેરઝેરા દિસે.

નહિં સુખી ક્ષણ થાય સુરદ્રુમે,
 અનિલ શીતળ મંદ નહિં ગમે;
 હૃદય રમ્ય અરમ્ય વિવેકને,
 પ્રણય સંગ ન એક ઘડી બને.

હૃદય લગ્ન થયું જગ જન્તુને,
 વિધિ થકી પણ તે ન મટી શકે;
 નિયમ સર્વ દિસે અસમર્થ ત્યાં,
 ગુણ સમુહ જશે વળી વ્યર્થ ત્યાં.

शब्दकोष

अकरणु-छिद्रिय वगरतुं
 अकिञ्चित्कर-कांछ पणु न करनार
 अगम्य-अकणित
 अग्रज-मोटाभाष
 अजन्मा-अह्ला
 अतय-अपार
 अद्वैतसिंधु-अैक्यनो समुद्र
 अध्वर्यु-यज्ञ करावनार
 अनधिकृत-अधिकार वगरनो
 अनल-अग्नि
 अनवरत-आलु
 अनाहृत-वगर भोलावेल
 अनिर्वाच्य-अवर्णनीय
 अतुअर-नोकर
 अनुज-नानोभाष
 अनुताप परस्तावो
 अनुदिन-हमेशां
 अन्यत्र-भीजे स्थणे
 अलिनव-नतुं
 अलिलपित-छष्ट वस्तु
 अलिवाञ्छित-छष्टेखुं

अलीष्ट-छष्टेखुं
 अलो-वाहणां
 अमर-देव
 अमण-निर्मण
 अमर्त्य-देव
 अर्था-पूज
 अर्थी-याचक
 अर्लक-आणक
 अल्पतर-घणुं शोडुं
 अवरना-भीजनो
 अवसान-मृत्यु
 अवरोध-अटकाव
 अविकृत-अहलाया विनातुं
 अस्ताग्धि-पश्चिम समुद्र
 अस्थि-हाडकुं
 अशन-भोजन
 अहि-साप
 अहर्निश-हमेशां
 आकटो-भूमेो
 आगम-ज्ञान

आ

आगमन-आवृत्ते
 आघात-घा
 आच्छादन-दांडकथु
 आञ्ज-भांत-ज-मथी भरथु सुधी
 आत्मीय-स्वजन
 आदित्य-सूर्य
 आत्मद्रव्यनुं-पेडि आत्मानुं
 आदर्श-अरीसो
 आनंदास्पद-आनंदनुं स्थान
 आप्त-स्वजन
 आविर्भाव दिन-अकट थवाने दिवसे
 आयास-प्रयास
 आहुति-भोग

ध

धतर-धीलुं
 धतरथा-धीलु रीते
 धयत्व-दद

ड

डडिन-वयन
 डडून-डडुं
 डडु-तारा
 डड-डडुड
 डडसंग-भोगो

डडय डडुलालय-पूर्व दिशानो डडो
 डडरपृति-पेट पोपथु
 डडभव-ज-भ
 डडनत-डडुं
 डडलूडाडि-डडुवड वजेरे
 डडलय-अ-ने
 डडपेक्षा-अनादर
 डडभा-गरमी
 डडपोड-धमाल

ड

डडविवे-यन डडवताराओ
 डडतदर्थे-अे माटे
 डडोदास्य-डडोसपथुं
 डडंतराय-अडव्यथु
 डडतश्चक्षु-अंतरनी आंणे
 डडतःशोक-दिलमानो शोक
 डडतःस्थित-अंतरमां रडुड

ड

डडुल दिशा
 डडणी-डडण
 डडलोड आनंद
 डडस्य-पाप
 डडवापी-भोर

કવન-ગાન
 કવોબ્ધુ-નવશીકું
 કાનન-જંગલ
 કાર્પણ્ય-કંઠુંસાધ
 કાલકૂટ-ઝેર
 કાલાંતરે-વખત જતાં
 કાસાર-તળાવ
 કીટ-કીડો
 કુકકુટ-કૂકડો
 કુતુક-કુતુહલ
 કુસુમાકર-વસંતઋતુ
 કુહર-ગુફા
 કૃતાંત-યમદેવ
 કૃલિ-રમત
 કેસરિ-કેસરિસિંહ
 કૈતવ-લુચ્ચાઇ
 ક્રીડન-રમત

ખ

ખગ-પક્ષી
 ખનન-ખોદાણુ

ગ

ગણુ-ટોળું
 ગમન-જવું તે

ગર્ત-ખાડો
 ગટલ-ઝેર
 ગાત્રો-અંગો
 ગુરુવચન-વડીલતું વચન
 ગોપન-છુપાવવું તે

ચ

ચક્ષુ-આંખ
 ચાર-સુંદર
 ચંચુ-ચાંચ

છ

છદ-છોડાં; છાલ

જ

જનક-પિતા
 જરઠ-વૃદ્ધ
 જરાયોગે-વૃદ્ધાવસ્થાથી
 જલદ }
 જલધર } વાદળું
 જલધિ-સમુદ્ર
 જવનિકા-પડદો
 જમુત-વાદળું
 જંતુ-જીવ; મનુષ્ય
 જવલિત-સળગેલ

८

तटिनी-नदी
 तनु-शरीर
 तनुधारी-मनुष्य
 तदवस्थ-ते स्थितिमां मूकथेल
 तन्मयता-तस्लीनपण्य
 तमिस्त्र-अंधाङ्
 तरंगो-मोन्गंओ
 तरणु-सूर्य
 तर्ष-तरश्च
 तस्कर-ओर
 ताडन-मार
 तामस-तमोगुणुवाणे।
 तृपार्त-तरश्चो।
 तेजःपुंज-तेजनी समुद

६

दयित-पति
 दारणु-लयं कर
 दिनमणु-सूर्य
 दिनपति-सूर्य
 दृग-आंष
 दुर्दिन-धुवणे द्विवस
 दुस्तर-तरवुं धृणु

दूषित-दोषवाणुं
 दोला-हीडोणे
 द्युति-कान्त
 द्विशुषु-भेवडो
 द्विविध-भे प्रकारेनो
 द्वैत-भेदभाव

ध

धवलतर-धसु। धोणे।
 धाष्टर्य-द्विमत
 धुनी-नदी
 धूम्र-धुमाडो।
 धूर्वाद-अणद
 धृसर-धूणाणे।

न

नर्तन-नृत्य
 नन्दर-नाशवंत
 नवनीत-अमृत, माभ्यु
 नव्योत्साद-नवे। उत्साद
 निदाध-उनाणे।
 निदेत-आना
 निपात-पतन
 नियन्ता-नियममां राभनार
 नियत-नक्री अथेल

निरपेक्ष-निस्पृह
 निर्जर-जर
 निराक्षणे-टेका विना
 निर्मित-घडायेल; निर्मोक्षु थयेल
 निःसर्ग प्रेमी-कुहरती रीते प्रेमी
 निसर्ग-कुहरत
 निःश्रेयस-मोक्ष
 निषेध-मनाई

य

पतंग-सूय
 पद-पास-पग मूकवो ते
 पत्रलु-साप
 परिणय-लग्न
 परिजन-नोकर
 परिमल-सुवास
 पातक-पाप
 पात्रता-दायकात
 पारावार-समुद्र
 पाषाणु-पत्थर
 पांसु-धूण
 पिहित-अंध करेल
 पीयूष-अमृत
 पुनित-पवित्र
 पुरंदर-छंद

पुलकित रोमांचित
 पूर्ववत्-अमाठिनी जेम
 पंकज-कमल
 पंचत्व-मरलु
 प्रचुर-लरपुर
 प्रणुयार्द्र-प्रेमलीनी
 प्रतिकार-उपाय, विरोध
 प्रतिबंध-मनाई
 प्रतीक्षा-राह
 प्रतिषेध-मनाई
 प्रतीति-भातरी
 प्रत्याघात-सामो पडवो
 प्रत्यूष-मणस्कुं
 अपंथी-कपटी
 प्रला-कान्ति
 प्रश्रय-मोटाछ
 प्रसू-माता
 प्रेमसुधा-लुई प्रेम-अमृतनो
 उपलोग करनार
 प्रेमाब्धि-प्रेमसागर
 प्रेयसी-पत्नि
 प्लवंग-वांदरे।

व्य

आधा-अडयलु

शुभ्रता-श्वेतपण्डुं
 शुश्रूषा-सेवा
 शैत्य-ठंडी
 शैल-पर्वत
 शैशव-आणपण्य
 श्रा-त-थाकेल
 श्वापद-हिसक प्राणी

स

सभ्य-मित्रता
 सधन-गीत्रोगीत्र
 सन्नतीय-ओक न नतिना सत्प्रणय
 सत्प्रणय-साथे प्रेम
 सत्र-यज्ञ
 सहन-धर
 सहय-दयाणु
 सहवृत्त-सहायार
 सहश-सरभुं
 समर्पे-अर्पणु करे
 समुद्रयावृत्त-समुद्रथी वीटणाथेल
 सरणि-मार्ग
 सरित-नदी
 सर्ग-सृष्टि
 सखिल-पाली
 सहगमन-साथे नपुं ते

सहृदय-दागणीवाणो
 सान्निध्य-समीपपण्डुं
 साध-त-पहंसेथी छेदसे सुधीः
 साधित-सिद्ध करेल सापेक्ष
 सामीप्य-नजुकपण्डुं
 सारस्य-सारापण्डुं
 सिकत-भीज्जथेल
 सिंहाय-करमाय
 सुस-डालुं
 सुधा-अमृत
 सुधाशीकर-अमृतना पि-दुओ
 सुधांशु-यंद्र
 सुनिर्जर-सुंदर जरे
 सुप्ति-निद्रा
 सुलट-योद्धो
 सुरता-देवत्व
 सुरनाथ-धेंद्र
 सुरसदन-स्वर्ग
 सुलल-सडेजे मजे तेवुं
 सृष्टा-सरजनहार
 सौरभ-सुवास
 सौष्टव-सुधउपण्डुं
 संतस्त-ज्ही गथेल
 संसृति-संसार
 संभ्रम-डितावण

स्तुत्य-वधास्तुवा लायक
स्निग्ध-प्रेमाण
स्पृहा-धृच्छा
स्मर-कामदेव
स्वर्ग-गा-स्वर्ग गंगा
स्वयंभू-पोतानी मेजे प्रकटेल
स्वहितकृत-पोताना हित भाटे करेल
स्वा-त-हृदय
स्वैरी-मनमोञ्ज

६

हरहृदय-शिवतुं हृदय
हरिष्ठी-हरष्ठी

१६६२९

हरि-सिंह
हरित-वीलुं
हर्म्य-हवेवी
हर्षवर्षणु-आनंद वरसावनार
हिमांशु-यंद्र
हृदयंगम-हृदयमां उतरी जय

क्ष

क्षति-त्रुटि
क्षाराग्नि-समुद्र
क्षीणत्व-नयणापल्लुं
क्षीण-हु-कृष्ण पक्षनी व्यापरे

१८. कवि गोदाहरे रचित

सुंदर काव्यसंग्रह

नबिन सुंदर, आर्यभट्ट, आवृत्ति

दंडोद्विनी : मूल्य : ३. ०-१२-०

सोतसिखनी : मूल्य : ३. ०-१२-०

निर्द्धरिणी : मूल्य : ३. ०-१२-०

रामतरंगिणी : मूल्य : ३. ०-१०-०

शैवविनी : मूल्य : ३. १-०-०

यजनानां हेतवः

“शुण्डुहरी” कार्यालय : १०५, गीरगाय मेड रोड
सुंजा, ४.

रा. रामचंद्रलाल व. हाथी : महिला विद्यालय,
बावनपुर.

“शैवविनी” कार्यालय : राणपुर, (B. S. Ry.)